

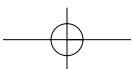
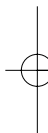
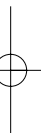
Romano džaniben

časopis romistických studií | 21. ročník | **2/2014**

Fotografie použité na obálce pocházejí z osobního archivu Aniny Ciuciu,
kterou představujeme uvnitř čísla – viz s. 116–144.

Obsah

Úvodem	5
RECENZOVANÁ ČÁST	
Renáta Sedláková, Zuzana Veselková Mediální konstrukce etnicity – případ uneseného novorozence	9
Zuzanna Bedřichová Aspekty spisovné normy v písemných pracích romských žáků 9. ročníků základních škol praktických	45
RECENZNÍ ČLÁNKY	
Zuzana Jurková Pohledy Carol Silverman na hudbu Romů z Balkánu	69
David Z. Scheffel Romové v politice a politizace Romů	77
NERECENZOVANÁ ČÁST	
Dujto baro mariben Bařizovcate / Druhá světová válka v Batizovcích Rozhovor s Helenou Čonkovou – <i>Joškarkou</i> (nar. 1927) jako jedna z možností edice memorátu	89
Eva Zdařiová, Lada Víková „Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem“ Emil Cina (1947–2013)	105
Markéta Hajská, Kateřina Turková, Zbyněk Andrš Sam manuš laše, sar so aver manuš. / Jsme stejně dobří lidé, jako všichni ostatní. Rozhovor s Aninou Ciuciu.	116
Anina Ciuciu, Frédéric Veille Je suis Tzigane et je le reste: Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne. (Jsem Romka a jsem na to hrdá: Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu). (Ukázka z knihy.)	133
RECENZE ANOTACE INFORMACE	141

Úvodem

Milí čtenáři,

předkládáme před Vás další číslo časopisu, které sice opět přináší příspěvky z oblastí různých vědních disciplín – mezi nimi i na stránkách časopisu *Romano džaniben* ne příliš frekventované bohemistiky, mediálních studií a politické antropologie –, většina z nich se ale ať přímo nebo nepřímo dotýká pro *Džaniben* navýsost tradičního tématu jazyka, odhalujíc tak mnohost jeho forem, i přístupů k němu.

Recenzovanou část otevírá článek Renáty Sedlákové a Zuzany Veselé zabývající se „jazykem“ médií ve vztahu k reprezentaci Romů jako stereotypizované etnické menšiny na příkladu jedné konkrétní události – únosu romského novorozeněte v Ústí nad Labem v červenci 2012, o níž po tři neděle informovaly všechny televizní kanály v České republice. Autorky mediální reprezentaci dané události sledovaly právě s ohledem na to, jak jednotlivá média pracovala s etnicitou poškozené rodiny, a ukazují, že se tato na jedné straně sice relativně úzkostlivě bránila explicitnímu informování o jejich etnicitě, skrze volbu jazykových prostředků, vizuální reprezentaci a zvolené novinářské postupy však implicitně celkem jasně o etnickém původu rodiny informovala, stavíce na jistých prvcích českých stereotypů o Romech.

Text bohemistky Zuzanny Bedřichové se soustřeďuje na v romistice netradiční téma češtiny jako jazyka / jednoho z jazyků romských dětí. Vychází z výzkumu realizovaného v letech 2009-12, v rámci nějž vznikla poměrně rozsáhlá databáze psaných textů i promluv romských školou povinných dětí v češtině. Zatímco v jiných textech se autorka spolu s kolegyní Kateřinou Šormovou zabývaly chybami v psaném projevu romských dětí 9. tříd praktických škol, aby ukázaly na zásadní nedostatky v jejich písemném projevu v češtině, který je do budoucna zásadně stigmatizuje, v tomto textu se Bedřichová naopak zaměřuje na ty aspekty textů, které svědčí o snaze těchto žáků dosáhnout požadované pravopisné a stylistické normě.

Recenzovanou část časopisu tentokrát doplňují hned dva recenzní články. Zuzana Jurková v prvním z nich představuje svoje čtení nejnovější knihy americké kulturní antropoložky Carol Silverman zaměřené zejména na hudbu balkánských Romů v původním prostředí a v americké „diaspoře“ – konkrétně především hudbu v prostředí rodin makedonských Romů přesídlených do newyorského Bronxu –, ovšem i s přesahy do prostředí, které – jak Jurková zdůrazňuje – Silverman ze své terénní praxe nezná tak podrobně (včetně České republiky). David Z. Scheffel porovnává přístupy a výsledky práce hned několika autorů (Bunescu, Kašparová, Marx,

Nirenberg), aktuálně publikujících k tématu soudobé situace romského politického hnutí. Zmínění autoři založili svoje práce na rozhovorech se současnými politickými představiteli Romů a na této úrovni přibližují situaci „romské politiky“ v České republice, Rumunsku, Bulharsku, Makedonii a na úrovni evropských i mezinárodních institucí – ovšem, jak mimo jiné podotýká Scheffel, bez ohledu na to, jak jsou jako političtí reprezentanti vnímáni Romy, které mají zastupovat.

V nerecenzované části přinášíme rozhovor s Aninou Ciuciu (fotografie z jejího rodinného archivu jsme použili i na obálce tohoto čísla). Anina se narodila v Rumunsku, odkud její rodiče se svými dětmi jako nelegální migranti utekli – nějakou dobu žili v italském utečeneckém táboře, později se dostali do Francie, kde již zůstali. Z Aniny Ciuciu se zde stala studentka práv na pařížské Sorbonně a nyní se angažuje v řadě současných romských aktivit na mezinárodní úrovni i v rodném Rumunsku. Svůj životní příběh Anina ve spolupráci s francouzským publicistou Frédéricem Veilem popsala v knize *Je suis Tzigane et je le reste* (Jsem Romka a jsem na to hrdá) s podtitulem *Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne* (Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu), která vyšla v Paříži v loňském roce. Český překlad jedné z kapitol této autobiografické knihy (recenzované v závěrečné sekci časopisu) rozhovor doplňuje. Finální text rozhovoru s autorkou vznikl poměrně komplikovaně – zejména proto, že jsme jako redakce chtěli využít možnosti představit i autorčin v českém kontextu relativně neznámý dialekt: varietu kalderašské romštiny z rumunské Olténie. Zásadním tak bylo přispění Zbyňka Andrše, který se mimo jiné zabývá banátskou kalderaštinou, varietou blízkou jazyku, kterým mluví Anina.

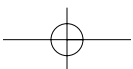
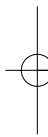
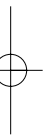
Blok textů věnovaných Anině Ciuciu doplňují dva texty vracející nás do prostředí Československa: otiskujeme zde další memorát k tématu průběhu druhé světové války na Slovensku, zaznamenaný v roce 2004 v Batizovcích (okr. Poprad). Narátorka, paní Helena Čonková (*1927), v něm zmiňuje kromě jiného téma nucených prací pro německou armádu, ale především téma násilí páchaného na romských ženách vojáky německé i vítězné spojenecké armády (k tématu viz též RDŽ 2013/2). Na pořízení i zpracování rozhovoru pod vedením Jana Červenky participovala celá řada studentů romistiky na pražské FF UK, výslednou verzi pro publikaci zpracovaly Romana Hudoušková a Renata Berkyová v rámci předmětu Translatologie a editologie – a je tedy (spolu s poznámkami k editorským zásahům) – zároveň otevřenou ukázkou možnosti práce na edicích romských memorátů.

Druhým z „československých“ příspěvků je text Evy Zdařilové a Lady Vikové, ohlížející se za osobností Emila Ciny, pro jehož práci bylo charakteristické mimo jiné právě neutuchající nadšení pro rozvoj romštiny v Československu a později v České republice jako živého jazyka. Od jeho úmrtí uplynul v říjnu 2014 první rok.

Se vzpomínkou na jeho permanentní dobrou náladu a nakažlivý smích Vám přejeme hezké počtení.

Redakce

Recenzovaná část

Mediální konstrukce etnicity – případ uneseného novorozeněte

Abstract

The centre of the study is the kidnapping of a Romani newborn child which is analyzed through the perspective of media reality construction and cultural concept of representation, following the findings of previous studies on representations of ethnic minorities and Romani minority in the media. Using the triangulation of research methods the authors analyze the presentation of the case in the main Czech TV news programs, the public Czech TV (Česká televize), and private channels TV Nova, and TV Prima. The text focuses on how media dealt with the ethnicity of the incident participants, points out general features of Romani minority representations in the news, and shows that the practices and characteristics used by journalists accentuate stereotypes related to Romani minority. The authors mapped all relevant reports, identified the news values that these reflected, and analyzed cited sources of information and event participants. In the qualitative part of the study the authors turned their interest to the topic of framing used by the media. While family and emotional side of the story were the dominant topic frame of commercial channels, the television of public service highlighted the police efforts involved in the case. The major aspect of the story was the issue of ethnicity handled ambivalently by all TV channels.

Keywords

News discourse, content analysis, ethnicity, media construction of reality, Roms, Czech Republic

1 Mgr. Renáta Sedláková, PhD., pracuje jako odborná asistentka na Katedře žurnalistiky FF UP v Olomouci. E-mail: renata.sedlakova@upmedia.cz

2 Mgr. Zuzana Veselková pracuje jako mediální analytička Rady ČR pro rozhlasové a televizní vysílání. E-mail: veselkovazuzana@centrum.cz

Na začátku července 2012 došlo k únosu Michaly Janové. Tento únos byl v několika aspektech ojedinělý: motivem únosců³, věkem dítěte (18 dnů) a jeho etnicitou. Podobný případ nebyl dle našich informací v historii České republiky dosud zaznamenán. Tématem této případové studie je analýza reprezentace dané události v hlavních zpravodajských relacích celoplošných televizních stanic. Naši snahou bylo popsat mediální konstrukci únosu novorozence v *Událostech* televize veřejné služby České televize, *Televizních novinách* stanice Nova a *Deníku* a *Krimi zprávách* televize Prima a odhalit jejich vzájemné odlišnosti. Na případ jsme se zaměřily proto, že unesená byla Romka⁴. Pokusily jsme se zaznamenat a odkrýt latentní významy zpravodajských příspěvků o této události a odhalit ideologii majority, která do nich byla zakódována. Ta je podle van Dijka (1998), jednoho z nejuznávanějších analytiků mediálního diskurzu o etnických menšinách, základním zdrojem reprodukce etnických a rasových nerovností⁵, a přispívá tak k diskriminaci příslušníků těchto menšin. Zajímalo nás proto, jakým způsobem zpravodajská média v této kauze s etnicitou pracovala a jak ji konstruovala při reprezentaci dané události. Snažíme se přitom formulovat různé varianty čtení těchto sdělení, nikoli pouze jediné, možná dominantní. Jakkoli na některých místech naznačujeme, jak bylo možné analyzovaná sdělení interpretovat, nevypovídá to nic o tom, jak kauzu vnímali diváci zpravodajství. Ačkoli se jedná o zásadní otázku, nebyla předmětem našeho šetření a pro její zodpovězení nemáme relevantní data. Stejně tak nelze pouze na základě analyzovaných zpráv jednoznačně říci, jaký byl komunikační záměr jejich tvůrců.

Přínosným doplňkem napomáhajícím analyzovat mediální konstrukty daného případu by, nejen z hlediska etnicity, bylo srovnání s jiným analogickým případem. V zahraniční odborné literatuře se nám podobnou studii nepodařilo dohledat. V českém kontextu se nabízí únos (vražda) Anny Janatkové z roku 2010.⁶ Analýza příspěvků z období, kdy se stala, ukazuje, že ani v jednom z uvedených médií nebyla zmíněna etnicita či národnost unesené.⁷

3 Policejní vyšetřování i následný soudní proces prokázaly, že se jednalo o náhodný únos, jehož motivem byla touha únosců po vlastním potomkovi.

4 Protože ona sama to o sobě nemůže říci a explicitně to nevyjadřují ani její rodiče, jedná se o námi připsané romství.

5 Podle van Dijka (2000) je mediální diskurz hlavním zdrojem znalostí, postojů a ideologií většiny o etnických menšinách a výzkumy zobrazování romské minority v českých médiích ukazují, že je reprezentována ustáleným, stereotypním způsobem (srov. Sedláková 2002, 2006, 2007).

6 Anna Janatková se ztratila 13. 10. 2010. V *Událostech* byla první zpráva uvedena 14. 10., v *Televizních novinách* až 16. 10. Vezmeme-li v úvahu interval jednoho měsíce (13. 10. – 13. 11. 2010), odvysílala ČT celkem 13 a Nova 10 příspěvků. Archiv televize Prima z roku 2010 bohužel není dostupný.

7 Podrobněji jsme pracovaly s příspěvky z měsíce října, což je období odpovídající svou délkou (19 dnů) námi zkoumané kauze (20 dnů). Po tuto dobu zařadila ČT jedenáct a Nova sedm příspěvků, z čehož je zřejmé, že o případu neinformovala denně. Pro podrobný rozbor toho případu není v tomto textu dostatek prostoru.

Mediální reprezentace a etnické menšiny

Obecné ukotvení tohoto textu spočívá v mediálním konstruktivismu (např. Schulz 2000) a Hallovském (2003) pojetí reprezentace jako základního nástroje reprodukce významů v rámci kultury. Média (nejen zpravodajská) mají sklon reprezentovat určité věci či jedince ustáleným způsobem a zároveň svá sdělení vydávat za věrný obraz reality. Společně s informacemi ale zprostředkovávají i ideje, postoje, názory a hodnoty. Jedná se o ideologie, jež jsou zpravidla zastávány v dané společnosti dominantní skupinou. Čím častěji se určitá reprezentace opakuje, tím pevnější významové sdělení je vytvořeno, tím je pro příjemce důvěryhodnější a ti jsou zvyklí vnímat jej jako normální a přirozené. Přitom stereotypizaci lze nahlížet jako jednu z forem sociální kontroly a (re)produkce dominantních norem, systému a jeho moci (Hall 2003).

Dle Cootleyho (2002) se západní média přelomu tisíciletí verbálně hlásí k hodnotám multietnické a multikulturní společnosti. Při studiu jejich praxe však odhalíme, že zpravidla reprezentují majoritní kulturu stojící v opozici proti minoritám. Hartley (1982) tvrdí, že zpravodajství je sociální institucí s výrazně etnocentrickou povahou, orientovanou na elity a zaměřenou na negativní události. Jeho funkcí je udržování kontinuity společnosti, utváření společenského konsenzu a společné identity. Van Dijk (2000) ukazuje, že ve zpravodajství stále přetrvávají takové rysy reprezentování etnických minorit, které podporují jejich diskriminaci a rasismus. V situaci, kdy nejvýraznější vliv na podobu veřejného diskurzu má diskurz mediální, lidé nemají dostatek alternativních zdrojů (např. bezprostřední zkušenost) a menšiny navíc nemají dostatečný potenciál, aby veřejně oponovaly tvrzením ve zpravodajství, jsou média schopna vytvořit diskurzivní a kognitivní hegemonii reprodukcí ideologii nového rasismu⁸.

Výzkumy mediální reprezentace romské menšiny realizované v zahraničí (Erjavec 2000) i ČR (Černá, 2007; Sedláková, 2007; Homoláč, Karhanová, Nekvapil, 2003; Sdružení Dženo, 2003; Gál et al., 2003; Raichová, 2001; Homoláč, 1998) ukazují, že média konstruují poměrně jednostranný a stereotypní obraz romské menšiny. Charakteristickým prvkem informování je generalizace a nahlížení na etnikum jako na homogenní skupinu.⁹ Sdělení jsou rámována tematikou kriminality, konfliktů a sociálních problémů. Etnicita aktérů události je uváděna nadmíru, a to i v případech, kdy nemá přímou souvislost s povahou činu samotného.

8 Nový rasismus se dle van Dijka (2000) od starého, otevřeného značně liší; nové formy mají diskurzivní povahu a jsou ustavovány prostřednictvím jazyka v každodenní komunikaci. Etnické minority už nejsou považovány za biologicky horší, ale za kulturně jiné. Nový rasismus se vyhýbá výslovně rasistickým označením, ale používá speciální slova pro popis vlastností či činností menšin, která jsou příjemci schopni dekodovat podle společně sdíleného kódu. Podobně Blažek (1999) hovoří o měkkém rasismu.

9 Nepochybně i zpravodajství o příslušnících většiny je zkratkovité a generalizující. Zásadní odlišnost však spočívá v přístupu k moci, který menšinám bývá odepřen. Ve zpravodajství zpravidla nevypovídají příslušníci menšiny sami o sobě, ale mluví o nich jiní „mocní“, a tak určují jejich pozici, role a možnosti v rámci společnosti.

Obvyklé reprezentace staví na kontrastu mezi skupinou „naší“ a „jimi“, přičemž je jinakost menšiny zdůrazňována a umocňována opakovaným používáním stereotypních vizuálních materiálů.

Cíl výzkumu a metodika

Tato případová studie se zaměřuje na analýzu mediální konstrukce události únosu Michaly Janové v hlavním zpravodajství tří televizních stanic. Odpovídá na základní výzkumné otázky: jaká sociální realita je konstruována ve zpravodajských příspěvcích o únosu novorozence; jak se liší mediální konstrukce únosu v hlavní zpravodajské relaci České televize (*Události*) a komerčních televizí Nova (*Televizní noviny*) a Prima (*Zprávy* a *Krimi zprávy*); a jak všechna tato média pracovala s etnicitou aktérů události? Cílem práce je na pozadí analýzy reprezentace této kauzy dekonstruovat ideologii majoritního diskurzu o Romech, která byla do zpravodajských příspěvků implicitně zakódována.¹⁰ Formou triangulace metod (kombinovali jsme postupy obsahové a sémiotické analýzy a analýzy diskurzu) jsme se snažily popsat mediální konstrukci události a odhalit v textu skryté významy. Pracovaly jsme se všemi příspěvky, v tomto textu se ale zaměříme jen na ty, které zahrnují implicitní sdělení odkazující k ideologii majority a které v důsledku toho mohou napomáhat k sociálnímu vylučování Romů. Poukážeme na nepřesnosti, jež zprávy obsahují, a zaměříme se na užité znaky, které akcentují romské stereotypy, a na novinářské postupy, jež pracují s dichotomií „my“ (majorita) vs. „oni“ (Romové).

K únosu dítěte došlo 4. 7. 2012 a informace o něm zpravodajské relace přinášely přibližně tři týdny. Tento text se soustředí právě na toto období. Ačkoli událost měla ještě pokračování v lednu 2013¹¹, v té době odvysílané zprávy již nebyly do naší analýzy zahrnuty. Výběrový soubor šetření tak tvoří celkem 13 zpravodajských příspěvků ČT 1, 16 příspěvků TV Nova a 17 příspěvků televize Prima odvysílaných v době od 4. 7. 2012 do 24. 7. 2012. Základní výzkumnou i kódovací jednotkou byl zpravodajský příspěvek (zpráva).

V první fázi výzkumu jsme příspěvky kvantifikovaly pomocí obsahové analýzy. Zaměřily jsme se na prostor, jaký jednotlivé relace události věnovaly, na informační zdroje a citované aktéry a charakteristiky, jež jim tvůrci zpráv připsali. Následně jsme se pomocí sémiotické analýzy (Barthes, 2004) a kritické analýzy diskurzu podle van Dijka (1993) pokusily odhalit latentní významy sdělení a odhalit v textu ideologický diskurz majority o Romech. Pozornost jsme věnovaly

10 Podle van Dijka (2000) řada významů o etnických menšinách není ve zpravodajství vyjádřena explicitně a kvůli společenským normám jsou sdělovány tzv. mezi řádky, v rovině latentního významu, prostřednictvím kulturně sdílených konotací.

11 V lednu až březnu 2013 probíhal soud s únosci dítěte.

jazykové a obrazové složce zpráv, především použitým znakům a jimi nesenému významu, a v rámci toho jsme identifikovaly pět tematických rámců konstrukce této události za strany novinářů. Níže uvedené interpretace jsou výsledkem analytické práce autorek, která vychází nejen ze zkoumaného vzorku, ale i z realit české kultury a informací získaných z dalších zdrojů.

Kontext zkoumané události

Dle van Dijka je v prvním kroku analýzy diskurzu nezbytné prozkoumat pozadí a kontext, ve kterém text figuruje. V tomto případě jsou „textem“ všechny zpravodajské příspěvky týkající se události únosu novorozence a zároveň všechny texty, které s ním souvisejí. Událost ale nelze popsat, aniž bychom vytvořily další text/konstrukci, proto se soustředíme rovnou na tři související kontexty.

První z nich je kontext únosů dětí. Ze statistiky Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí vyplývá, že v roce 2012 bylo z ČR do zahraničí uneseno 42 dětí¹² (Topinková, 2012). V 98 % případů se jednalo o únosy jedním z rodičů, jež byly výsledkem sporů mezi nimi. Druhý kontext – mediální reprezentaci romské menšiny – jsme zmínily výše. Třetím je situace romské menšiny v ČR rámovaná majoritním ideologickým diskurzem. Podle výzkumného šetření *„Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti“* z dubna roku 2013 vnímá 87 % dotázaných soužití Romů a ostatních obyvatel České republiky jako špatné (CVVM 2013). Dle Homoláče (2009) jsou vztahy mezi majoritou a Romy zřejmě nejdiskutovanější součástí interetnických vztahů v ČR. Napětí, vzájemná neznalost a netolerance přítomná ve veřejném diskurzu přetrvávala z historie až do současnosti, i když někdy v latentní nebo neuvědomované formě. K tématu vnímání Romů v české společnosti podrobněji viz např. Davidová (2001), Holomek (2000), Navrátil (2003), Nečas (2002).

Mediální konstrukce události

Dle teorie nastolování mediální agendy (McCombs, 2009) odpovídá prostor/čas věnovaný určité zprávě významnosti, kterou média tématu přisuzují. Vzhledem k charakteru události¹³ jsme předpokládaly, že jí média budou věnovat relativně velkou pozornost.

12 Celkový počet pohřešovaných dětí za rok 2012 se vyšplhal k 5564.

13 Událost, jako je únos, je sama o sobě mediálně zajímavá a přitažlivá. Srov. Hartley (1982). Zde je atraktivita posílena tím, že se jednalo o novorozence a zároveň o dítě z odlišného etnika.

První zpráva o únosu Michaly Janové byla odvysílána 4. 7. 2012, poslední 24. 7. 2012. Česká televize zařadila třináct příspěvků v relaci *Události*, televize Nova šestnáct a televize Prima deset v relaci *Zprávy*, pět v *Krimi zprávách* a dvě v relaci *Krimi plus*.¹⁴ Rozdíl v počtu příspěvků není nijak výrazný. Vyšší mediální pozornosti se události dostalo druhý den po únosu (5. 7. 2012), dále 10. 7. 2012, kdy zpravodajské relace oznámily dopadení únosců a nalezení dítěte, a 13. a 14. 7. 2012, kdy tematizovaly jeho návrat domů. V tyto dny byly zprávy o události také avizovány v upoutávkách (tzv. headlinech) relací prezentujících zprávy považované za nejdůležitější sdělení dne. S jejich pomocí můžeme sledovat, jakou důležitost a význam dané relace přiřazovaly vývoji události v jednotlivých dnech. Nova upozorňovala na událost již první den a činila tak většinu dnů až do 16. 7. 2012, dokdy o události kontinuálně informovala. Ačkoli nejvíce příspěvků odvysílala Prima, věnovala se události menší počet dnů, ale čtyřikrát byla v jeden den reportáž o případu zařazena jak do hlavní zpravodajské relace, tak do relace specificky zaměřené na zprávy o kriminalitě.

Obecně se předpokládá, že v rámci zpravodajské relace je největší důležitost přikládána prvnímu příspěvku. Hlavní večerní zpravodajskou relaci *Televizní noviny* (TV Nova) zahajovala zpráva o únosu čtyřikrát, veřejnoprávní *Události* ani jednou. Jedenkrát, a to hned v první den kauzy, otevírala relaci *Krimi Zprávy* na Primě, ale hlavní zpravodajská relace ten den o kauze neinformovala. Je zřejmé, že komerční stanice pracovaly s událostí více. Pravděpodobně proto, že se jedná o dramatický příběh (*human interest story*), který lze dobře personifikovat, a tak vzbuzovat u diváků emoce. Nova příspěvky o tomto tématu zařazovala nejčastěji (74 %) mezi prvních pět zpráv relace, Česká televize a Prima je do první pětice zařadily přibližně v polovině případů (viz tabulka č. 1).

Tabulka č. 1: Pořadí příspěvků v rámci zpravodajských relací (absolutní četnost)

	ČT1	NOVA	PRIMA		
pořadí ZP ¹⁵	<i>Události</i>	<i>Televizní noviny</i>	<i>Zprávy</i>	<i>Krimi zprávy</i>	<i>Krimi plus</i>
1. zp	–	4	–	1	2
2.–5. zp	6	8	6	3	–
6.–10. zp	2	2	4	1	–
11.–15. zp	3	2	–	–	–
16.–20. zp	2	–	–	–	–

¹⁴ Do celkového počtu zpravodajských příspěvků nejsou zařazeny zmínky o události v titulcích a upoutávkách v průběhu daného pořadu.

¹⁵ Zpravodajský příspěvek.

Prostor věnovaný kauze nelze srovnávat pouze na základě počtu příspěvků, protože jsou odlišně dlouhé. Právě měření jejich délky ukázalo významný rozdíl mezi sledovanými médii. Televize Nova se tématu věnovala celkem 40 minut a 14 sekund, Prima 44 minut a 55 sekund, ČT1 25 minut a 7 sekund.¹⁶ Zatímco příspěvky v *Televizních novinách* (TV Nova) dosahovaly v průměru 151 sekund, na Primě v *Krimi zprávách* 229 sekund, respektive 126 sekund ve *Zprávách*, a v relaci *Události* (ČT) měly „jen“ necelé dvě minuty (116 sekund). Nejdelší příspěvek vzorku v délce 490 sekund odvysílaly 5. 7. 2012 *Krimi zprávy*. Nejdelší příspěvek Novy měl dotaci 294 sekund, na veřejnoprávní stanici pak 243 sekund.

Zpravodajské příspěvky kombinovaly různé žánrové formy: živé vstupy, reportáž, čtenou zprávu, titulek a upoutávky. Typ žánrové formy propojující živý vstup reportéra z místa děje a reportáž byl nejčastější na České televizi (5x) a Nově (11x), Prima dávala přednost samostatné reportáži (11x).

Z hlediska teorie zpravodajských hodnot (Galtung, Rugeová, 1973) příspěvky odrážely hodnoty jako kontinuita, neočekávanost, případně relevance. Významný rozdíl mezi stanicemi jsme zaznamenaly u hodnoty personalizace a negativita, které se velmi výrazně promítly zejména do zpravodajství televize Nova. Nova konstruovala kauzu jako tzv. hluboký lidský příběh, čímž se zřetelně odlišovala zvláště od České televize, jež zdůrazňovala hlavně postup vyšetřovatelů.

Právě tento aspekt se promítal i do výběru informačních zdrojů¹⁷ při konstrukci události jednotlivými médii. Jednotlivé mluvčí či aktéry figurující v příspěvcích jsme kategorizovaly podle etnické příslušnosti.¹⁸ Jak ČT, tak televize Nova odvysílala pouze jednu zprávu, ve které nezazněla nějaká výpověď. Televize Prima nepracovala s živou výpovědí ve dvou případech. Jak je patrné z tabulky č. 2, televize veřejné služby zařadila výpovědi zástupců obou etnických skupin zároveň častěji (hlasy zástupců majority i menšiny zazněly v 10 příspěvcích). Naopak televize Nova dávala zřetelně větší prostor příslušníkům menšiny, zejména členům dotčené rodiny. V pěti zprávách (z 16) komentovali událost pouze oni a televize jim v příspěvcích poskytla více než polovinu celkového času relace. Taktéž Prima preferovala zástupce rodiny, kteří vystupovali jako zdroje informací v 16 příspěvcích.¹⁹ Zpravodajství České televize bylo co do počtu zástupců jednotlivých etnik vyrovnané; promluvil zde stejný počet (šest) příslušníků majority i romské minority. Podobně na Primě byla situace téměř vyvážená (sedm příslušníků majority, šest Romů), Televize Nova v reportážích citovala sedm Romů

16 Stopáže jsou měřeny pouze z délky příspěvků, tedy bez upoutávek a upoutávek na následující důležité zprávy.

17 V každé společnosti existují tzv. institucionální zdroje (jedinci), kteří mají do médií snazší a privilegovanější přístup (Hartley 1982). Jiné jsou naopak systematicky opomíjeny či marginalizovány, zdůrazňuje van Dijk (2000).

18 Většinou se jednalo o námi připsané (ne)romství na základě vnějších fyzických znaků dané osoby.

19 Jen v příspěvku z 24. 7. 2012 na Primě nevystupoval žádný zástupce romského etnika, ale pouze hlavní vyšetřovatel z etnika majoritního.

a pět Neromů. Na všech stanicích byla průměrná délka promluvy mluvčích z majority nepatrně delší než romských mluvčích (vzájemný poměr v sekundách byl na Nově 9 : 8, v České televizi 7 : 6 a na Primě 13 : 11).

Tabulka č. 2: Citované zdroje podle etnické příslušnosti

počet příspěvků	ČT1		NOVA		PRIMA	
	absolutní četnost		absolutní četnost		absolutní četnost	
z českého etnika	11		9		13	
z romského etnika	10		13		16	
celková délka výpovědí	absolutní délka	relativní délka ²⁰	absolutní délka	relativní délka	absolutní délka	relativní délka
z českého etnika	169 s	60 %	267 s	41 %	435 s	49 %
z romského etnika	113 s	40 %	380 s	59 %	455 s	51 %

Nejvíce vyvážený prostor poskytla pro mluvčí z obou etnik ve svých relacích Prima, naopak televize veřejné služby dala jednoznačně nejvíce prostoru zástupcům etnika českého. Podstatnou odlišnost v reprezentaci události na jednotlivých televizních stanicích ale odhalí až podrobnější analýza jednotlivých citovaných jedinců (viz tabulka č. 3). Obě etnika byla reprezentována zcela odlišnými typy aktérů. Zatímco majoritu zastupovali představitelé institucionálních zdrojů, zejména policejní příslušníci a státní činitelé, mezi citovanými z minority dominovali členové rodiny, svědci události a obyvatelé Trmic. Pouze v jednom případě vystupoval příslušník romského etnika v pozici experta, a to jako odborník na romskou tematiku. Pozoruhodný je kontrast nejčastěji citované osoby komerčních stanic (matky uneseného dítěte), která z České televize promluvila pouze dvakrát. Otázku, proč tomu tak bylo, ale obsahová analýza nedokáže zodpovědět.

20 Relativní délka byla počítána z celkové délky citací na jednotlivých stanicích.

Tabulka č. 3: Typy sociálních aktérů citované v příspěvcích

citované zdroje	ČT1		NOVA		PRIMA	
	absolutní četnost	relativní četnost ²¹	absolutní četnost	relativní četnost	absolutní četnost	relativní četnost
z českého etnika						
hlavní vyšetřovatel	15	34 %	20	27 %	18	23 %
ost. vyšetřovatelé	2	5 %	5	7 %	2	3 %
mluvčí policie	3	7 %	3	4 %	4	5 %
mluvčí Min. vnitra	1	2 %	–	–	–	–
mluvčí magistrátu, odbor soc. věcí	2	5 %	–	–	–	–
ředitel ÚMPOD	–	–	–	–	1	1 %
psycholog	–	–	–	–	1	1 %
obyvatelé Trmic/ svědci události	–	–	1	1 %	6	8 %
zahr. reportér	–	–	1	1 %	–	–
jiné ²²	–	–	–	–	2	3 %
z romského etnika						
dědeček	17	16 %	12	16 %	5	7 %
matka uneseného dítěte	2	5 %	15	20 %	13	17 %
dědeček	25	12 %	9	12 %	14	18 %
babička	2	5 %	3	4 %	6	8 %
ostatní příbuzní	1	2 %	1	1 %	4	5 %
obyvatelé Trmic/ svědci události	2	5 %	5	7 %	1	1 %
odb. na romskou tematiku	1	2 %	–	–	–	–

Další odlišnost v práci se zdroji ukázala analýza označování citované osoby v popisku. Česká televize uváděla vždy u všech celé jméno i příjmení, Prima pouze v případě majority, u příslušníků minority označení devětkrát chybělo. V relaci TV Nova byl popisek mluvčího uveden jen u první výpovědi, jestliže byl v příspěvku citován vícekrát, popisek již chyběl. Tvůrci se při označování mluvčích nevyhnuli chybám: Česká televize celkem třikrát (zaměnila jména dědů dítěte a první den kauzy uvedla chybu ve jménu jednoho z nich²³), Nova v celém příspěvku

21 Relativní četnost byla počítána z celkového počtu citací v daném médiu.

22 Osoby (otec), kterým v minulosti unesli dítě.

23 V popisku bylo chybně uvedeno příjmení Nýdl, namísto správného Niedl.

z 6. 7. 2012 prezentovala matku jako Veroniku, namísto Běly, na Primě byl jedenkrát překlep ve jménu děda. Ačkoli s událostí blíže neobeznámený divák si chyby ve jménech pravděpodobně nevšimne, mohou poukazovat na to, že reportéři jejich správnosti ani rozlišování jednotlivých osob nepřikládali velkou důležitost, což odpovídá obecnému generalizujícímu stylu informování o romském etniku.

Pozornost si zaslouží i označení, která redakce používaly pro klíčové aktéry události, tedy pojmenování unesené a členů její rodiny. Česká televize se téměř striktně držela formálního kódu a moderátoři i reportéři používali většinou emocionálně nezabarvených²⁴ variant oslovení *Michala, matka* apod. Naopak novináři obou komerčních stanic, především Novy, používali zdvořilosty či slova citově zabarvená: *Michalka, holčička, maminka, miminko, dědeček, babička*, čímž zvyšovali emotivitu příběhu a apel na diváky. V některých případech byla oslovení rozvíta hodnotícími přívlastky, např. *roztomilá bezbranná holčička*.

Citované výpovědi mají funkci dokreslení události, akcentují její naléhavost a v neposlední řadě mají zvyšovat autenticitu relace. Podstatné však je, jakým způsobem, pomocí jakých znakových kódů, byli jednotliví aktéři na obrazovce zachyceni a jaké charakteristiky jim takto byly připsány. Zaměřily jsme se na vybrané znaky, které jsou součástí stereotypní reprezentace Romů²⁵, konkrétně na vzhled, způsob vyjadřování, a počet a věk osob zobrazených v příspěvcích. První posuzovanou proměnnou byl celkový vzhled.²⁶ Citovaní příslušníci majority byli na všech stanicích častěji zobrazeni ve formálním oblečení. Jak uvidíme dále, v mnoha případech se jednalo o zástupce oficiálních institucí (např. mluvčí policie). Naopak, citovaní řadoví členové menšiny byli častěji prezentováni v neformálních situacích a ve všedním či domácím oblečení. Jak vyplývá z níže uvedené tabulky, jejich celkový vzhled jsme ve většině případů hodnotily jako každodenní až formální. Záběry nedostatečně oblečených osob se objevily pouze v příspěvcích České televize. I v této rovině tak vystupuje na povrch odlišnost obou etnik, ačkoli se o ní žádný z příspěvků nezmiňuje.

24 Označení *Michalka, holčička* nebo *maminka* zaznělo v příspěvcích z 10., 14. a 15. 7. 2012.

25 Srov. Sedláková (2007).

26 Celkový vzhled citovaných zdrojů jsme kódovaly do kategorií: *formální* (např. společenské oblečení při oslavách návratu dítěte, uniforma), *každodenní* (upravené čisté oblečení obvyklé v české kultuře, upravené vlasy) a *neupravený*. Tak byl kategorizován záběr děda unesené, kdy je dotyčný svlečen do půl těla. Při posuzování vzhledu jsme hodnotily především oděv a účes. Jsme si vědomé, že posuzování vzhledu může být subjektivní a to, co jsme označily za všední/každodenní, by jiní mohli považovat za neupravené. Zobrazovat osoby ve všedním oblečení je ale obvyklé i při dotazování řadových zástupců většinového etnika.

Tabulka č. 4: Celkový vzhled zobrazených osob

	ČT1			NOVA			PRIMA		
	formální	každodenní	neupravený	formální	každodenní	neupravený	formální	každodenní	neupravený
zobrazení příslušníků majority	74 %	26 %	–	68 %	32 %	–	50 %	50 %	–
zobrazení příslušníků minority	15 %	80 %	5 %	24 %	76 %	–	2 %	98 %	–

Ačkoli všechny stanice používaly k zobrazení všech citovaných polocelek, reprezentace romských mluvčích vykazovala odlišné rysy, které, jak ukáže kvalitativní rovina analýzy, v některých příspěvcích byly polysémické a stereotypní. Zástupci institucionálních majoritních zdrojů byli zpravidla zobrazováni ve statické pozici při výpovědi na mikrofon reportéra a ve formálním oblečení (uniformě). Standardizováno bylo i prostředí a pozadí, aby diváky při poslechu nerušily zvuky z okolí. Důvěryhodnost mluvčích podporuje i způsob řeči, který se zde stává důležitým znakem. Protože většina z nich reprezentuje určitou instituci, vyjadřují se tak, jak jim určuje jejich role: spisovně a srozumitelně. Tato forma reprezentace je ve zpravodajském diskurzu stvrzována dlouhodobým opakováním a pravděpodobně se divákům jeví jako samozřejmá a přirozená.

Reprezentace členů široké rodiny uneseného dítěte byla na všech sledovaných stanicích odlišná. Protože nelze zmínit všechny záběry, vybíráme ty, které byly v analyzovaných příspěvcích pro jejich zobrazení příznačné. Ačkoli byli romští mluvčí ve většině případů zobrazováni v polocelku, lišil se úhel kamery a šířka tohoto záběru. Byli zobrazeni tak, aby bylo vidět jak prostředí, ve kterém se nacházejí, tak osoby okolo. Z výzkumu Sedlákové (2007) vyplývá, že jedním z mediálních stereotypů spojených s touto menšinou je reprezentace naznačující nízkou úroveň jejich bydlení. To jsme zaznamenaly i v těchto příspěvcích – ačkoli rodina nebydlí v sociálně vyloučené lokalitě s neudržovanými domy. Kamera-mani někdy volili místa tak, aby za zády redaktora byly při živém vstupu vidět šedé, omšelé domy s popraskanou omítkou, které podobná ghetta konotují. Tyto záběry mohly akcentovat stereotyp Romů žijících v neudržovaných domech, a tak implicitně sdělovat, že se jedná o osoby, které se o místo, kde žijí, nestarají. To je však v tomto případě poměrně zavádějící, protože konkrétní dům postižené rodiny má sice zašedlou brízkolitovou omítku, ale zároveň vyměněná plastová okna, a taktéž záběry z jejich bytu odpovídají současnému standardu bydlení v ČR. Záběry zatížené stereotypní konotací byly více přítomné ve zprávách České

televize, která zároveň jednak věnovala mluvčím z řad Romů méně prostoru a zadruhé přinesla i méně pestrou skladbu zobrazených míst. Zatímco reportéři ČT a Primy natáčeli přímo v Trmicích, lokality vstupů reportérů z Novy zpravidla nelze určit a jejich pozadí není blíže identifikovatelné. Specifickými záběry použitými pouze u zástupců menšiny byli mluvčí, kteří stáli mezi dveřmi nebo mluvili z okna. Tato zobrazení působí nestandardně a nepřírozně a v rámci ideologického diskurzu majority o Romech mohou být příznakem nejen jinakosti vyprávějících, ale i všech Romů.²⁷ Osoby mluvící mezi dveřmi navíc mohou konotovat neochotu či obavu komunikovat a dveře se zde stávají symbolem bariéry mezi „námi“ a „jimi“. Podobné záběry odvíšely všechny zkoumané stanice.

Pozornost si zaslouží analýza použitých obrazových materiálů obecně. Ačkoli se všechny stanice věnovaly události téměř tři týdny, a především během prvních dvou o ní informovaly téměř denně, „vystačily“ si při tvorbě příspěvků s relativně omezeným množstvím obrazového materiálu. Řada zpráv přinášela pouze „recyklované“ záběry, které byly natočeny a odvysílány v prvních dnech po únosu. Patřily mezi ně záběry matky unesené (plačící nebo s dalšími dvěma dcerami), část rozhovoru, který poskytla v den únosu, fotografie dítěte (samostatně nebo v rukou děda), zobrazení prarodičů a snímky automobilu únosce z kamer na mytných branách. Příkladem jsou příspěvky Novy ze 7., 9. nebo 12. 7. 2012, které obsahují převážně takovéto obrazové materiály. Aktualizovány jsou v nich jen výpovědi vedoucího vyšetřovatele, popřípadě děda unesené. Tento aspekt však vypovídá spíše o novinářské práci obecně, než že by jej bylo možné spojit výhradně s touto událostí, potažmo etnicitou aktérů. Ze stejného důvodu si zaslouží pozornost i použití doplňkové grafiky v příspěvcích, která dokládá, že i událost z okruhu etnické menšiny je prezentována z pohledu majority. Stanice Nova opakovaně zařadila grafiku demonstrující únos dítěte, ve které figuruje žena bílé pleti. Je však otázkou, zda se jedná o přehlížení konkrétního případu a rutinizovanou práci novinářů, nebo jde naopak o projev snahy o začlenění.

Většina příspěvků obsahovala i záběry označované jako ilustrační. V dané kauze je tvořily i materiály, které velmi pravděpodobně nebyly pořízeny v souvislosti s touto událostí ani v dané lokalitě. Jednalo se o zobrazení projíždějícího policejního vozu, náhled na provoz na dálnici, záběry osob vezoucích dítě v tzv. golfkách nebo mladé ženy nesoucí dítě v náručí, ale pravděpodobně i snímky skupiny osob (Romů) v parku apod. Označení „ilustrační záběry“ je možné považovat za profesně-technické, z hlediska analýzy zpravodajského diskurzu je však zavádějící, neboť tyto snímky jsou nedílnou součástí reprezentace dané události, kterou nesenými významy utvářejí. V příspěvcích byly navíc použity opakovaně a přitom zcela nahodile a zbytečně. Opakované používání tzv. ilustračních zábě-

27 Záběry lidí mluvících z okna novináři používají, jestliže potřebují doplnit hlas očitých svědků události, jedná se o tzv. *vox populi*, a využívají je i v případě práce se zástupci jiných etnik žijících v ČR.

rů je neduhem současného českého zpravodajství obecně a neomezuje se na zpravodajství o etnických menšinách. Právě tato praxe však přispívá k reprodukci nežádoucích stereotypů.

Téměř polovina příspěvků zobrazovala Romy v parku,²⁸ Nova a Prima vícekrát použily záběry osob stojících před domem rodiny. Tyto skupiny tvořili zejména muži a děti. Obrazy skupin Romů byly ve zpravodajství o případu výrazně častější než zobrazení jednotlivců. Jak na Nově, tak i v ČT byli Romové zachyceni samostatně pouze ve třech příspěvcích. Dle Sedlákové „zobrazování velkých skupin, převážně mužů, může vyvolávat dojem nebezpečí či pocit ohrožení, a utvrzovat odstup, jenž k nim většina majority zachovává“ (2007: 110). Přítomnost dětí zase asociuje fertilitu Romů. Stereotyp vysoké plodnosti akcentují i záběry početné rodiny očekávající a následně slavící návrat unesené, které odvysílaly všechny stanice, stejně jako označení „*dvacetiletá matka tří dětí*“²⁹ použité na Nově nebo popis Primy: „*Je jí dvacet let. Malá Michalka je jejím třetím dítětem.*“³⁰

Zásadní rozdíl v reprezentaci mluvčích z obou etnik představoval způsob vyjadřování a vystupování před kamerou. U Romů byl zpravidla méně formální a někdy i více emotivní. Jakkoli byl rozhořčený či naopak plačtivý projev u členů rodiny unesené v dané situaci pochopitelný, majoritní divák není na takový typ vyjadřování zvyklý. Protože promluvy zástupců majority bývají obvykle editovány či natáčeny opakovaně, přerěknutí, drmolání nebo špatná větná vazba, které v příspěvcích opakovaně odvysílaly všechny stanice, stejně jako výpovědi s vulgárními či slangovými výrazy,³¹ poutají pozornost a mohou fungovat jako znak odlišnosti. Opakováním je takové reprezentaci připisována pravdivost a stvrzován stereotyp, že všichni Romové hovoří právě tímto způsobem. Podobná vyjádření představitelů institucí by byla nepřípustná, u řadových občanů majority snad úsměvná, ale přehlížená. Vyjadřuje-li se tímto způsobem příslušník menšiny (nemusí se jednat o romskou), je akcentována kulturní odlišnost. Stejně jako se diváci naučili číst výpovědi institucionálních zdrojů jako důvěryhodné a přirozené, naučili se číst výpovědi Romů jako směšné či zábavné, jako výpovědi těch odlišných, které je možné karikovat. Zvnitřnění této odlišnosti majoritou je aspektem nového rasismu, jak o něm mluví van Dijk (2000).

Posledním nástrojem konstrukce zpráv, který jsme analyzovaly, byla práce novinářů se zvukem. Zvukové efekty jsou používány pro potvrzení realističnosti nebo autentičnosti sdělení nebo pro vyvolání pocitů či specifických asociací. Zvuk je zde nositelem významu. S výraznou zvukovou složkou pracovala zejména redakce Novy, patrně s cílem umocnit dramatickост události a vzbuzovat

28 Např. 11. 7. 2012.

29 Nova 5. 7. 2012.

30 Prima (Krimi plus) 6. 7. 2012.

31 Např. babička unesené: „*Furt jsme na stejným místě. Nevíme, kde je ta malá, kde je ten chčipák? Kam jí vodnes?*“ Krimi zprávy, 6. 7. 2012.

emoce, když použila tlumený hudební podkres (i pod samotný komentář zprávy) navozující dojem melodramatu. V příspěvcích byl opakovaně zařazován záběr plačící matky s podkresem jímavé hudby bez slovního komentáře. Hudební motiv použila i druhá komerční stanice, která více „sázela“ na narativizaci reprezentace a hudbou doplňovala i záběry pátrajících policistů, aut na dálnici nebo výpověď babičky unesené Michaly.³² Televize veřejné služby tyto postupy neaplikovala.

Specifickým případem byly příspěvky o oslavě návratu dítěte domů, které zachycovaly zpívající a tančící rozšířenou rodinu. Na pozadí části reportáže TV Nova zní hudba, kterou bychom mohli (stereotypně) označit za „typicky“ romskou. Ačkoli předpokládáme, že tvůrci hudbu zaznamenali na oslavě, její širší použití, spolu se záběry tančících (matky s dítětem, děda) přispívá k utvrzení stereotypu Romů jako hudebníků a tanečníků. Opět lze shrnout, že jakkoli v žádném z příspěvků nebyla etnicita postižené rodiny tematizována, implicitně je naznačena skrze více či méně nezáměrně a nereflektovaně užitě tvůrčí postupy novinářů při konstrukci sdělení o dané události.

Tematické zarámování jednotlivých příspěvků

I při kvalitativní analýze mediální reprezentace vybrané kauzy jsme se soustředily na to, jak novináři pracují s etnicitou aktérů. Zaměřily jsme se na tematickou rovinu příspěvků a sledovaly, jakým způsobem zpravodajské relace rámcovaly kauzu a co tímto způsobem tematizovaly. Jako rámcování (*framing*) je označován druhý stupeň procesu nastolování agendy, ve kterém dochází k zdůrazňování (a zamlčování) vybraných atributů reflektovaného problému (McCombs, 2009). V procesu mediální reprezentace je prostřednictvím rámcování události připisován význam, a tím je směřováno i dekodování příjemcem. To, co je v určité zprávě uvedeno, ale i to, co zůstává nevyřčené, je vodítkem pro to, jak budou příjemci o daném sdělení či tématu přemýšlet a co si z něj zapamatují. Při analýze zpravodajských obsahů je tedy důležité sledovat, nejen jaké události jsou vybírány k pokrytí, ale i v jakých rámcích jsou ukotveny. Proto jsme všechny příspěvky kategorizovaly do tematických rámců, ke kterým byla reprezentace vztažena. Celkem jsme jich identifikovaly pět. V jednom příspěvku se nejčastěji vyskytovaly rámce dva, v některých případech byl přítomen pouze jeden, u jednoho příspěvku jsme identifikovaly hned čtyři najednou. Jednotlivým rámcům novináři věnovali odlišný prostor. Proto jsme v každém příspěvku určily jeden hlavní tematický rámec a další rámce vedlejší. Vodítkem přiřazení k hlavnímu tématu bylo rámcování zprávy moderátorem ve studiu, případně stopáž věnovaná dílčím rámcům.

32 Např. příspěvek v *Krimi zprávách* 6. 7. 2012 nebo rekapitulace případu 24. 7. 2012.

Nejobecnější rámec příspěvků bylo možné označit jako *únos*. Při podrobnějším pohledu je ale zřejmé, že většina příspěvků kladla důraz na odlišné aspekty události. Právě tyto vedlejší tematické rámce byly pro konstruování kauzy podstatné. Fakticky o únosu informovala přibližně třetina příspěvků, ostatní primárně akcentovaly jiné tematické rámce. Představme si je nyní podrobněji a ukažme, jak se podílely na konstrukci dané události.³³ Jak je zřejmé z tabulky č. 5, různí tvůrci zkoumaných relací kladli důraz na trochu jiný aspekt události. Zatímco např. televize veřejné služby zdůrazňovala postup policejního vyšetřování, komerční stanice dávaly zásadní prostor tematizaci postižené rodiny a oslavám návratu dítěte.

Tabulka č. 5: Tematické zarámování jednotlivých příspěvků

	ČT 1			NOVA			PRIMA		
Temat. rámec	hlavní	vedlejší	relat. četnost	hlavní	vedlejší	relat. četnost	hlavní	vedlejší	relat. četnost
práce policie	7	5	92 %	5	7	75 %	7	3	60 %
rodina	1	6	54 %	3	7	62 %	4	7	73 %
zkomplikovaný návrat	4	1	38 %	5	1	38 %	4	2	20 %
únos/rekonstrukce případu	1	4	38 %	3	2	31 %	2	1	20 %
jiné	0	2	23 %	0	2	19 %	0	3	27 %
celkem příspěvků	13		100 %	16		100 %	17		100 %

Únos – den první

Tento tematický rámec se v příspěvcích prosadil na samém začátku a na konci medializace kauzy. Přinášel údaje o průběhu únosu, jeho rekonstrukci a o postupu pachatelů. Všechny zkoumané stanice zařadily zprávu o únosu již první den 4. 7. 2012, každá však zprávu rámcově odlišně; přitom sehrála svou roli etnicita postižené rodiny. Příspěvek ČT rámcově moderátorka ve studiu slovy: „Policej-

³³ Podrobná analýza jednotlivých tematických rámců je však mimo rozsah tohoto textu, proto se soustředíme na ty, které považujeme z hlediska dané události za klíčové.

*ni pátrání po únosci osmnáctidenní holčičky z Ústí nad Labem: Michaelu Janovou vytáhl zatím neznámý muž přímo před její matkou z kočárku a ujel.*³⁴ V živém vstupu doplňuje údaje citace policejní mluvčí ČR a reportérka popisuje, jak k únosu došlo. Uvádí, že se událost stala v parku v Trmicích u Ústí nad Labem. Následně zpráva obsahuje záběr fotografie dítěte a grafiku s popisem uneseného dítěte i únosece. S odkazem na policii ČR reportérka popisuje i barvu pleti únosece.³⁵ U dítěte ji ale neuvádí a ta ani z fotografie není zřejmá. Diváci tak na ni do této chvíle nebyli upozorněni. Dále však reportérka sděluje: „Část města, kde se celá událost stala, patří k těm, kde žijí sociálně slabší lidé, a nedá se proto předpokládat, že by šlo o únos s cílem získat vysoké výkupné.“ Současně divák sleduje záběry skupiny osob v parku, matek s dětmi a mužů na parkovišti.

Na denotativní úrovni zpráva přibližuje únos několikadenního dítěte. Ačkoli jeho etnicita není zmíněna, některé z použitých znaků naznačují, že se jedná o dítě romské. V rovině obrazu je prvním takovým znakem zobrazená skupina osob v parku, druhým následující záběr skupiny mužů. Dalším znakem je město Trmice, kde se událost odehrála. Pro jeho dekodování je však nezbytná obeznámenost s realii tohoto města³⁶ jako místa, kde žijí Romové. K tomu se připojuje znak barvy pleti zobrazených mužů i jejich zobrazení ve skupině. Ačkoli reportérka explicitně etnicitu dítěte neuvádí, označení „sociálně slabší lidé“ naznačuje, že se jedná o romské dítě: toto spojení o etnicitě nijak nevypovídá, v českém mediálním prostoru se ustálilo jako pojmenování používané v případě, kdy novináři nemohou či nechťejí explicitně odkazovat k etnicitě aktérů. Tím, že o obyvatelích lokality mluví jako o sociálně slabých, ale rodině implicitně připisuje i další charakteristiky, nejen „barvu pleti“.

Spojení „sociálně slabí“ lidé je jen formou.³⁷ Koncept, který ji naplňuje, odkazuje k přirozenosti všech Romů, kteří podle přesvědčení majority nejsou slabí (pouze) ekonomicky, kvůli čemuž pobírají a „zneužívají“ sociální dávky, a „žijí tak z peněz daňových poplatníků“, ale také společensky. Sociálně slabí jedinci žijí na okraji majoritní společnosti, neboť se od ní svými vlastnostmi i hodnotami odlišují a „nechtějí se jí přizpůsobit“. Označení „sociálně slabí“ se v českém kulturním kontextu i mediálním diskurzu široce používá jako označení pro Romy a je přijímáno jako politicky korektní (což je sporné). Podobně ani označení „nepřizpůsobiví“ explicitně nevypovídá o etnicitě, ale je téměř výhradně spojováno s příslušníky romské menšiny, popřípadě sociálně slabými skupinami.

34 Aby bylo na první pohled zřejmé, ve kterých částech se jedná o rétoriku tvůrců analyzovaných zpravodajských příspěvků, jsou citované pasáže vyznačeny kurzívou ohraničenou uvozovkami.

35 „byl únosec bílé pleti, ...“ (Události 4. 7. 2012).

36 Obec Trmice se nachází v těsném sousedství města Ústí nad Labem, žije zde asi 3300 obyvatel, z toho dle Agentury pro sociální začleňování (2013) tvoří čtvrtinu Romové. Nachází se zde několik sociálně vyloučených lokalit a lokalit sociálním vyloučením ohrožených.

37 Na již označující se nabílo nové, čisté „označující“ (stereotyp Roma), které je zároveň smyslem i formou, plné i prázdné. Forma sama o sobě nic nevypovídá, výpovědní hodnotu jí dává až „označované – koncept“. Skrze něj je do mýtu vsazen nový příběh. Spojení mezi „formou“ a „konceptem“ se nevynojuje z přirozenosti věcí, je do něj dodáno na základě motivovanosti. Srov. Barthes (2004).

Živý vstup uzavírá reportáž, která nese další znaky odkazující na etnicitu postižené rodiny. Klíčovým vodítkem je výpověď děda unesené, jehož etnicitu naznačují antropologické znaky. Jinakost dotváří způsob jeho zobrazení; je zachycen s odhalenou horní polovinou těla, což ve zpravodajství jinak není běžné.³⁸ Muž stojí před domy s šedou poškozenou omítkou, které v záběru vypadají jako bez skel v oknech. Před jedním z domů stojí kontejner, je tedy možné, že právě prochází rekonstrukcí nebo naopak je „rozebírán“. Způsob mužovy řeči je neformální a trhaný, doplněný výraznými gesty, což je v situaci, kdy mu byla unesena vnučka, pochopitelné. Taková reprezentace ale zároveň odkazuje ke stereotypům zakořeněným v české společnosti o odlišných Romech, kteří žijí ve vybydlených domech, mluví špatně česky, pokřikují a přitom rozkládají rukama.

Ačkoli v celém příspěvku není etnicita dítěte explicitně zmíněna, způsob, jakým byla tvůrci zpráv událost sdělována, na ni odkazuje. Použití uvedených znaků dokonce může diváka navádět k dekodování zprávy: vlastně se až tak moc nestalo, protože bylo uneseno jen „Cikáně“. O jejím čtení příjemci však nebudeme spekulovat.

Televize Nova otevřela příspěvek zcela odlišně a rámcovala jej jako *„případ, který nemá v Česku obdoby“*. Obsah zpravodajského příspěvku popisoval únos, ale byl méně informačně nasycen a chyběl i odkaz na policejní zdroje. Zpráva neobsahovala ani popis dítěte, jak je zvykem, dojde-li k únosu; pouze bylo zobrazeno na fotografiích upravených do černobílého spektra. Hlavní část příspěvku tvořil záznam výpovědi svědkyň, respektive jejich hovoru s okolostojícími. Promluva byla doplněna záběry žen od pasu dolů, následně byly zobrazeny i další osoby a několik dětí. Vypovídající nemluvili na kameru, ale s ostatními přítomnými, někdy i současně, a popisovali svůj zážitek a obavy. Zachycen byl i ruch ulice. Barva pleti zobrazených napovídala, že se jedná o Romy.³⁹ Způsob, jakým byli zobrazeni, vykazoval řadu znaků (hluk, prolínání výpovědí, všudypřítomné děti) naznačujících jinakost prezentovaných. Ze svědectví se dozvídáme, že tyto osoby utěšovaly matku bezprostředně potom, co jí neznámý muž unesl dítě. To může naznačovat nejen, že se s nimi rodina dítěte zná, ale že jde také o Romy. Informační nasycenost jejich výpovědí byla takřka nulová. Proto se domníváme, že hlavním záměrem zprostředkování tohoto záznamu bylo spíše zvýznamnit etnicitu aktérů, než popsat událost nebo únosce. Ani v relaci Novy tak nebyla etnicita dítěte explicitně tematizována, divák však informace o ní získal implicitně. Ostatně naznačilo ji již uvedení místa únosu (Trmice) v první větě moderátorky.

38 Zobrazení příslušníků majority v neúplném oblečení se omezuje na specifické situace, jakými jsou např. zprávy z uklízení následků povodní nebo z míst pro to určených (koupališť), tedy v situacích, kdy chybějící oděv nepůsobí rušivě či nepatřičně. V situaci podobné té, o níž vypovídáme, by se pravděpodobně příslušník majoritního etnika na kameru takto zachytit nenechal.

39 Jedná se o připsané romství.

Televize Prima zařadila první den informací o události až do samostatné relace *Krimi zprávy*, její moderátorka ji rámcově jako policejní pátrání po únosci miminka. Další podrobnosti uvádí reportér v terénu. Informace o místě události zaznívá až následně, zobrazena je fotografie unesené. Dále jsou použity záběry osoby od pasu dolů s kočárkem a snímky projíždějícího policejního vozu. Příspěvek končí popisem únosec vydaným mluvčím policie a žádostí o spolupráci diváků při pátrání. Zařazeny jsou i výpovědi svědkyň, první osobitě gestikuluje, druhá má výraznou dikci, se kterou se někdy setkáváme u příslušníků romské menšiny. Vzhledem k místu činu, které je lokalitou, kde žije vyšší počet Romů, není jejich etnicita překvapivá, a v příspěvku není nijak vyzdvihována či akcentována. Ve srovnání s předchozími dvěma relacemi je zpráva Primy stejně informačně nasycená jako zpráva České televize a méně emotivní a dramatizující než příspěvek Novy. Zatímco ČT kladla důraz na jednání policie a Nova na emoční rovinu události, příspěvek Primy mluví o únosu dítěte a jeho etnicita zde není výrazně tematizována.

Uvádět etnicitu aktérů události, pokud se jedná o příslušníky menšin, není považováno za politicky korektní, přesto bývá v médiích uváděna nadměrně, a to i v irelevantních případech, kdy nesouvisí s událostí, o níž je referováno. V případě únosu bylo možné etnicitu zmínit, aby bylo dítě popsáno a zveřejnění napomohlo jeho nalezení. Vzhledem k jeho velmi nízkému stáří, a tedy velké podobnosti s jinými dětmi tohoto věku, mohla být právě etnicita podstatným údajem pro jeho identifikaci. Zásadní otázkou, kterou analýza textu nemůže odpovédět, zůstává, proč v případě takto specifické události nebyla etnicita verbalizována, když je rutinně uváděna u jiného typu událostí, např. z oblasti kriminality? Z příspěvku ČT i Novy je zcela zřejmé, že se zpráva romského etnika týká. Etnicita byla na obou stanicích zmíněna nejen implicitním, ale i stereotypním způsobem. V příspěvcích odvysílaných v dalších dnech v relaci Novy hovoří dědeček unesené dívky o své rodině jako o „Cikánech“⁴⁰ a taktéž reportéři ČT následně použijí označení „romská holčička“⁴¹; z obrazovky Primy explicitní připsání romství nezaznělo. Etnicita rodiny uneseného dítěte sehrála podstatnou roli i v dalším vývoji kauzy. Především ve dnech, kdy německý deník spekuloval o podílu rodiny či příbuzných na únosu, a v závěru případu (viz níže).

Den druhý až sedmý – pátrání po uneseném dítěti

Po celou dobu konstrukce události kladly zpravodajské relace ve svých příspěvcích značný důraz na *práci policie*. Právě tento tematický rámec utvářel výsledný

⁴⁰ Televizní noviny, 5. 7. 2012.

⁴¹ Události, 11. 7. 2012.

obraz události zejména v případě České televize, u které byl přítomen téměř ve všech příspěvcích. Zprávy přinášely informace o průběhu vyšetřování, nalezení dítěte, o postupu při odhalování pachatelů a objasnění motivů jejich jednání i o spolupráci s policií německou. Ačkoli hlavními aktéry události byli z tohoto pohledu příslušníci Policie ČR, zásadní roli v mediální konstrukci události hrála i etnicita příbuzných unesené dívky. Vybrané příspěvky tohoto rámce tematizují variantu, že se na únosu spolupodílela samotná rodina, případně někdo z příbuzných, blízkých či ostatních Romů. Zmínka o této možnosti zazněla na všech stanicích alespoň dvakrát explicitně; v dalších případech byla v náznamech zpochybňována oficiální verze události tak, jak ji předkládala rodina unesené.⁴²

Česká televize, ale i Prima, často rámcovaly příspěvky o události jako vyčerpávající práci policistů. Odkaz k tomuto rámci zazníval zpravidla již v otevření příspěvku moderátory ve studiu.⁴³ Diváci byli opakovaně informováni o variantách motivu únosu, které vyšetřovatelé zvažovali, o tom, jak policisté procházejí hodiny videozáznamů, propátrávají okolí silnice, po které únosci pravděpodobně odjeli, a přitom téměř nespí.⁴⁴ Podtrhována byla úspěšná spolupráce s policií německou a práce ředitele ústecké policie Vladimíra Danyluka, jenž osobně komunikuje s postiženou rodinou a neúnavně informuje o postupu vyšetřování i média. Zveřejněné promluvy byly mnohdy značně emotivní, a to jak ve vztahu k rodině, tak vzhledem k jednání policie.⁴⁵ Aby nezněla jen sebechvála, bylo nakonec zveřejněno i poděkování od postižené rodiny.⁴⁶

Na druhou stranu je otázkou, zda takto systematické zdůrazňování práce policejních složek nemá potírat tzv. kontramýtus, taktéž přítomný v české kultuře, který policisty považuje za neschopné. I to je možné čtení, které bychom podle Hallovy typologie (1973) označily za opoziční. Jak již bylo řečeno výše, s daty i o tom, jak bylo zpravodajství čteno samotnými příjemci, však nepracujeme.

Policie byla v příspěvcích reprezentována jako aktivní, snaživá, spolupracující s policejními sbory v zahraničí, úspěšná i empatická. Zcela v intencích van Dijkova ideologického čtverce zde sehrává roli zástupce majority, jejíž kvality média vyzdvihují. Můžeme dokonce mluvit o použití mýtu fungující policie

42 Např. na Primě byla opakovaně použita formulace „*prý přímo z kočárku unesl...*“ (5. 7. 2012), či na Nově „*Dvacetiletá matka tří dětí tvrdí, že...*“ (5. 7. 2012), „*Rodina tvrdí, že s únosci nemá nic společného...*“ (18. 7. 2012). I v ČT zazní: „*Rodina tvrdí, že je psychicky na dně. Matka holčičky policisty nabídnutou pomoc psychologa odmítla.*“ (5. 7. 2012).

43 „*Již 5 dnů hledají policisté unesené nemluvně z Trmič*“ (Televizní noviny, 8. 7. 2012), „*Druhý den hledají desítky policistů z několika zemí Evropy...*“ (Události, 5. 7. 2012).

44 Např. Události 7. 7. 2012: „*Nutno říct, že tady už houstne atmosféra, kriminalisté musejí být velmi unavení, protože pracují prakticky nepřetržitě od okamžiku, kdy malá Michala byla unesena, téměř nespí, studují stovky hodin videozáznamu z kamer u silnic, protože se snaží zmapovat cestu auta po Evropě.*“

45 Např. Prima 7. 7. 2012: „*Jsem byl ujistit rodinu, ujistit příbuzný, že celá policie, celej tým, a všichni co se na tom podílí, včetně zahraničních policistů, děláme maximum proto, abysme našli pachatele a našli holčičku.*“ Televizní noviny, 15. 7. 2012: „*Já to hodnotím jako moje, moji třetí životní obrovskou radost...*“

46 Prima 10. 7. 2012: „*Ty chlapi skutečně, Policie České republiky Ústí nad Labem odvedla krásnou práci. Všem jim děkuji.*“

jako výkonné složky, která v tomto případě slouží nejen majoritě, ale i příslušníkům menšiny; nemůže být proto nařčena z rasismu či diskriminace.⁴⁷ Uvedme jako příklad jednu z citací policejního zdroje, který byl 15. 7. 2012 zprostředkován Novou a Primou: „*My jsme prostě dělali všichni všechno proto, že jsme do toho dávali i kus srdce, že tu holčičku prostě najdeme za každou cenu.*“

Zatímco odkazy na práci policie připisují pozitivní hodnoty majoritě, informace o třech verzích únosu naopak naznačují nepříznivé hodnocení příslušníků menšiny. V tomto kontextu opět vstupuje do popředí etnicita aktérů události. Tři verze únosu prezentované ve všech relacích (1/ matka únosce zná; 2/ náhodný únos neznámým; 3/ únos jinými Romy)⁴⁸ mohou příjemci splynout do dvou a implicitně naznačovat, že pachatelé byli pravděpodobně Romové. Podíl na tom má užívání označení „komunita“⁴⁹, kterým v médiích bývá odkazováno k příslušníkům tohoto etnika. V sociálních vědách termín komunita označuje uskupení jedinců, uvnitř kterého existují specifické či zvláštní typy sociálních vazeb, vztahů a interakcí vyznačující se svým specifickým postavením navenek, uvnitř širšího sociálního prostředí (Petrusek 1996: 512). Ačkoli romské komunity v ČR nepochybně existují, tento výraz je v médiích (nad)užíván na místech, kdy tvůrci zpráv nechtějí užít explicitní označení etnika. V praxi se výraz užívá nediferencovaně, jako plošné označení všech Romů. Tím vzniká nové označení, jež je součástí mýtu, že všichni Romové patří ke komunitě, již charakterizuje zejména odlišný, zvláštní typ sociálních vazeb. Tak je vymezeno jejich specifické postavení v rámci širšího prostředí a ukázáno na opozici mezi „jimi“ (komunitou) a „námi“ („nekomunitou“). Použitím výrazu „komunita“ reportérka ČT přenese na konkrétní rodinu všechny významy, které toto slovo asociuje. V důsledku toho lze tři verze vysvětlení únosu redukovat do dvou, protože první a třetí splynou – pokud se matka s únoscem dítěte zná a zároveň pochází z této komunity, lze odvodit, že i únosce patrně pochází ze stejné komunity jako ona. Takové čtení je podpořeno v další části příspěvku slovy reportérky, která mluví o vlastním pátrání rodiny a nepřítomném otci⁵⁰ dítěte, čímž vzbuzuje pochyby, zda se na únosu nepodílel. Zpráva implicitně sugeruje, že motiv únosu vyplývá z poměrů, ze kterých rodina pochází. Na základě znalosti jiných případů unesených dětí⁵¹ a diskurzu vnímání Romů v ČR si může divák vystavět mentální model⁵², podle něž je únoscem právě otec.

47 Někteří žadatelé o azyl v západních státech (např. Velké Británii) v uplynulých letech uváděli, že jsou v ČR vystaveni rasistickým útokům, proti kterým je policie nedokáže ochránit.

48 „...dle první verze se matka s únoscem, nebo tím, kdo ho najal, zná. ... Podle druhé verze únosce chtěl nějaké dítě a matku si vybral náhodou; třetí verze proěřuje, jestli únos nesouvisí se vztahy v komunitě, ze které rodina pochází.“ Události, 5. 7. 2012.

49 Opakované je v příspěvcích současně s tímto označením zařazen záběr na Romy postávající v parku.

50 Z informací jiných zdrojů je však zřejmé, že otec dítěte se po celou dobu skrýval doma. Později tuto informaci sdělenou přímo matkou dítěte odvíšilají všechny stanice.

51 Jak jsme uvedli na začátku textu, v 98 % případů se jedná o únosy jedním z rodičů.

52 Van Dijk (1993) pojímá ideologii jako celostní jev, který je nutné zkoumat na různých úrovních, včetně

Ačkoli kriminalisté podíl otce na únosu záhy vyloučili, ještě v den nalezení Michaly (10. 7. 2012) je znovu zmiňována i verze, že se jednalo o únos uvnitř minority. Naznačuje to např. formulace ČT ve zprávě o zatčení únosců: „*Všichni únosci byli zadrženi pohromadě ... Jedná se o jednoho muže a tři ženy, všichni mají německou státní příslušnost a (všichni)*⁵³ *někteří z nich pocházejí ze stejné rodiny.*“⁵⁴ Na denotativní úrovni je sdělováno, že dopadení únosci jsou občané Německa. Dovětek „*někteří z nich pocházejí ze stejné rodiny*“ je však polysémický. Je možné jej číst tak, že někteří únosci jsou příbuzní, i tak, že pocházejí ze stejné rodiny jako unesená. Druhé čtení je podpořeno obrazovým materiálem, který posouvá význam výpovědi. Nejprve jsou zobrazeni prarodiče dítěte, poté skupina v parku (viz výše). Ačkoli tomu tak nebylo, formulace vede k dominantnímu čtení, že únosci byli také Romové.

I další den (11. 7. 2012) zpráva České televize naznačuje, že motiv únosu zřejmě souvisí s poměry uvnitř romské menšiny. Podle reportáže je „*pro odborníky (...) zarážející, že romskou holčičku měli unést také Romové, komunita prý obecně děti považuje za poklad a nikdy jim neubližuje.*“ Nejen, že je zde explicitně sdělována etnicita rodiny, ale i únosců, a to i přesto, že informace, že by únosci byli Romové, z jiných zdrojů nevyplývala a jejich vnější znaky to spíše vylučovaly. Jednalo se tak nejen o informaci nadbytečnou, nýbrž i nekorektní a pro celé etnikum značně dehonestující. Použití částice „*prý*“ celé prohlášení relativizuje, nelze však odhalit, zda to byl záměr novinářů⁵⁵. Tvzení komentuje mluvčí označený jako „odborník na romskou problematiku“⁵⁶ a děd unesené: „*My žijem pro děti, pro vnoučata, já se sebou do hrobu nevezmu nic.*“ Obě výpovědi mají poskytnout alibi rodině (potažmo celému etniku), že nejsou takoví, aby obchodovali s dětmi. Volbou a označením odborníka je událost najednou jednoznačně rámována jako romská tematika, což akcentuje řadu dalších především problémových významů. Jeho výpověď tak nemusí být pro příjemce hodnověrná a důvěryhodnost není podpořena ani překotnou a trhanou výpovědí gestikulujícího dědečka.

Na obrazovce televize Nova nebyl tento tematický rámec tak dominantní. Opakovaně informovala o prověřování otce dítěte,⁵⁷ ale nechávala prostor divákovi, aby si udělal úsudek o motivu únosu sám. Sdělení o otci nebyla spojována s etnicitou rodiny ani v lexikální ani v obrazové složce. Spekulace o spoluvině rodiny na únosu v příspěvcích téměř nezaznívaly a 11. 7. 2012 byly reportérem jed-

kognitivní struktury ideologie. Produkce a interpretace ideologií jsou podle něj založeny na tzv. mentálních a sdílených modelech. Jedná se o mentální reprezentace zkušeností, zážitků, událostí nebo situací a názorů, které máme „my“ o „nich“.

53 Reportérka se překládá, nejprve řekla všichni, poté někteří.

54 Události, 10. 7. 2012.

55 Částice „*prý*“ zde neodkazuje k cizí řeči, jak bývá standardně používána, a promluva reportéra ji vůbec nemusela obsahovat.

56 „*Pokud došlo k takovémuto případu, tak si myslím, že je absolutně výjimečný.*“ Události, 11. 7. 2012.

57 „*... policisté ... prověřují všechno, dokonce i otce dítěte, který se s rodinou nestýká*“, „*policie má vyslechnout ještě otce dítěte,*“ Televizní noviny, 6. 7. 2012.

noznačně popřeny.⁵⁸ Stín stereotypu byl však i v této zprávě přítomen, protože formulace „*otec se s rodinou nestýká*“ byla uvedena současně s označením „*dvacetiletá matka tři děti*“, což může akcentovat mýtus „Cikánů“, kteří mají hodně dětí, ale příliš se o ně nestarají.

Taktéž na Primě od počátku zaznívaly různé spekulace o motivu únosu, a novináři jich zkonstruovali celou řadu: 1/ náhoda – Michalka byla lidově řečeno ve špatný čas na špatném místě; 2/ vyřizování účtů – otec Michalky dlužil peníze, které jsou takto vymáhány; 3/ plánovaný únos, kdy matka dítě prodala někomu, kdo je nemohl mít;⁵⁹ 4/ psychicky narušený pachatel; 5/ únos na objednávku; 6/ fingovaný únos;⁶⁰ 7/ únos v rámci komunity.⁶¹ Prvním mediálně obviněným z únosu byl již 5. 7. 2012 otec dítěte. Oproti dvěma předchozím stanicím šla Prima ve spekulacích dál. Informovala o jeho podnikání v prodeji aut, možných dluzích a případné pomstě. Zároveň uvedla, že jako jediný z rodiny nebyl vyslechnut, jelikož se skrývá před zákonem a patrně utekl do Německa.⁶²

Intermezzo – zoufalá rodina a plačící matka

Třetím tématickým rámcem, který se reprezentací události prolínal po celou dobu její medializace, bylo téma *rodiny*. Dotčené rodině se dostalo širokého spektra zobrazení, od záběrů zoufalé matky, přes podporující prarodiče až ke společně pátrajícímu a v závěru oslavujícímu početnému příbuzenstvu. Tento tematický rámec byl dominantní ve zpravodajství komerčních televizí. V každé ze zkoumaných relací však rodina nabývala jiných významů. Televize Nova konstruovala převážně tzv. infotainmentová sdělení typu *soft news* do podoby příběhu s rysy personalizace, dramatizace, negativity a s vyhocenými emocemi. K této prezentaci využívala především hudebního podkresu, fotografie unesené, záběrů nejprve plačící a následně tančící matky, ale také svědectví aktérů události a způsobu záznamu evokujícího skrytou kameru přítomnou autentickému dění v místě události. K líčení události reportéři užívali barvitě formulace: „*zdrčená matka*“,⁶³ „*je to asi nejhorší, co se může mámě stát*“,⁶⁴ „*zoufalá rodina*“,⁶⁵ „*každá zmínka o ní ji rozplácí*“⁶⁶ apod.

58 „*Objevily se informace, že německá policie v souvislosti s únosem prověřuje také rodinu holčičky, ovšem já jsem před pár minutami mluvil s vyšetřovatelem a ten tubletu informaci označil za nesmyslnou. Potvrdil, že sice prověřují všechny tři verze únosu, ... ale teď už jde spíše jen o formalitu.*“ Televizní noviny, 11. 7. 2012.

59 Zprávy, 5. 7. 2012.

60 Krimi Plus, 5. 7. 2012.

61 Zprávy, 10. 7. 2012. O únoscích bylo v tomto příspěvku řečeno: „*Údajně to měli být příbuzní.*“ Stejně jako na dalších stanicích i zde splývá, zda se jedná o příbuzenství mezi únosci, nebo s rodinou unesené.

62 „*... utekl do Německa, protože v Česku měl mít problémy se zákonem. Údajně mělo jít o maření úředního rozhodnutí.*“ Zprávy, 5. 7. 2012.

63 Televizní noviny, 5. 7. 2012.

64 Ibid.

65 Ibid.

66 Televizní noviny, 6. 7. 2012.

Tematický rámec rodiny dominoval i příspěvkům druhé komerční stanice, jejich zpracování však bylo méně vyhrocené. Zatímco v hlavní zpravodajské relaci *Zprávy Prima* informovala především o posunu ve vyšetřování případu, rodině unesené a emocím byl dán prostor v relacích *Krimi zprávy* a *Krimi plus*. I zde hrálo vzbuzení emocí důležitou roli, přispívalo k nim označení události jako *děsivý sen*⁶⁷, záběry prázdné dětské houpací, ale i některé výpovědi vrchního vyšetřovatele (viz výše) apod. Prima jako jediná odvysílala celý nesestříhaný rozhovor s matkou dítěte natočený den po únosu.⁶⁸ Na rozdíl od ostatních stanic zde zaznívá i výpověď matky unesené: „*At' si všechny matky, Romky i Neromky brání svoje děti,*“⁶⁹ která byla na Nově i ČT vystřížena. V upoutávce na relaci navíc moderátorka uvádí: „...*Běla tímto rozhovorem chce vyvrátit veškeré spekulace o tom, že by byl únos její holčičky fingovaný nebo že by ji měla dokonce někomu prodat,*“ čímž posiluje pozici poškozené matky jako oběti. V relaci *Krimi zprávy* také nejčastěji zazníval apel na žádost o spolupráci veřejnosti při pátrání po únoscích. To lze vnímat nejen jako snahu o řešení případu jako jakéhokoli jiného, ale i snahu o začlenění rodiny do mainstreamové populace. Podobně vyznívá i spekulace, že na místě Michaly mohlo být kterékoli dítě.⁷⁰ Také Česká televize odvysílala informaci o významu dětí pro Romy obecně a prohlášení děda unesené: „*My žijem pro děti. Pro vnoučata.*“ Ačkoli se snažila komunikovat pozitivní sdělení, že děti představují důležitou součást romské kultury, jak jsme již výše uvedly, použitá formulace reportérky: „*Komunita prý děti obecně považuje za poklad a nikdy jim neubližuje,*“⁷¹ může sdělení zpochybňovat.

Na obrazovkách všech stanic se opakovaně objevovaly záběry členů postižené rodiny, obou dědů, matky i blíže nespecifikovaných členů širšího příbuzenstva, především mužů a dětí. O jejich vizuálním zobrazení jsme psaly výše. Ze záběrů i jejich výpovědí je zřejmý nejen zájem o psychický stav matky dítěte,⁷² ale i vzájemná soudržnost užší rodiny⁷³ a zájem širšího příbuzenstva, které se podílelo na pátrání po dítěti, očekávalo jeho návrat v okolí bydliště rodiny a připravilo mu oslavu.

V ČT dostávala rodina prostor především jako citovaní mluvčí, kteří měli podpořit sdělení novinářů nebo informačních zdrojů z majority. Byla tedy zobrazena spíše v pasivní roli. V příspěvcích televize Nova, jež „*prožívala s rodinou celý příběh*“⁷⁴, vystupovali příbuzní dítěte v příspěvcích aktivněji. Ne vždy to ale přispívalo k redukci stereotypů a ani tato forma medializace pro postiženou rodinu nevznívá jednoznačně příznivě. TV Novou opakovaně zařazované záběry pláčící matky

67 Prima, 5. 7. 2012.

68 To jí umožnil větší vysílací prostor v relaci *Krimi plus*.

69 *Krimi plus*, 6. 7. 2012.

70 Prima, 24. 5. 2012.

71 ČT 11. 7. 2012.

72 Výpovědi prarodičů o stavu matky, např. „*Dneska jsem ji viděla poprvé se zasmát,*“ Nova, 10. 7. 2012.

73 Např. záběr mladého Roma, který vede babičku unesené.

74 Televizní noviny, 10. 7. 2012.

s hudebním podkresem mohly být některými příjemci čteny jako neautentické a nahrané, až příliš hysterické či přehnané. Obrazy, které měly vzbuzovat empatii, tak mohly u diváků působit i opačně. V daném kontextu a široce rozšířené nevraživosti českého etnika vůči romské populaci se může vkrádat podezření („co si to zase vymysleli, aby něco získali“) a otázka, kdo je vlastně pachatelem a kdo poškozeným. Přesto byl právě tento rámec tím, který alespoň částečně smazával rozdíly v odlišnosti romského a majoritního etnika. Především pak tím, že ukazoval vzájemné vazby v rodině, zármutek nad zmizením dítěte i neštěstím dcery, starost o druhé i standard bydlení, jednání a odívání. Jinakost byla přítomna ale i zde. A to především velikostí dané rodiny. Již v průběhu informování o kauze bylo zřejmé, že příbuzenstvo, které se o dění zajímá a pohybuje se v okolí bydliště uneseného dítěte, je početnější, než bývá obvyklé u majoritní populace. V posledních příspěvcích celé kauzy⁷⁵ byly zařazeny záběry, na kterých „pózuje“ část rodiny pro novináře. Z celkového počtu 18 osob bylo 10 dětí (přibližně do 10 let). Přesto byl v tomto tematickém rámci akcentován menší počet stereotypů než v ostatních rámcích. Zároveň ale platí, že není možné jejich čtení zcela oddělit; významy sdělované ve spojení s jinými tematickými rámci se vzájemně prostupují, umocňují i oslabují a jsou součástí celé mediální konstrukce události.

Zkomplikovaný návrat – den osmý až dvanáctý

Všechny televize věnovaly události pozornost i po nalezení dítěte. Ačkoli jimi vyprávěný příběh měl šťastný konec, předcházela mu nejedna peripetie. Proto jsme tento tematický rámec označily jako *zkomplikovaný návrat*. Událost totiž neskončila dnem nalezení dítěte, ani o týden později, kdy se Michala vrátila z Německa domů, ale až když policisté objasnili motiv únosu.⁷⁶ Novináři si nebyli jisti vývojem události a motivem únosu a příspěvky odvysílané v době, než se dítě vrátilo k matce, zpravidla nepřinášely nové informace; jejich hlavním cílem bylo udržet pozornost diváků. Skutečnost únosu dítěte do zahraničí jim doslova „nahrála“ k dalšímu rozvíjení a dramatizaci příběhu. Relace medializovaly „komplikace“, kvůli kterým se dívka nemohla ihned vrátit domů. Zvolenou formou reprezentace udržovaly diváky v napětí a v očekávání, jakým způsobem bude únos objasněn a zda v něm figurovali i další příslušníci romského etnika. Tematický rámec tak spojoval informace o postupu vydání dítěte, které neproběhlo okamžitě, neboť němečtí policisté vyžadovali test DNA, ale i reportáže o čekání a přípravách na návrat a ze samotné oslavy. Také v tomto kontextu byla etnicita klíčovým znakem konstrukce mediální verze události.

⁷⁵ Např. Prima: 16. 7. 2012.

⁷⁶ Respektive ještě později, v lednu 2013, kdy začal soud s únosci. Jeho mediální reprezentace ale již není do zde prezentované analýzy zahrnuta.

Spekulace o možném podílu příbuzných nebo příslušníků menšiny neskončily ani ve chvíli, kdy německá policie zadržela pachatele únosu. Explicitní vyjádření, že se rodina podílela na únosu, zaznělo znovu 18. 7. 2012, kdy ČT a TV Nova informovaly o zprávě otištěné v deníku *Bild*. Podle něj byl únos naplánovaný rodinou s cílem vyměnit dítě za dům. Televize Prima v těchto dnech již o události neinformovala a tuto informaci proto neodvysílala.

Česká televize informaci zveřejnila formou čtené zprávy: „*Rodina několika-týdenní Michaly, která byla před dvěma týdny unesena z Trmic na Ústecku do Německa, odmítá, že se tak stalo po dohodě s únosci. Zprávu, že dítě mělo být vyměněno za dům s pozemkem, přinesl německý deník Bild. Ústecká policie zatím takové poznatky nemá, podle ní jde o způsob, kterým se chtějí únosci hájit.*“ Zpráva odkazuje na deník *Bild*, který spadá do kategorie bulváru, což ČT nesděluje. Ptáme-li se proč, nabízejí se dvě odpovědi: redaktori ČT předpokládají povědomí diváků o charakteru citovaného deníku, nebo údaj vědomě zakrývají, aby zpráva působila důvěryhodněji.⁷⁷ V odkazu na informace od policie je do věty vloženo slovo zatím, které je zde hodnotící a naznačuje pochybnost, stejně jako předchozí příspěvky, které o podílu rodiny spekulovaly. To, že policie tyto poznatky nemá, neznamená, že je neodhalí další vyšetřování. Přestože byl podíl rodiny na únosu vyvrácen,⁷⁸ jak ze strany policie, tak členů rodiny, a média o tom později informovala, v povědomí příjemců zůstal přítomný.⁷⁹

V rámci ideologického diskurzu informace zapadá do stereotypního významového rámce jak tvůrcům sdělení, tak příjemcům. Zpráva, že dítě mělo být vyměněno za dům, je kompatibilní s perspektivou majoritního diskurzu o Romech i s tím, jaké charakteristiky ČT připisovala prostřednictvím obrazové i lexikální složky rodině dítěte a koho implicitně označovala za pravděpodobného únosce. V předcházejících zpravodajských příspěvcích se o rodině hovořilo jako o sociálně slabé. Tak byl postupně vytvářen význam: rodina (nebo někdo z ní) uneseného dítěte se domluvila se svými příbuznými (či jinými Romy), aby se hmotně zabezpečila ziskem nemovitosti. Paradoxně právě záběry z bytu poškozené rodiny

77 Pro diváka, který neví, že se jedná o bulvární deník, může představovat autoritu danou Německem, jež je součástí „pokročilého západního světa“. Např. Výzkum společnosti Stem/Mark (2005) ukazuje, že typický Němec je pro Čecha pracovitý a důsledný, se smyslem pro pořádek.

78 „... policisté vyšetřování zatím neuzavřeli, už ale vyloučili, že by skutečná rodina Michalky měla na únosu nějaký podíl.“ Události 24. 7. 2012.

79 Okrajově jsme se zajímaly i o recepci této kauzy jejími příjemci. V období října-prosince 2012 jsme oslovily 25 osob ve věku od 20 do 75 let s otázkou: „Jak vnímáš případ uneseného romského novorozence?“ Většina z nich reagovala velmi podobně: „To bylo to, jak chtěli Cikáni vyměnit dítě za dům?“ Podobné vnímání události naznačil i pořad České televize *168 hodin*, který se k události vracel po třech měsících a vypovídal o následcích události pro rodinu. Z příspěvku je zřejmé, že veřejnost o neúčasti rodiny na únosu zcela přesvědčená nebyla; rodině přicházejí výhrůžné dopisy a čelí opovržení okolí. Citovaný Fedor Gál k tomu říká: „*Je to stereotyp nejenom v Čechách, prostě Romové, když jsou oběti, tak se velice rychle ve veřejném mínění vytvoří představa, že jsou viníci. Jako by si mohli sami za to, že někdo spáchal zločin. Oni jsou oběti ... stigmatizace padá na celou rodinu*“ (ČT24, 2012b).

tuto variantu zpochybňují, neboť se velmi pravděpodobně nejedná o ekonomicky slabou rodinu.⁸⁰

Jaké jiné postupy mohli novináři použít, aniž by došlo ke změně významu? Například mohli formulovat větu s mnohem větším důrazem na sdělení policie, použít přímou výpověď policejní mluvčí apod. Tím, že to neudělali, nechali diváka, aby si sám domyslel a případně doplnil interpretaci odpovídající ideologii majoritního diskurzu. Tato zpráva tak rodině uneseného dítěte implicitně přisuzovala další záporné vlastnosti. Pro vlastní pohodlí a hmotné statky jsou ochotni prodat své dítě, což je nejen nezákonné a nemorální, ale především bezcitné a pro řadové a „spořádané“ příslušníky majority „nepředstavitelné a nepřijatelné“. Protože se o rodině zároveň hovořilo jako o členech komunity, jsou tyto vlastnosti připisovány plošně i ostatním. Tak je umocňována jejich jinakost a dále stvrzován mýtus „Cikána“. Bez ohledu na svoji „ne/pravdivost“ se reprezentované sdělení stává potvrzením očekávaného, vystavěného na stereotypním vnímání rodiny jako příslušníků romského etnika. Nahrává tak plošnému odsouzení ve smyslu: „Mysleli jsme si to od začátku, od nich nelze čekat nic jiného“.

I když TV Nova nevěnovala této spekulaci takovou pozornost jako ČT, i její zpracování akcentovalo obecně sdílené stereotypy. Moderátorka ve studiu příspěvek otevírá slovy: „*Naprosto neuvěřitelná informace ...*“ a připojuje: „...*rodina takovou zprávu popřela a ohradila se proti tomu i česká policie*“. I zde je zdroj informace prezentován jako důvěryhodný. Následná výpověď matky⁸¹ a děda unesené, kteří dostávají prostor na svoji obhajobu, již tak věrohodně nepůsobí. Záběr na mluvčí je sice stejný jako u německého reportéra (polocelek) a vzhled matky je taktéž formální, ale reportér prohlášení komentuje: „*Rodina tvrdí, že ani otec v únosu nemohl mít prsty, skrýval se sice před vězením, celou dobu měl být ale doma.*“ Potvrzuje to i matka dítěte: „*Však on byl celou dobu se mnou doma, celou dobu, jak by to mohl udělat? To je úplně blbost.*“ Pozitivní prohlášení matky, že by své děti neprodala, je tak vzápětí zpochybněno přiznáním, že rodina skrývala otce dítěte před vězením. Z perspektivy ideologického diskurzu majority je zde akcentován stereotyp Roma opakovaně porušujícího zákony. Pro diváka uvažujícího v rámci tohoto diskurzu by proto nebylo překvapivé, kdyby tomu tak bylo i tentokrát. Současně se může ptát: kdo jiný by chtěl ukrást romské dítě než Romové? Ačkoli prohlášení policejní mluvčí⁸² směřuje k opačnému dekódování informace, reportér uzavírá příspěvek slovy: „...*i německá policie si přitom dávala načas s vydáním holčičky zpět domů, vrátili ji až poté, co se ujistili, že jí u nás nic nehrozí,*“

80 To naznačuje i matka unesené, která z obrazovek všech stanic tvrdí: „*Já jim dám všechno, co chtějí. Miliony jim dám.*“ (např. Nova, 5. a 6. 7. 2012). Jakkoli to v dané situaci může znít přehnaně nebo pouze formálně, je zřejmé, že rodina je odhodlána zaplatit vysoké výkupné.

81 „*To není žádná pravda, já svoje děti miluju, já své děti bych v životě neprodala za nějaký dům nebo pozemek.*“ Televizní noviny, 18. 7. 2012.

82 „*Ve fázi prověřování jsme nezjistili žádnou skutečnost, která by potvrdila verzi obhajoby podezřelých.*“ Televizní noviny, 18. 7. 2012.

což implicitně vede diváka k úvahám, jakou roli hraje v únosu rodina a zda je obětí nebo pachatelem.

Důvodem, proč nebylo novorozeně co nejrychleji vráceno k matce, bylo patrně dodržení řady formalit, jimž podobné případy podléhají. Zpravodajské příspěvky zkonstruovaly minimálně pět verzí komplikací návratu: 1/ vyšetřovatelé z Německa požadují důkazy, že se opravdu jedná o unesené dítě; 2/ provedení testů jeho totožnosti; 3/ předání i vyšetřování zadržených zpomaluje překládání policejních dokumentů z německého jazyka; 4/ německá policie chce jistotu, že dítě bude v ČR v bezpečí; 5/ průběh předání musí respektovat postupy Úřadu pro mezinárodní právní ochranu dětí apod. Pozornost si zaslouží požadavek německé strany, aby dítě mělo vlastní cestovní pas. Sedm dní před únosem (27. 6. 2012) vešla v platnost novela zákona⁸³ stanovující povinnost pasů pro všechny děti, včetně novorozenců. Ačkoli televize informovaly, že se Michala nemůže bez pasu vrátit do ČR, žádná se nezajímala o to, jak je možné, že v době, kdy již tento zákon platil, byla přes státní hranice převezena. Tato otázka nezazněla v žádném z příspěvků ani z úst moderátorů a reportérů a ani nebyla tematizována policisty. Kvůli existenci Schengenského prostoru nejsou mezi ČR a Německem kontrolované hranice, ale před vstupem novely v platnost média intenzivně zdůrazňovala její potřebnost, danou právě tím, že omezí únosy malých dětí do zahraničí.⁸⁴ Domníváme se, že téma nebylo novináři zvýznamněno proto, že by ukázalo na „slabiny“ ve funkčnosti tohoto opatření.

Zcela specifickou komplikací návratu se nakonec stala samotná média, respektive jejich tvrzení, že členové rodiny se k novinářům přestali chovat vstřícně.⁸⁵ Česká televize medializovala 13. 7. 2012 obtíže, jež rodině zájem novinářů působí. O den později Nova odvysílala záběry hlasitě se překřikující skupiny Romů (mužů), z jejichž gestikulace lze vyčíst, že jsou „rozezlí“ právě na reportéry. Jasně je slyšet výpověď: „*S kamerou se nedostanete nikam, budete sedět prostě v autě. Ta ulice bude uzavřena, vy se tam nedostanete, nebudete mít reportáž, fotky, nic ... dejte nám pokoj, prosím vás.*“⁸⁶ Výrok jiného muže: „*Za to, co jste udělali s náma,*“⁸⁷ již v hluku částečně zaniká. Naznačoval snad dotýcný, že reprezentace události v médiích vedla část společnosti k tomu, že danou rodinu osočovala ze spoluúčasti? I když jsme nebyly u natáčení těchto materiálů, domníváme se, že neochota rodiny nadále spolupracovat mohla být způsobena tím, že média⁸⁸

83 Zákon č. 197/2010 Sb., který novelizoval zákon č. 329/1999 Sb.

84 Např. „*Dítě bez pasu už za hranice nevyjde*“. (ČT24 2012a)

85 „*Z nepochopitelných důvodů najednou rodina změnila názor a novináři jí byli jako průvodci najednou nepřijemní. Jak si jistě pamatujete, rodina s námi spolupracovala, novináře dokonce i vyhledávala, všechno ale do té doby, než se Michalka našla. Nečekaný obrát v chování přišel včera pozdě večer.*“ Nova, 14. 7. 2012. „... *Rodina si z nepochopitelných důvodů nepřála, aby matku s dítětem někdo viděl, ... ani dnes nikdo z rodiny s námi mluvit nechťel.*“ Nova, 15. 7. 2012. „*Najednou jsme pro ně byli nepřátelé.*“ Prima: 15. 7. 2012.

86 Televizní noviny, 14. 7. 2012.

87 Ibid.

88 Např. Česká televize, 11. 7. 2012, ale i jiná média v jiných dnech.

naznačovala, že únosci byli Romové, nebo dokonce příbuzní dítěte. Protože reportáž toto vysvětlení nezmiňuje, zobrazené jednání pro diváky zůstává patrně nepochopeným, nepochopitelným a současně nepřijatelným.

V reportáži o příjezdu dítěte domů na Primě zaznívá: „*Zatímco před tím neměl s čekajícími novináři nikdo nejmenší problém, najednou jsme byli pro velkou část příbuzných nepřátelé.*“⁸⁹ Následující den reportáž TV Nova sugeruje, že rodina není ochotna sdílet radost z návratu dítěte domů. Její jednání je prezentováno jako nesrozumitelné a neopodstatněné. Polarizací my-novináři versus oni-aktéři zde reprezentace události sklouzává k implicitnímu sdělení: Romové jsou nedůvěryhodní, nevděční a vypočítaví, ochotni kooperovat s majoritou pouze, když potřebují pomoc, ale neumějí si jí vážit. Ani vůči těm, kteří jim pomohli, necítí vděk či povinnost. Tak je stvrzováno ideologické přesvědčení majority o jinakosti příslušníků této menšiny a potvrzováno jejich nahlížení jako těch odlišných, kterým nerozumíme.

Dalšími stereotypními významy přispívá reprezentace oslavy návratu dítěte, a to jak záběry čekajících před domem, tak následně obrazy z oslavy. Nejen, že čekající příbuzenstvo je početné (viz výše), ale rodina jela na oslavu limuzínou, ačkoli místo konání bylo vzdálené jen asi 200 metrů. Záběry ukazující, kterak se ve voze „všichni“ namačkali, s dětmi sedícími na klíně, podtrhují jinakost skupiny. Příspěvky z oslavy akcentují stereotyp tanečníků, neboť jak tvrdí reportéři: „*Parket patřil jen jí.*“⁹⁰ K tomu se přidává podkres romské hudby (viz výše). Michale ale byl v té době přibližně měsíc; ona i její matka tedy ještě procházely šestinedělím. To bývá majoritní populací vnímáno jako období rekonvalescence, ve kterém někdy z hygienických důvodů nejsou doporučovány ani návštěvy, natož „sjezd“ příbuzných.⁹¹ Není však zřejmé, zda si tento fakt sledující diváci v danou chvíli mohli uvědomit.

V neposlední řadě je třeba upozornit, že (jak bylo uvedeno v úvodní části) všechny sledované stanice věnovaly události pozornost pouze do doby, než policie označila únos za náhodný, bez podílu Romů. Jakoby taková verze únosu tvůrcům zpráv nezapadala do významových rámců, ke kterým zpočátku implicitně odkazovali.

Intermezzo druhé – V Trmicích vládne strach

Krátkou pozornost si zaslouží i skupina sedmi příspěvků, ve kterých se novináři zaměřili na jiný druh informací a ukotvili událost do zcela odlišného rámce. Na rovině vedlejšího tématu příspěvku informovali například: o návštěvě sociální

⁸⁹ Deník, 15. 7. 2012.

⁹⁰ Televizní noviny, 16. 7. 2012.

⁹¹ „*Když se pak s malou vrátily domů, šla z ruky do ruky.*“ Dítě si v příspěvku chová i reportérka. Deník 16. 7. 2012.

pracovnice v rodině a zájmu novinářů o rodinu, případně o možnosti příběh zfilmovat (ČT), o formalitách nezbytných pro vrácení dítěte do ČR a oficiálním postupem úřadů v takových případech (Prima, ČT) nebo o dříve unesených a pohřešovaných dětech (Prima). Zcela specifickým rámcem, který ve svých příspěvcích akcentovali dvakrát novináři Novy a Primy, byl strach. Novináři sugerují, že na místě matky a dívky mohlo být kterékoli dítě, výpovědi svědků události⁹² naznačují nejistotu, napětí a obavy. „*Normální jsou ulice plné dětí, které si tu hrají a pobíhají – dnes je tu prázdné. V Trmicích vládne strach, rodiče se tu bojí o své děti,*“⁹³ zaznívá na Nově i na Primě: „... *Tíživá atmosféra je zde znát na každém kroku, všichni mají strach a bojí se hlavně o své děti...*“⁹⁴ Příspěvky z místa únosu doplňuje anketa s příslušníky majority, záběry ulic města a členů menšiny, především dětí. Ke vzbuzování napětí a nejistoty přispívají záběry prázdné houpacíky na hřišti nebo hudební motivy zvolené jako podkres pro opakovaně zobrazované fotografie unesené Michaly nebo záběry členů truchlící rodiny. Pocit ohrožení, které se ale netýká pouze menšiny, navozuje otázka: *Mohlo být na jejím místě kterékoli dítě?*⁹⁵, již explicitně vyslovili reportéři Primy. Z hlediska teorie zpravodajských hodnot zde vstupuje do hry kritérium relevance, jež rozšiřuje spektrum potenciálně ohrožených i na majoritu. Nahlíženo Cohenovou (2000) teorií se jedná o událost, která se mohla stát spouštěčem tzv. morální paniky z únosu dětí. Jedná se totiž o dění, jež potenciálně ohrožuje stabilitu celé společnosti, jejího sociálního řádu a dominantních hodnot.

Konec dobrý – „naši“ dobří

Všechny stanice znovu rekapitulovaly událost ještě 24. 7. 2012, když vyšetřovatelé zveřejnili další podrobnosti o únoscích. Medializaci uzavírala zpětná rekonstrukce průběhu únosu (příběhu), jeho vyšetřování i výňatky z vytvořeného mediálního obrazu, z něhož je zřejmé, že samotný únos byl náhodný – jeho obětí mohl být kdokoli jiný. Děd unesené Michaly zde dostává možnost vyjádřit se k obvinění, jež na adresu menšiny více či méně explicitně zaznívalo po celou dobu.⁹⁶ Zároveň se divák dozvídá o stereotypním vnímání poškozené rodiny částí české veřejnosti, která jim posílá dopisy s rasistickým obsahem. V mediálním diskurzu

92 Např. v příspěvku Novy 4. 7. 2012 nebo Primy 6. 7. 2012, kdy někteří vypovídající nechtěli být v záběru kamery.

93 Televizní noviny, 8. 7. 2012.

94 Zprávy, 6. 7. 2012.

95 Zprávy, 24. 7. 2012.

96 „*Všichni podezřívají nás, že my v tem, jak vyšly v tem německých novinách, v tem Bildu, že na tem má asi aj rodina podíl, já nevím, odkud se tam dostalo, že za pozemky, za nějaký domy. Od začátku jsme nevěděli o ničtem, bo to bylo únos, a tady nám chodí takové dopisy rasistický až z Ostravy, že to je brůza, černý svině a takové. Co jim mám vzkázat, ať si blídají na děti.*“ Události, 24. 7. 2012.

ČT byly označeny jako „výhrůžné“, na Nově „rasistické“; televize Prima o nich neinformovala. Ani jedna z televizních stanic se této skutečnosti podrobněji nevěnovala, ani uvedené jednání příslušníků majority nezpochybnila nebo neodsoudila. To lze v kontextu ideologického diskurzu majority interpretovat dokonce jako implicitní souhlas s tímto jednáním. Přitom je zřejmé, že členové rodiny byli tímto nařčením poškozeni a dehonestováni. Zpráva na Nově i ČT ale říká, že „pouze“ určitými, neznámými lidmi, jen částí společnosti, ne státem, ne médií ani celým majoritním etnikem. Dochází tak k zastírání diskriminace menšiny majoritou a jejich vztah je redukován na vztah menšiny a pouze určité, také nepřizpůsobivé, části většiny (zpravidla pravicových extremistů), což pro majoritu vytváří určité alibi. Jde o praxi, kterou popsal van Dijk již v osmdesátých letech (2000).

Média i v závěru reprezentace této kauzy posilovala svoji vlastní pozici odpovědného a korektního informačního zdroje. Česká televize využila citace výpovědi prarodičů: „*Chceme hlavně poděkovat všem médiím, všem rozhlasům, televizi, novinám a všem policajtům jak České republiky, tak Německé republiky, že angažovali do toho všechno to, co mohli.*“⁹⁷ Její legitimita je potvrzena ze strany konkrétních jedinců, o kterých reportáž hovoří, což podporuje důvěryhodnost celého zpravodajského pokrytí události. Pojmenováno pomocí van Dijkova ideologického čtvrtce, reportéři významňují zejména „naše“ dobré skutky (zastoupené především Policií ČR) a „jejich“ nedobré.

Závěr

Předmětem této práce byla analýza mediální konstrukce kauzy uneseného novorozence, přesněji: jakým způsobem novináři českých celoplošných hlavních zpravodajských relací pracovali s etnicitou poškozené rodiny. Cílem práce bylo popsat a porovnat mediální reprezentaci události a romské etnicity v *Událostech České televize*, *Televizních novinách* na Nově a ve *Zprávách* a *Krimi Plus* na Primě. Pomocí kombinace kvalitativních i kvantitativních výzkumných technik jsme se snažily v příspěvcích identifikovat klíčové znaky, jež sledované události a jejím aktérům připisují jisté významy a odkazují k ideologickému diskurzu o Romech. Ačkoli to tak v některých pasážích může vyznívat, nebylo naším cílem spekulovat, jak zprávy vnímali jejich diváci. Pro taková tvrzení nemáme potřebná data. Uvedené je autorskou interpretací ve zpravodajství užitých polysémických znaků, jejichž analýza odkazuje k ideologickému diskurzu majority.

97 Ostatní stanice zařadily poděkování členů rodiny již v den nalezení dítěte. Např. Prima: „*Ti chlapi skutečně, Policie České republiky v Ústí nad Labem odvedla skutečně dobrou práci, všem jim děkuju.*“ Krimi zprávy, 10. 7. 2012.

Obě komerční stanice věnovaly kauze více pozornosti než televize veřejné služby. Televize Nova ji konstruovala jako příběh o skutečných lidech, ČT se více zaměřovala na informování o policejním pátrání po únoscích a vyšetřování motivu únosu; ve zpravodajství Primy se obě roviny prolínaly. I když se v případě Novy jednalo převážně o sdělení typu *soft news* nesoucí rysy personalizace a dramatizace, rodina dítěte zde získala aktivnější roli než na obrazovce ČT, která členy rodiny využívala spíš pro podpoření sdělení reportérů a informačních zdrojů z řad majority, především policie.

Nejdůležitější prvek konstruování kauzy tvořilo na všech stanicích předvídání motivu únosu. Podle van Dijka (2000) mají ve zpravodajství o menšinách i potenciálně neutrální témata tendenci získat negativní podtext. Ačkoli Romové nebyli na straně těch, kteří by narušovali společenský řád, i tentokrát určité informace nebyly sdělovány přímo, ale spíše tak, aby si divák význam sdělení domyslel. Způsob, jakým byl zejména v České televizi konstruován motiv únosu a jak byla prezentována rodina dítěte, odrážel ideologický diskurz majority o Romech. Rodina dítěte byla označena přívlastky „sociálně slabší“ či „pocházející z komunity“ a reportéři opakovaně implicitně i explicitně naznačovali, že se jedná o únos v rodině nebo etnické skupině. Vytvořená konstrukce události vedla „modelového“ příjemce⁹⁸ k preferovanému čtení, že únos dítěte souvisí s etnicitou aktérů. Ačkoli hlavní aktéry novináři explicitně neoznačovali za Romy, sdělovali tuto informaci velmi často implicitně. Na všech stanicích jsme zaznamenali řadu případů, kdy sdělení zejména prostřednictvím obrazové složky odkazovala ke stereotypům přítomným v české majoritní kultuře. Některé použité záběry odpovídaly novému (van Dijk 2000) či měkkému (Blažek 1999) rasismu. I když vzhled osob reprezentovaných na obrazovce až na výjimky odpovídal standardu české kultury, způsob vyjadřování a vystupování před kamerou obsahoval znaky zdůrazňující jejich jinakost. Způsob, jakým kamery snímaly mluvčí z etnické menšiny, úhel a šířka záběru, byly často nastaveny tak, aby současně bylo vidět i co nejvíce z ne úplně upraveného okolí. Tak bylo prostředí využíváno jako klíčový znak pro identifikaci toho, kde a tedy i o kom se hovoří.

Významným nástrojem konstruování motivu únosu, který použili novináři všech stanic, byla polarizace „my“ (majorita, zastoupená vyšetřovateli, ale i novináři) proti odlišným „jim“ (Romům). Například televize Nova prostřednictvím zvýznamnění informace o otci uneseného novorozence, jenž v inkriminovaném období nenastoupil výkon trestu, ukazuje, že „oni“ porušují zákony. A protože dominantní diskurz o Romech říká, že tak činí opakovaně, příjemce uvažující v tomto rámci předpokládá, že tomu tak bylo i v případě únosu. I když všechny stanice

98 Podle Eca (1984) struktura a obsah textu do značné míry určují, jakým způsobem má být interpretován, a vytvářejí tak ideální typ tzv. modelového čtenáře. Srov. Lapčík (2013).

v závěru kauzy uvedly, že rodina se na únosu dítěte nepodílela. Opozice „my“ vs. „oni“ stvrzuje ideologii dominantního mediálního diskurzu vytvářející nejen sociální realitu Romů jako kriminálků, ale zároveň přispívá k reprodukci stávajících mocenských vztahů a etnických a rasových nerovností v české společnosti.

Nelze tvrdit, že tvůrci zpráv informovali o Romech úmyslně⁹⁹ stereotypně, neboť jsou součástí ideologického diskurzu majority, který se obtížně překračuje. Ve zpravodajství však mají moc označovat a aspektem této moci je etnocentrismus. Ten na jedné straně pomáhá stmelení vlastní skupiny, ale na straně druhé vede k sociálnímu vyčleňování těch „druhých“. Podle Hartleyho (1982) zpravodajství představuje společenské hodnoty převažující v „naší“ společnosti a zároveň prostřednictvím stereotypů a mýtů reprezentuje jiné kultury jako odlišné. V ideologizovaných příbězích jsou sociální skupiny i jednotlivci prezentováni jakoby z pozice majoritního příjemce tak, aby je rozpoznal a tuto optiku přijal za vlastní. Zpravodajství tak „nereflektovanou podporou existujících stereotypů posiluje pocit jejich platnosti“ (Jiráček, Köpplová 2009: 301).

Uvědomujeme si, že významy, jež jsou konstruovány ve zpravodajských příspěvcích, nejsou jen záležitostí tvůrců sdělení. Jejich konstrukce se odehrává stejně tak na straně příjemců. Pluralita významů je proto nezachytitelná a bylo by potřeba naši analýzu doplnit o výzkum recepcce těchto sdělení. Naše práce je však ukázkou toho, jaké významy lze ve zpravodajství odhalit a že explicitní nesdělování etnicity aktérů – motivované snahou nebýt nařčen z politické nekorektnosti – nemusí být z řady důvodů funkční.

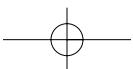
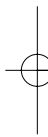
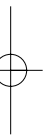
⁹⁹ Dle van Dijka (1993) je ideologie (re)produkována prostřednictvím textů a řeči na makro- a mikroúrovni. Na mikroúrovni jsou ideologické diskurzy reprodukovány prostřednictvím vyjadřovacích forem a jazyka na úrovni syntaxe, morfologie a fonologie a jejich užívání je v rámci dané kultury víceméně automatizované.

Literatura

- Agentura pro sociální začleňování. 2013. O lokalitě Trmice. [online] [cit. 1. 10. 2013]. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/o-lokalite-trmice>
- BARTHES, Roland. 2004. *Mytologie*. Praha: Dokořán. ISBN 808656973X.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 80-85959-46-1.
- BLAŽEK, Bohuslav. 1999. Měkký rasismus a jeho mediální formy. Bohuslav Blažek [online] [cit. 2. 11. 2013]. Dostupné z: <http://www.bohuslavblazek.cz/wordpress/mekky-rasismus-a-jeho-medialni-formy>
- Centrum pro výzkum veřejného mínění. 2012. „Romové a soužití s nimi očima české veřejnosti – duben 2012.“ [online] [cit. 3. 5. 2013]. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a6826/f3/ov120514.pdf
- Cizinci, našiinci a média*. 2007. Praha: Multikulturní centrum Praha. ISBN 80-239-8475-6.
- COOTLEY, S. 2000. Ethnic Minorities and the Media. McGraw Hill Education [online] [cit. 26. 3. 2014]. Dostupné z: <http://www.mcgraw-hill.co.uk/openup/chapters/0335202705.pdf>
- ČT24. 2012a. Dítě bez pasu už za hranice nevyjede. Česká televize [online] [cit. 4. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/183636-dite-bez-pasu-uz-za-hranice-nevyjede/>
- ČT24. 2012b. Rodina Michaly z Trmic si své stigma ponese dlouho, tvrdí odborníci. Česká televize [online] [cit. 4. 3. 2013]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/domaci/199711-rodina-michaly-z-trmic-si-sve-stigma-ponese-dlouho-tvrdi-odbornici/>
- DAVIDOVÁ, Eva. 2001. *Romové a česká společnost: hledání domova, porozumění a vzájemného soužití*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky. ISBN 8023877399.
- DOSTÁL, Vratislav. 2011. CVVM: Čtyři pětiny lidí považují soužití s Romy za špatné. *Deník referendum* [online] [cit. 21. 3. 2013]. Dostupné z: <http://denikreferendum.cz/clanek/tisk/10693-cvvm-ctyri-petiny-lidi-povazuji-souziti-s-romy-za-spatne>
- GALTUNG, J., RUGEOVÁ, M. 1973. Structuring and selecting news. In: Cohen, S., Young, J. [eds.] *The manufacture of news*. London: Constable, Beverly Hills: Sage. ISBN 0803903251.
- HALL, Stuart. 2003. *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Open University Press. ISBN 0-7619-5432-5.

- HARTLEY, John. 1982. *Understanding news*. London: Methuen. ISBN 0-415-03933-9.
- HOLOMEK, Karel. 2000. Postavení Romů v současnosti. In: *Černobílý život*. Praha: Gallery. 158-172. ISBN 80-86010-37-6.
- HOMOLÁČ, Jiří. 1998. *A ta černá kronika!* Brno: Doplněk. ISBN 8072390155.
- HOMOLÁČ, Jiří. 2009. *Internetové diskuze o cikánech a Romech*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1515-8.
- HOMOLÁČ, J., KARHANOVÁ, K., NEKVAPIL, J.. 2003. *Obráz Romů v středoevropských masmédiích po roce 1989*. Brno: Doplněk. ISBN 8072391372.
- JIRÁK, J., KÖPPOVÁ, B. 2009. *Masová média*. Praha: Portál. ISBN 9788073674663.
- KRONICK, Jane. 1997. Alternativní metodologie pro analýzu kvalitativních dat. *Sociologický časopis* 1, 57-68. ISSN 0038-0288.
- LAPČÍK, Marek. 2013. *Televizní zpravodajství jako paradox*. Olomouc: UP. ISBN 978-80-244-3326-4.
- McCOMBS, Maxwell E. 2009. *Agenda Settings*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-591-2.
- NAVRÁTIL, Pavel. 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál. ISBN 8071787418.
- NEČAS, Ctibor. 2002. *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. ISBN 8024404974.
- Nečitelní cizinci*. 2003. Praha: Multikulturní centrum Praha.
- OSVALDOVÁ, Barbora. 2011. *Zpravodajství v médiích*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1899-9.
- PETRUSEK, Miloslav a kol. 1996. *Velký sociologický slovník I, II*. Praha: Karolinum. ISBN 8071843113.
- Portál veřejné zprávy. 2010. Zákon č. 197/2010 Sb., kterým se mění zákon č. 329/1999 Sb. [online] [cit. 4. 3. 2013]. Dostupné z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?page=0&idBiblio=71226&fulltext=&nr=197~2F2010&part=&name=&rpp=15#local-content>
- RAICHOVÁ, Irena. 2001. *Romové a nacionalismus*. Brno: Muzeum romské kultury. ISBN 80-902476-9-5.
- REIFOVÁ, Irena a kol. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál. ISBN 80-7178-926-7.
- SEDLÁKOVÁ, Renáta. 2002a. Romové na fotografii – sémiotická analýza. In: *Média a realita*. Brno: Masarykova univerzita, 81-101. ISBN 8021023678.
- SEDLÁKOVÁ, Renáta. 2002b. Romská problematika v denním tisku [případová studie]. In: Sirovátka, T. [ed.] *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: MU, 131-159. ISBN 8021027916.

- SEDLÁKOVÁ, Renáta. 2006. Media as a tool of social exclusion – an example of presentation of the Roma ethnic minority in the Czech media. In: SIROVÁTKA, T [ed.]: *The challenge of social inclusion: minorities and marginalized groups in Czech society*. Brno: Barrister & Principal, 155-181. ISBN 80-87029-06-2.
- SEDLÁKOVÁ, Renáta. 2007. *Obraz Romů v televizním zpravodajství – příklad mediální konstrukce reality*. Brno: Masarykova univerzita. ISBN neuvedeno.
- SCHULZ, Winfried. 2000. Masová média a realita ‚Ptolemaiovské‘ a ‚Kopernikovské‘ pojetí. In: *Politická komunikace a média*. Praha: Karolinum, 24-40. ISBN 8024601826.
- Stemmark. 2005. *Němci mají smysl pro pořádek, ale postrádají smysl pro humor*. [online] [cit. 20. 3. 2013]. Dostupné z: http://www.stemmark.cz/download/press_release_nasi_soused_e_Nemecko.pdf
- TOPINKOVÁ, Martina. 2012. Únosů dětí do ciziny některým z rodičů přibylo, už je jich víc než loni. iDnes.cz [online] [cit. 12. 1. 2013]. Dostupné z: http://zpravy.idnes.cz/mezinarodni-spory-o-dite-0x5-/domaci.aspx?c=A120926_104651_domaci_maq
- van DIJK, Teun A. 1987. *Communicating racism: Ethnic Prejudice in Thought and Talk*. Newbury park CA: Sage. ISBN 0-8039-3627-3.
- van DIJK, Teun A. 1993. Principles of Critical Discourse Analysis. In: *Discourse in Society*, 249-283. [online] [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.discourses.org/OldArticles/Principles%20of%20critical%20discourse%20analysis.pdf>
- van DIJK, Teun A. 1998. Opinions and Ideologies in the Press. In: BELL, A., P. GARRETT, P. *Discourse in Society*, 21-63. [online] [cit. 22. 2. 2013]. Dostupné z: <http://www.discourses.org/OldArticles/Opinions%20and%20Ideologies%20in%20the%20Press.pdf>
- van DIJK, Teun A. 2000. New[s] Racism: a Discourse Analytical Approach. In: COTTLE, S. *Ethnic Minorities and the Media*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press, 33-49. ISBN 0335202705.

Aspekty spisovné normy v písemných pracích romských žáků 9. ročníků základních škol praktických

Abstract

The study deals with aspects of the codified norms in written works by Romani pupils in the 9th grade of the practical elementary schools. The study departs from the error making analyses of 130 texts archived within the ROMi database and is not only focused on specific phenomena in the area of morphology and syntax but also on discursive constructions and vocabulary. Whilst in her other studies the author has dealt with the error making process in the analysed texts and foremost with the stigmatisation that comes out with it, here she looks at the aspects that show the pupils' pursuit to write according to the codified norms. The study points out that the pupils are very much aware of the difference between the written and spoken word, however, they are not always able to write according to grammatical rules and stylistic formalities. Distinctive is the phenomenon of fluctuation concerning abiding and not abiding by codified norms, the usage of codified or spoken vocabulary etc. Furthermore, the study describes the analysed material, its relation to the Romani ethnolect of Czech language and to the ROMi database itself.

Abstract

Romani pupils, education of Romani children, education of pupils with SEN, Romani ethnolect of Czech, error analysis

1 Mgr. Zuzanna Bedřichová, Ph.D. obhájila disertační práci na téma „Chybovost v písemném projevu romských žáků 9. ročníků základních škol praktických na základě elektronické databanky ROMi“ na Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FFUK. Email: zuzanna.bedrichova@praha8.cz

Téma jazykového projevu romských mluvčích v českém jazyce je v posledních letech otevíráno především v kontextu vzdělávání romských žáků v základních školách praktických (dále jen ZŠP).² Následující studie vychází z podrobné chybové analýzy 130 textů romských žáků 9. ročníků ZŠP, které jsme se věnovali v rámci naší disertační práce s názvem „Chybovost v písemném projevu romských žáků 9. ročníků základních škol praktických na základě elektronické databanky ROMi“. Jakkoli se nejedná o romistické téma ve vlastním slova smyslu, domníváme se, že může být zajímavé představit odborné romistické obci i jiný pohled na aspekty komunikace Romů v současné společnosti, a sice na komunikaci Romů v češtině z hlediska bohemistické lingvistiky.

Zkoumané texty pocházejí z elektronické databanky textů romských dětí a mládeže ROMi, o níž budou uvedeny podrobnější informace v následující kapitole „Jazykový materiál“. Na jiném místě jsme se věnovali především stigmatizujícímu aspektu chybovosti těchto textů (Bedřichová, 2013) a navrhli jsme otevřenou klasifikaci tzv. stigmatizujících chyb (Bedřichová, Šormová 2013; Bedřichová, 2013). Cílem konceptu stigmatizující chyby (tj. chyby, která může vést až ke stigmatizaci autora textu) bylo poukázat na fakt, že chybování v písemném projevu může být zdrojem stigmatizace jeho autora a že je důležité, aby i žáci ZŠP byli natolik vzdělaní na úrovni pravopisu, aby k této stigmatizaci nedocházelo. Tento koncept byl zaměřen především na pedagogickou praxi.

Protože však lze jen velmi těžko měřit, do jaké míry mohou být jednotlivé chyby za daných okolností stigmatizující, ve vědeckém kontextu jsme tento koncept neuplatňovali a v rámci disertační práce jsme se věnovali pouze chybové analýze z lingvistického hlediska. Dosud jsme se zaměřovali především na chybovost zkoumaných textů, tj. nedodržování normy pro psaný text (viz základní přehled nejčastěji zastoupených chyb v kapitole „Základní představení zkoumaných textů ve vztahu k normě“). V této studii se chceme naopak věnovat těm aspektům, které hovoří o snaze autora normu v psaném textu dodržet.

Zabývat se právě texty romských žáků 9. ročníků ZŠP považujeme za důležité, protože pro řadu z nich je jazykové vzdělání, které si osvojí během základní školy, jediné, jakého se jim dostane. Mnozí z nich již po ukončení základní školy ve studiu nepokračují, nebo navštěvují střední odborná učiliště, kde není jazykové výchově a jazykovému vzdělání věnována dostatečná pozornost. Je proto důležité, jak jsme zdůraznili již na jiných místech (Bedřichová, Šormová, 2013), aby se pedagogové vyučující tyto žáky zaměřili nejen na jejich co nejlepší jazykové vzdělávání ve smyslu úspěšného absolvování předmětu český jazyk, ale především aby usilovali o osvojení základní jazykové gramotnosti všemi žáky, neboť tu

² Nedostatečné osvojení českého jazyka bývá uváděno pedagogy jako jeden z nejčastějších důvodů přeřazení romských žáků ze ZŠ do ZŠP.

budou absolventi jejich školy potřebovat pro celý svůj další život.³ Následující studie si vzhledem ke svému zaměření, jež úzce vychází z povahy a omezených možností databanky ROMi (viz dále), neklade za cíl konstatovat, zda zkoumané prvky jsou vlastní pouze romským žákům, a již vůbec ne, zda jsou pro romské žáky „typické“. Studie tedy nepřináší výsledky srovnávací analýzy (jež by vycházela např. ze srovnání textů romských a neromských žáků), ale poukazuje na fakt, že jakkoli zkoumané texty obsahují značné množství různých chyb a nesou patrné stopy vlivu mluveného projevu, lze v nich sledovat také obeznámenost se zásadami pro psaný text. V naší studii se pak zaměříme především na některé stylistické a diskurzívní aspekty, nikoli na aspekty ortografické. Nejedná se o vyčerpávající popis, ale jen o stručnou sondu, která má představit základní charakteristiku zkoumaných textů ve vztahu k určitým jevům jazykové normy.

1. Jazykový materiál

Následující studie vychází z jazykové analýzy 130 textů romských žáků 9. ročníků ze sedmi ZŠP shromážděných v databance jazykových projevů romských dětí a mládeže ROMi. Tento soubor 130 textů představuje všechny texty romských žáků 9. ročníků ZŠP, které byly v databance dostupné k 30. 1. 2013. Databanka ROMi vznikla v letech 2009–2012 v Ústavu českého jazyka a teorie komunikace FFUK ve spolupráci s Technickou univerzitou v Liberci.⁴ Obsahuje 5474 textů a 1701 nahrávek jazykových projevů romských mluvčích ve věku 6–26 let v češtině. Zatímco nahrávky představují vždy dialog s romským respondentem (Romové jsou často i sami dotazující), část písemných textů pochází i od autorů neromských (většinou spolužáků romských respondentů) a byla shromážděna jakožto srovnávací materiál. V následující studii jsme zohlednili pouze texty romských respondentů.

Při rozlišování, který autor bude v databance považován za Roma, bylo použito tzv. jazykové kritérium. Za Roma je tak považován ten respondent či autor textu, který se pohybuje v jazykově specifickém prostředí, v němž jsou či mohou

3 O ztotožňování romské menšiny s omezenou gramotností v písemném projevu zajímavě píše Homoláč (2009): „V souvislosti s případy, kdy poukaz na neznalost pravopisu funguje jako vylučovací praktika, jsem upozornil na to, že pravopisnými (a gramatickými) chybami se argumentuje v diskusích na jakékoli téma. V diskusích o Romech (ale jistě nejen tam) však nejde jen o individuální polemiky, ale o konstruování kategorií. Nositelé kategorií Romové a rasisti [...] jsou obvykle prezentováni jako ti, kdo neumějí pravopis/neumějí česky/nejsou vzděláni. [...] Tato strategie je samozřejmě běžně užívána v diskusích o čemkoli a ještě běžnější je poukazování na oponentovu neznalost pravopisu a gramatiky. Nikoho však nenapadne přisuzovat neznalost pravopisu jako kategoriálně vázaný predikát např. odpůrcům či příznivcům jaderných elektráren.“ (Homoláč 2009: 45)

4 Projekt byl podpořen ze zdrojů ESF a MŠMT *Inovace vzdělávání v oboru čeština jako druhý jazyk*. V současné době probíhá zpracování nahrávek v Ústavu formální a aplikované lingvistiky MFF UK v rámci projektu LINDAT.

být patrné vlivy romštiny, ať už přímé nebo nepřímé (např. skrze romský etnolekt češtiny). Informaci o jazykovém zázemí respondenta či autora textu poskytovala osoba, která sběr textů zprostředkovávala a autory osobně znala (nejčastěji učitel). Jedná se tedy o posouzení druhou osobou. U nahrávek naopak informace o jazykovém zázemí uváděli respondenti často sami, neboť na to byli přímo dotazováni. Všechny texty a nahrávky prošly přísnou anonymizací, včetně změny hlasové stopy v případě audiozáznamů.

Písemné texty byly sbírány pomocí dalších osob-sběračů, kteří byli s romskými respondenty (resp. autory) v kontaktu a osobně je znali (nejčastěji učitelé). Sběr textů tak byl závislý na ochotě těchto osob na projektu spolupracovat. Takový způsob sběru textů sice umožnil získat poměrně velké množství jazykového materiálu, výsledný soubor je ovšem tvořen v podstatě náhodně získanými texty a v mnoha ohledech nemůže být považován za vyvážený (např. zastoupením nářečních oblastí, atp.).

1.1 Přepis textů

Texty byly přepsány podle zásady co nejmenších zásahů. Přepisy jsou přísně anonymní, tj. všechny údaje, které by mohly vést k odhalení identity autora textů nebo jiných osob v textu uvedených, byly zaměněny. Také všechna vlastní jména (křestní jméno, příjmení, místní názvy u menších obcí, než je Praha) byla zaměněna za jiná, zástupná jména, a to podle svého gramatického paradigmatu. Například všechna ženská jména, jež se skloňují podle vzoru žena, byla nahrazena jménem Eva. V případě, že se v jednom textu vyskytuje takových jmen více, jsou označena jako Eva1, Eva2 apod.

Psaní velkých a malých písmen bylo zachováno podle původního textu, tj. i v případech, kdy je autor střídá pravděpodobně náhodně (viz ukázka 2, s. 53) nebo píše celý text velkými písmeny (ukázka 6, s. 56).

Při přepisu přirozeně docházelo k situacím, kdy bylo potřeba se vyrovnat s horší čitelností textu, dešifrovat nečitelné pasáže nebo uvést pasáže, které sám autor textu škrtl a opravil. Za tímto účelem byly zavedeny následující znaky a pravidla (včetně uvedení případných komentářů přepisovače):

Znaky, jež se užívají pro přepis textů a zápis komentářů:

- více variant | (např. pokud přepisovač váhá, mezi dvěma či více písmeny, př. o/a)
- přepis rektifikace, která dělí slovo ||
- uzávorkování variantních výrazů a výrazů opatřených kódem { }
- uzávorkování znaků/řetězců, jejichž přítomnost není v rukopisu jistá { }
- rektifikace (tj. opravy), uzávorkování rektifikací { }

- jednoho grafému přepsaného více znaky []
- chybového kódu <kód>
- nečitelného textu XXX

Vyskytnou-li se znaky <, >, {, }, [a] v rukopisu, je třeba je v přepisu zdvojit: <<, >>, {{, }} , [[a]]. [[]]

Výjimkou je znak |. Je-li v textu, nezdvouje se, ale přepisuje kódem <bar>, tzn. pokud je v textu: *noc|nemužu spát*, přepíše se to jako: *noc<bar>nemužu spát*.

Pro identifikaci vybraných jevů/chyb se používají tzv. chybové kódy:

- tr – přesun textu nebo jeho části
- in – vsuvka do textu
- pd – přeškrtnutí učitelem (pokud text znečitelnilo)
- img – obrázek v textu
- ni – přepisovačova interpretace zcela nečitelného textu
- co, co para, co doc – komentář přepisovače
- bar – přepis znaku |
- li – přepis odrážek (píše se před odstavec, viz výše)
- gr – text zapsán jiným písmem než latinkou
- st – nabídka alternativ od autora textu
- dt – předtištěný text
- . – chybějící tečka (přepíše se <.>)
- priv – kódování místních jmen a osobních údajů

2. Romský etnolekt češtiny a písemný text

Češtině romských mluvčích byla dosud odborná pozornost věnována především v její specifické podobě, tzv. romském etnolektu češtiny. Nejpodrobnější práci v této oblasti přinesla Bořkovcová (2006). Ta se, podobně jako na toto téma i Šotolová (2008), věnovala pouze mluvenému projevu (což neznamená, že sama romský etnolekt ztotožňuje pouze s mluvenou formou). Je otázka, nakolik lze etnolektní jevy přítomné v mluvené podobě dohledat i v písemném textu romských mluvčích, tj. zda a nakolik proniká etnolekt do psaného projevu a zda se v tom případě jedná o jakýsi zápis mluveného etnolektu, nebo zda má svou vlastní písemnou podobu.

Bořkovcová v nedávném rozhovoru uvedla (Bořkovec 2013), že nejmladší generace Romů používá mluvený romský etnolekt často pouze pro komunikaci s dalšími Romy a při komunikaci se členy majoritní společnosti používá standardní jazyk (t.j. bezpříznakovou obecnou češtinu). Pokud vyjdeme z předpokladu, že romský etnolekt se v současné nejmladší generaci vyskytuje ve své nejvýraznější

a nejkomplexnější podobě při komunikaci uvnitř romské komunity, bylo by nutné se i při výzkumu romského etnolektu češtiny v psané podobě zaměřit na ty jazykové situace, kdy písemnou komunikaci uskutečňují především Romové mezi sebou, tj. např. na různých sociálních sítích.⁵

Ne každý projev romského mluvčího v češtině je vnímán či zamýšlen jako etnolektní. Domníváme se, že školní práce nevyhovují tomuto kritériu pro etnolektní komunikaci, naopak předpokládáme, že primárním cílem žáků nebylo psát text jako komunikační prostředek mezi členy romské komunity, ale naopak se zaměřovali na splnění pravopisné a stylistické normy, kterou považují, či by považovat měli, za závaznou pro školní prostředí. Je samozřejmě možné, že i tak mohou do školního textu pronikat etnolektní prvky, ať již na úrovni různých slovních spojení, diskurzí výstavby (např. stylizace dialogů a jejich začlenění do textu), či na úrovni vlivu odlišné etnolektní výslovnosti, např. chybějící označení kvantit v případech, kde by v etnolektním projevu byla daná samohláska vyslovena krátce.

K dalším typům možných etnolektních jevů v písemném projevu můžeme řadit tyto nalezené prvky:

- **Záměna nominativního a akuzativního tvaru životných substantiv mužského rodu:**⁶

plno Čech XXX Čechy Čechu hozi hází Romove do jednoho pytle
Čechy dělají nějaký lidi nazchvaly
Čechy dělej ze sebe slušní

- **Specifické syntakticko-sémantické konstrukce:**

Dát někomu konec (rozejít se s někým): *DAL SEM JÍ KONEC, Petra mu dala konec,*
 Dělat srandy: *delaly sme {srándy}*

- **Etnolektní spojky:**

Tento případ se týká především spojky „bo“, která je ovšem také rozšířená a známá především z lašského nářečí:⁷

A UŽ NÁM TO BYLO JEDNO BO SME BYLI

- **Větné konstrukce s číslovkou v pozici přívlastku:**

v osobním autě mužou sedet 5 osob

5 Výzkumu komunikace Romů na internetových sociálních sítích se věnovali např. Leggio-Matras (2013). Ačkoli se zabývali především komunikací v romštině, lze jejich metodu použít i při studiu komunikace Romů v češtině v internetovém prostředí.

6 Všechny ukázky byly čerpány z korpusu ROMi a jsou publikovány – viz Bedřichová (2013).

7 V dané ukázce text nepochází z lokality, kde se lašské nářečí používá, nicméně nelze vyloučit, že někdo z rodiny či blízkého okolí autora lašským nářečím nemluví.

Navzdory přítomnosti prvků, které je možné označit za etnolektní, a jež pronikají do psaného projevu z projevu mluveného, se nedomníváme, že by námi zkoumané texty signalizovaly výrazný etnolektní vliv, rozpoznatelný pohledem běžného čtenáře. Ten vnímá především, nakolik texty plní očekávanou normu.

3. Spisovná norma pro školu a veřejnost

Norma spisovného jazyka⁸ (dále jen spisovná norma) tvoří základ pro normu písemné komunikace ve formálních, a do značné míry i poloformálních komunikačních situacích.⁹ V každém případě je závazná pro školní práce a ovládnout by ji podle Rámcového vzdělávacího programu měli i žáci ZŠP.¹⁰ Sestává ze souboru různých dílčích norem, které mohou být více nebo méně jasně definovatelné. Jedná se především o pravopisnou normu, která je kodifikována v Pravidlech pravopisu pro školu a veřejnost a dále rozpracována v Jazykové příručce Ústavu pro jazyk český AVČR,¹¹ a o další, méně závazně a konkrétně definované normy, především stylistickou a diskurzní. Poslední dvě jmenované bývají obsahem učiva v předmětu sloh (např. za stylistickou chybu je považováno časté opakování stejného slova v textu, jako je opakující se spojka „který“ v jednom dlouhém souvětí apod.).

O významu a úloze spisovné normy jsou již od dob Pražského lingvistického kroužku vedeny živé debaty. Prvním velkým tématem jsou možné proměny normy a způsob, jak ji stanovovat. Zda na základě vědeckého poznání, tj. řízeně z vědeckých kruhů, nebo na základě úzu. Dalšími tématy je např. jak a kdy se spisovný projev uskutečňuje, jestli představuje např. v mluvené podobě živý komunikační prostředek, nebo zda existuje ve svém používání především v psané podobě. Velké rozdíly mezi zastoupením různých morfologických tvarů (spisovných a nespisovných) v mluveném a psaném projevu přesvědčivě ukazuje Mluvnice současné češtiny I (viz Cvrček 2010). Posledním velkým tématem je diglosie, především v kontextu zdůraznění rozdílu mezi spisovnou a nespisovnou češtinou a jejich nerovnoměrného postavení. Osvojení spisovné normy je považováno za jeden z cílů výuky na základní škole (ZŠ i ZŠP) a jeho nedostatečné osvojení může být v určitém kontextu (kdy je spisovná norma požadována) vnímáno jako stigmatizující. Pro zkoumání dodržení spisovné normy v analyzova-

8 Pojmy „norma“ a „úzu“ chápeme dle Nebeské (1996), tedy normu jako soubor kodifikovaných jazykových pravidel závazných pro určité situace (např. písemná úřední komunikace), úzu jako soubor jazykových prostředků, které jsou běžně užívány určitým jazykovým společenstvím, bez ohledu na jejich závaznost.

9 „Spisovná podoba národního jazyka je souhrn řečových vyjadřovacích prostředků uplatňujících se z normního hlediska relativně vysoce ustáleným způsobem a zpravidla v kodifikované podobě především v oficiální a polooficiální komunikaci.“ (Kořenský, 1992: 82)

10 Viz Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání – příloha upravující vzdělávání žáků s lehkým mentálním postižením, VÚP 2005. Dostupné z: www.msmt.cz

11 <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

ných textech vycházíme z předpokladu, že pravopisná norma je pro žáky závazná, stylistická a diskurzní norma již nemusí být vyžadována nutně, resp. hranice jejího vymezení jsou volnější. Můžeme tak chápat pronikání některých obecně českých výrazů do školního textu jako přípustné (např. lexémy *fajn*, *plazma*), avšak některé vulgarismy již za nepřípustné (*kurva*).

3.1 Základní představení zkoumaných textů ve vztahu k normě

Chceme-li se zabývat vztahem analyzovaných textů k normě, musíme alespoň stručně představit, jak texty vypadají z chybového hlediska. Podrobná analýza zkoumaných textů ukázala, že až na jednu výjimku obsahují značné množství chyb (Bedřichová 2013). Pojmu „chyba“ zde rozumíme tak, jak bývá uplatněn v pedagogické praxi, tj. jako nezáměrná odchylka od požadované normy. Ve zkoumaných textech se jedná především o tyto okruhy chyb:

- psaní slov, případně větších větných celků dohromady (psaní slova segmentované je naopak zastoupeno mnohem méně: *na posled*); tyto celky často tvoří logické, syntakticko-fonetické celky: *žebisme*
- psaní dle výslovnosti (*sem* místo *jsem*, *pudu*, *von*, *eště*, *onemocněj*, případy spodoby znělosti)
- chyby v psaní *i*, *í*/*y*, *ý* v některých vyjmenovaných slovech a slovech od nich odvozených, zejména od slovesa „být“: *bich*, *bisem*, předpona *vi-* (místo *vy-*) atd.
- chyby v psaní *i*, *í*/*y*, *ý* po tvrdých souhláskách: *kuchini*
- chyby v psaní *i*, *í*/*y*, *ý* po obojetných souhláskách na konci slova: *filmi*
- chybějící interpunkce, zejména čárka
- chybějící diakritické znaménko, zejména čárka označující kvantitu
- pronikání nespisovné, obecné češtiny:
 - na rovině morfologické:
 - nespisovné koncovky (adjektivní: *v jinym mestě*; slovesné: především u 3. os. pl: *staraj*, *skončej*, *bojej*; substantivní: především 7. pád pl.: *s kámošema*)
 - nespisovné tvary slovesa „být“: *žebisme*, *abisi*
 - na rovině lexikální :
 - hovorové výrazy: *kámoš*, *segra*, *jo*
 - vulgarismy: *v prdely*
 - kontaktní slova: *no*, *ti*
 - obecně české použití některých spojek („jak“: *Měly velkou radost jak to vyděli*; *no pak jak sme hráli na XXX počítači tak se zeptala teta*)
- chybné psaní velkých a malých písmen: *smíchov*

Neznamená to, že by však tyto chyby byly systematické, velmi častým jevem je kolísání mezi oběma formami v jednom textu či jedné větě. Mezi systémové chyby bychom pak mohli zařadit především chybějící čárky oddělující vedlejší věty (viz ukázka 1):

Ukázka 1

Vadí mi hluk děti někdy rodiče nebo příbuzný apčas mi vadí i ta televize nebo radio radio mi vadí kvuli tomu že se někomu líbí jina stanice než mě mám ráda hudbu ale spíš si pustím hip hop nebo techno ale spíš hip hop a televize mi vadí protože sou tam XXX filmi nemám radá když se opakujou filmi a rodiče mam rada ale někdy mi doma vadij protože se někdy hádaj. Děti mi vayděj hodně kvuli tomu že moc křičej a dělej hluk.

V předchozích studiích jsme se zaměřovali především na výskyt, možnou příčinu a možný stigmatizační dopad těchto chyb; v tomto příspěvku se naopak chceme zaměřit na to, jak žáci spisovnou normu (na rovině stylistiky a diskurzu) uplatňují.

3.2 Aspekty znesnadňující interpretaci aplikace normy

3.2.1 Chybovost

Jak již bylo řečeno, téměř všechny zkoumané texty obsahují větší množství zpravidla nesystémových chyb. Některé z nich pak znesnadňují interpretaci dodržení spisovné normy. Např. pokud se v textu, kde v několika případech chybí diakritické znaménko označující kvantitu, objeví tvar „svoji“: *svoji rodinu*, nevíme, zda se jedná o znalost správného zápisu akuzativu singuláru tohoto zájmena, nebo zda jde o náhodně správný zápis (viz ukázka 2). Protože ale z textů samotných nelze jednoznačně usuzovat na aktuální kompetenci a záměr jejich autora, budeme všechny správné tvary považovat za správné.

Ukázka 2

CO BYch chTěl(a) DOKAZÁT V ŽIVOTě A PROČ?

*chTělA BYSeM DOKAZÁT V ŽiVOTě MYT BYT všechno TO zmnněniT
NAPŘ. ABYSeM mněLA BYT Kde {bycht}<ni> ZAlOŽiT si svoji rodinu ZA-
lOŽiT si FARMu SVADBu MYT AuTO KDY BY TO šlo TAK Si ODKOuPiT
MÍSTnOST Kde BYSeM {Uu}DěLALA ZABAVY Kde BY TAnCOVALi*

Podobný případ představuje zápis adjektivní koncovky „í“, „í“ v nominativu plurálu u maskulin tvrdé deklinace: v jednom textu nacházíme systematicky jak správnou variantu *bilí*, (zde s chybou v kvantitě v kořeni slova – zapsáno jako *bilí*), tak chybnou *černý* (viz ukázka 3).

Ukázka 3

Takže že sme černý a oni sou bílí my jako Romové mame nemame peníze a bílí maj prostě sou bohaty maj všechno a my jako černý nemame nic oni např.

3.2.2 Nečitelný rukopis

Další významnou překážkou interpretace dodržení normy pro psaný text může být také obtížně čitelný rukopis. Týká se především nejistoty ohledně napsaných znaků, které jsou si svým tvarem podobné: l, b, k, h apod. Při přepisu původních textů byly v případě nejistoty uvedeny obě varianty: {*l*|*r*}*am*

3.3 Norma pro mluvený projev

Ve svých předchozích studiích jsme několikrát zpracovávali téma pronikání vlivu mluveného projevu do zkoumaných textů. Pokud však můžeme sledovat vlivy mluveného projevu v projevu psaném, znamená to, že existuje nějaký soubor jevů typických pro mluvený projev. Otázkou je, nakolik můžeme hovořit o normě pro mluvený projev, anebo pouze o úzu či standardu.¹²

Jak již bylo řečeno, norma pro psaný text ve školním prostředí je (alespoň po stránce ortografické) poměrně jasně definována. Ovšem norma pro mluvený projev je mnohem méně pevně daná. Za určitých okolností, např. při formálním proslovu, je i v mluveném projevu vyžadována norma blížíící se normě psané. Očekává se, že projev bude strukturován do větných celků, jednotlivé syntaktické konstrukce budou správné (valenční vazby, předložkové pády ve složitějších konstrukcích apod.), bude obsahovat především spisovné tvary i slovní zásobu, obsah výpovědi bude srozumitelný a strukturovaný a budou dodržena pravidla etikety (např. způsob a pořadí oslovení posluchačů). Můžeme konstatovat, že závazná norma pro mluvený projev je v situacích, kdy je vyžadována, téměř totožná s normou pro písemný text a mluvčí pak „mluví jako kniha“, případně si projev napíše předem a přečte ho. O pronikání této závazné normy do psaného textu tedy nemůžeme de facto uvažovat, jedná se spíše o proces opačný.

3.4 Standard pro mluvený projev

Daleko spíše však můžeme hovořit o standardu pro mluvený projev, tj. v určité situaci běžně praktikovaný a akceptovaný způsob mluvené komunikace. Při poloformální komunikaci, např. na úradě, je běžným standardem dodržovat pravidla

¹² Problematice různých podob využití mluveného jazyka se věnuje zajímavě sborník Čmejrková-Hoffmannová (2011).

etikety a neužívat vulgarismy, ale zároveň není vyžadován spisovný projev. Na-prostá většina mluvčích, kteří jsou v pozici klienta úřadu, tak nepoužívá systema-ticky výhradně spisovné koncovky, běžně se vyskytují nedokončené syntaktické konstrukce, řada kontaktních slov (diskurzních markerů) jako „vlastně“ apod., ale zároveň mluvčí zpravidla vyvíjejí snahu určité objekty (např. dokumenty), které jsou předmětem hovoru, nazývat pokud možno správně, někdy i hyperko-rektně. Nejedná se o normu, ale standard vycházející z dlouhodobě akceptované-ho a rozšířeného úzu. Na rozdíl od pojmu „úzus“ chápeme pro potřeby této stu-die pojem standard v určitém hodnotícím aspektu, tj. standardní projev chápeme nejen jako běžný, ale také vnímaný jako akceptova(tel)ný. Standard tak do určité míry vymezuje akceptovatelnost daného projevu, i přes jeho specifika či odchylky od normy. Jako příklad uveďme použití romského etnolektu češtiny¹³ při ústní komunikaci s úředníky na sociálním odboru, který můžeme považovat za stan-dard pro určitou skupinu mluvčích (hovořících romským etnolektem češtiny), ale neoznačili bychom jej za úzus.

Právě projevy standardu pro poloformální mluvený projev, v němž se mísí prvky obecné češtiny se snahou o dodržení spisovné normy, můžeme v textech pozorovat velmi často.

3.5 Kolísání spisovné normy a obecně českých či chybových prvků

Jak již bylo řečeno výše, typickým znakem námi zkoumaných textů je kolísání mezi spisovnými formami a obecně českými či chybovými projevy, jež je samo o sobě typickým projevem mluveného projevu v poloformální situaci. Toto kolí-sání se může projevit jak v průřezu celého textu, tak v jedné větě. Týká se všech úrovní jazyka a jeho zápisu: pravopisné, morfologické, syntaktické, stylistické, diskurzí.

- pravopisné: shoda přísudku s podmětem: *Byly sme s kamaradama na přívate, pily sme a bavili sme se*
- morfologické: např. adjektivní koncovky: *tokovej kuň potřebuje stáj protože je-toi moc velké zvíře potřebuje výběh* či *Tam se sejdu z užasnýma lidma, taky tam budeme hrát různé hry jak{nad j není tečka}<co> logické tak i míčové.*
- syntaktické: (ukázka 4) v textu se vyskytuje chybná vazba *u FBI*, hned vedle správné vazby *u policajtů*.

Ukázka 4

Já bych se chtěla vyučit, a se policajtkou, pak dostudovat školu a najít si zaměstná-ní u policajtu mě se líběj ty unyformi a zbraň, a auto policejní. Až bych se vyučila

13 Např. konstrukce „nesnáším alkoholič“ či „přinesl holku do školy“.

tak bych chtěla {stát}<in> ta nejvyšší u policajtu nebo se potom dostat u FBI, abych měla s toho dobrý peníze a abych něco v životě byla.

- text v ukázce 5 obsahuje jednu chybnou vazbu: *jsou nák chorobu*, ale zbylé vazby jsou správné, včetně složitější věty *A třeba už od narození jako miminka jsou nemocní.*

Ukázka 5

lidé jsou nemocní budto že jsou staří lidé a auž je bolejš záta nebo nohy, nebo jsou nák chorobu. Nebo taky že je zima a neoblíkaj se teple. A třeba už od narození jako miminka jsou nemocní.

- stylistické: v ukázce 6 blízkost slov *todle* a *dizajnově*, která odkazují každé ke zcela jinému stylistickému využití: *todle* k běžnému mluvenému projevu, *dizajnově* patří mezi méně známé a zřídka užívané výrazy

Ukázka 6:

A MOC TODLE AUTO SE MI LYBÍ DIZAJNOVĚ\DIZAJNOVĚ.

3.5. 1 Zaměření na nové či složité slovo

Dalším typickým projevem poloformální mluvené komunikace je snaha vyjádřit předmět komunikace správně, zejména pokud se jedná o mluvčím jinak málo užívaný výraz. Může se tak ocitnout hned vedle obecně českého výrazu: *cpou se farmaceutickými léčivými* anebo pokud se jedná o složitější syntaktickou konstrukci, může dojít k pochybení v této konstrukci: *různých dalších látek pro tělo nezbytné* (ukázka 7 a 8).

Ukázka 7

,Co bychom měli dělat abychom neonemocněli? Správně bysme mě{ }li jíst kaž-dý\koždý den vitamíny. Ale většina lidí\lidí to to neděla cpou se farmaceutickými léčivými a myslís si bůh ví jak zdraví!

Ukázka 8

Lidé onemocní z toho důvodu, že nemají dostatečné množství vitamínů a různých dalších látek pro tělo nezbytné.

Někdy se mohou vyskytnout přímo dvě synonymní varianty, odkazující k různé míře snahy o formální projev: v jedné větě se tak ocitá *fodbal* a *kopaná*, ukázka 9:

Ukázka 9

A začaloto tim že sem šel ven a hrali jsme s kamošema kopanou a na lavičce seděl jeden kluk který se koukal na nas jak{chybí tečka nad j}<co> hrajeme fodbal ta sem se zeptal jestli si nechce snami zahrát kopanou.

3.5.3 Výrazy odkazující k psanému diskurzu

V textech se setkáváme s řadou slov, která odkazují k cílené práci s normou, se složitější či knižní slovní zásobou: *teš* ve významu „těž“ (ukázka 10), *týče, respektovaly* (ukázka 11) a dále prostředky typickými pro strukturaci psaného textu, jako jsou zkratky apod.:

Ukázka 10

Musí člověk jíst a pít proč?

Člověk musí jíst protože v jídlu jsou vitaminy a ~~pnikdo~~ potřebuje maso, kdybysme nejedly bylo by nam špatně byli bysme hubeny, nemocny, padaly by nam vlasy a kdyby sme nepily tak bysme mnemohly na wc a v pití jsou teš vitaminy, například já kdybych nejedla byla bych zla protože jídlo miluju a pítí? Coca to je jasn{ělé} po jídlu napít a je mi fajn.

Ukázka 11

Co bych chtěla dokázat v životě a proč

Chcela bych dokázat sposta věcí. Například aby se ne abych nebyla tak tlusta abych beyla krásná štíhlá, pak bych chtěla aby nebylo násilí, kradeš, jinak v životě bych chtěla, krásny byt dobrou práci a manžela z kterým bych byla šťastna a poba bysme se na vzajem milovaly a respektovaly!

Dalším typickým projevem úsilí o dodržení normy je snaha o hyperkorektnost, se kterou se setkáváme především v případech spodoby znělosti: *spěd do chaty*.

3.5.4 Kolísání v závislosti na průběhu textu

Vývoj kolísání mezi spisovnou normou a obecně českými či chybovými prvky můžeme sledovat také v závislosti na průběhu textu. I to je typické pro mluvený poloformální projev. Protože se jedná o školní texty s tématem zadaným pedagogem, většinou se toto téma objevuje v nadpisu textu, či případně v úvodu první věty. Ve studii z roku 2013 jsme se zabývali detailněji různými způsoby zahájení textů včetně reakce na nadpis, např. pokud se jedná o otázku (ukázka 12 a 13), syntaktické zapojení nadpisu (ukázka 14) a další případy, viz Bedřichová 2013.

Ukázka 12

Co bych chtěl dokázat a proč???

Já bych chtěl dokázat to abych si založil vlastní kapelu.

Ukázka 13

Co bych dělala kdybich vyhrála 10 000 000

První bych koupila mámě a/o tátovi nákej byt

Ukázka 14

KDIBICH VYHRÁLA 10{ }000{ }00{podtrženo vlnovkou}<co>

TAK BICH KOUPILA R VILU

Častým způsobem zahájení textu se stává opis zadaného tématu – nadpisu, který tak tvoří první větu, případně je první věta formulována tak, že jsou v ní obsaženy pojmy (klíčová slova, téma) z nadpisu, často ve stejné (spisovné, ev. spisovné s chybou) podobě, viz ukázka 15 a 16:

Ukázka 15

Co mi vadí doma

Doma mi vadí když děti dělал bordel, taky mi vadí když je táta doma.

Ukázka 16

K čemu slouží knihy a proč bychom měli číst

Knihy s{ }loužej k tomu, aby sme mohli se naučit číst. A taky k tomu aby sme mohly číst o knížkách co nás zajímaj třeba o historii nebo válkách, hororu, romantických a sci-fi.

V ukázce 16 vidíme, že zatímco v první větě bylo použito klíčové slovo v lehce archaizující, mezi věkovou skupinou v běžné mluvené komunikaci méně používané formě *knihy* (nadpis je zjevně opsán jakožto zadané téma), v další větě se již objevuje v podobě *knížka*, což se v mluveném projevu vyskytuje daleko častěji.

Podobně v první části textu v ukázce 17 se objevuje výhradně výraz *osobní automobil*, v závěru textu již jen *auto*.

Ukázka 17

Popíšu vám osobní automobil, popíšuho pro ty kteří nevědi jak osobní automobil vypadá. Osobní automobil má 4 kola jako jiný auta, má 2 dvoje dveře ve předu a dvoje dveře v zadu. Má 2 sedal sedadla v ve předu o vzadu ma 1 velký sedal sedadlo o, na který se vejdou 3 osoby, v osobním autě mužou sedet 5 osob. Ve předu má klapatu, a pod klapotou má, motor. atd. a v ja Z zadu ma fkufr, do kterýho se

mužou uložit, náradí mebo nákup. Auto muže mýt jakou koliv barvu barvu, jakou si vyberete. Jezdí buď na benzín nebo na naftu, záleží podle typu auta. {A!a} to je všechno co vám mužů ríc.

Můžeme se také setkat s případy, kdy ve snaze o zachování co „nejsprávnější“ podoby klíčového slova-tématu z nadpisu autor textu použije toto slovo či syntaktický celek v „původní podobě“, tj. např. (ukázka 18) *staré lidi* ve stejném pádu (akuzativu), který ovšem neodpovídá dalšímu použití v textu (nominativ). Platí to však jen pro první dvě věty, ve třetí větě už je použito adjektivum „starý“ ve správném pádu (ovšem již bez substantiva „lidé“).

Ukázka 18

Potřebujeme k životu staré lidi a proč?

Staré lidi sou buď naše přibuzenstva a asi to patří k životu. Staré lidi byli jako my. A my jednou taky budeme stary jako tet oni. Tagže, je potřebujeme.

Zajímavým případem je text jiného žáka na stejné téma (ukázka 19), který opět ve snaze zachovat správně klíčové slovo přehlédl, že otázka byla položena jinak (nikoli „co potřebujeme k životu“, jak vyplývá z dalšího textu).

Ukázka 19

Potřebujeme k životu staré lidi a proč?

Co potřebujeme k životu staré lidi až budu jednou stará tak mi pomůžou např. že mi poraděj např. o nemoce jak mam jít k lekořovi aby sem si ozdravila abysch ne-umřela nejdřív..... To je vše co vím

V některých textech je postupné pronikání a větší koncentrace nespisovných tvarů či obecně českých výrazů nápadná. V ukázce 20 v nadpise (kromě dvou drobných chyb) je patrné zachování spisovné normy, v prvních větách se ještě objevuje výraz *Romové*, s velkým počátečním písmenem, v poslední větě pak výraz *ciganum*, který lze považovat za obecně český, resp. etnolektní.

Ukázka 20

V čemu se liší Romové o Čechů

Takže že sme černý a oni sou bílí my jako Romové mame nemame peníze a bílí maj prostě sou bohaty maj všechno a my jako černy nemame nic oni např. XXX nejeděj jidlo co mi jako Romové např. halušky, soja¹⁴, jatra, všechno co patří ciganum jidlu.

14 Pravděpodobně se jedná o chybný zápis slova „goja“.

4. Diskurzní výstavba

Pojmem diskurzní výstavba rozumíme celkovou strategii a realizaci výstavby textu, tj. jak vztahy mezi větami či většními celky, (v jakém poměru jsou např. jednotlivé odstavce, jak na sebe věty navazují), informační strukturu textu, tak stylistické prostředky, které odrážejí celkový záměr mluvčího, co a jak chce sdělit. Svým způsobem lze říci, že všechny aspekty jazykového projevu vytvářejí diskurs. Protože se jedná o značně komplexní otázku, zaměříme se v tomto oddíle hlavně na celkovou nadvětnou stavbu textu, především na strukturaci textu (zahájení, ukončení textu apod.). Protože nás zajímá, jak se autoři snaží dodržet určitou normu, nebudeme se zde zabývat podrobnější analýzou struktury textů (způsoby jejich zahájení a ukončení, aktuální větné členění apod., kterým jsme se již věnovali jinde, viz Bedřichová 2013). Uvedeme pouze několik příkladů toho, jak texty „normu“ pro celkovou soudržnost dodržují.

4.1. Diskurz, norma a chyba?

Mezi základní vlastnosti textu ve smyslu diskurzu, jak je definují Dressler – Beaugrand (1981), patří koheze, koherence, intencionalita, akceptabilita, informativnost, situativnost a intertextualita. Lze uvažovat, že jejich vyvážené uplatnění a vzájemné doplňování vytváří určitou normu pro funkční diskurz; otázkou však je, jak měřit její závaznost a co považovat za odchylku od této normy, tj. za určitou „chybu v diskurzu“.

Za odchylky od těchto požadavků můžeme považovat pro školní texty tyto chyby:

- chybějící čárka před některými větnými spojkami, jako *který, protože, že, když*; netýká se případů čárky před spojkou *a*, s jejímž psaním váhá řada osob
- příliš kontextově zapojený začátek
- stylisticky nezáměrné opakování (stejného slova, syntaktické konstrukce)
- příliš mnoho rysů mluveného projevu (diskurzní markery, porušení spisovné normy, slovní zásoba, text jako jedno dlouhé souvětí)
- systematicky chybějící interpunkce na konci věty
- nekoherentní text
- chyby v aktuálním větném členění, zejména nevyjádřené téma
- psaní textu bez syntakticko-grafického členění (např. text jako jedno dlouhé souvětí)
- chyby z hlediska stylistiky:
 - neadekvátní výběr lexémů
 - obecně české (nespisovné) slovní tvary

- nezáměrné či neadekvátní kolísání mezi spisovnou normou a obecně českým územ
- případná pochybení v oslovení (zkomolené uvedení jména oslovovaného včetně přezdívk, chybné uvedení titulu), pozdravu, nepozdravení
- výskyt diskurzních struktur a výrazů typických pro mluvený projev, např. častý výskyt diskurzních markerů mluveného projevu¹⁵ apod.
- nedodržení normy pro určitý žánr, který je předmětem zadání školního textu (např. chybějící pozdrav či oslovení v textu, jehož zadáním bylo napsat dopis)

Jelikož se jedná o širokou škálu různých aspektů diskurzní výstavby a od nich odvozené normy (budeme-li o ní uvažovat), zaměříme se výběrově pouze na dodržení normy pro strukturaci textů, jak s ní pracuje školní předmět „sloh“.

4.2 „Úvod – stať – závěr“

Jedním z výrazně procvičovaných jevů výstavby diskurzu bývá v rámci školní praxe důraz na předem danou strukturaci textu, která bývá požadována jako normativní. Kromě dílčích aspektů diskurzní výstavby, jež se na strukturaci textu podílí, jako je koherence, informativnost, aktuální větné členění apod., se jedná především o explicitní členění textu na předem definované části, tzv. „úvod, stať a závěr“, a to především v rámci výuky předmětu sloh.

Již výše jsme předeslali, že způsobů, jak jsou texty zahájeny, se vyskytuje více, avšak téměř všechny první věty textů nějakým způsobem navazují na nadpis – zadané téma, a to buď tak, že myšlenku či zadání z nadpisu opíší, nebo na něj přímo reagují (např. pokud má zadání formu otázky, následuje často první věta jako odpověď na ni). Podobně se můžeme zaměřit i na způsoby ukončení textů.

Podstatné je, že naprostá většina písemných prací tuto normu dodržuje. Někteří autoři přímo reflektují ukončení textu ve smyslu „to je vše, co o tom mohu říci“: *toje vše co sem napsala; To je vše co vím; např. knedlo vepřove zelo to vše co sem napsala.*

Jiní autoři v poslední větě shrnují předchozí výpověď. Např. text se zadaným tématem „mé zážitky ze zimních prázdnin“ (*Silvestr jsme si užili moc se my to líbilo.*) nebo text s tématem „čím se liší Romové od Čechů“ (*Češi XXX jsou jiný maj jiný kamarády jiný věci prostě češi jsou uplně jiný než mi romové.*).

U vyprávění s tématy „vymysli si svůj příběh“ jsou texty ukončeny běžným, normativním způsobem: *Diky Alicii měl Justin život tak jak ma být..... ; A POHATKY JE KONEC.; a nejbesči{chybí tečka nad j}<co> natom bylo to že lidi na vas byli hodný.*

¹⁵ Viz Schiffrin (1987).

Z textů je zjevné, že žáci normu pro strukturaci textu ovládají dobře. Zdá se, že její osvojení je pro ně jednodušší, než osvojení a dodržování celé řady pravopisných pravidel.

Závěr

V předchozích studiích jsme se věnovali především tomu, jak je v textech romských žáků 9. ročníků základních škol praktických porušována požadovaná norma pro školní písemný projev, přičemž jsme se zaměřovali především na stigmatizující aspekt této chybovosti a na důležitost vybudování a upevnění základní jazykové gramotnosti žáků. V tomto příspěvku jsme se zaměřili naopak na to, jakým způsobem o dodržení normy usilují. Ukázali jsme, že jakkoli dodržování a porušování normy v textech kolísá, lze sledovat řadu jevů, které hovoří o tom, že si autoři textů rozdíl mezi písemným a mluveným projevem uvědomují a o aplikaci psané normy usilují, a to jak výstavbou textů, tak slovní zásobou odkazující především k psané normě. Naznačili jsme také, že právě toto kolísání mezi dodržováním a nedodržováním spisovné normy je typické pro poloformální mluvený projev, jehož prvky tak do textů přímo pronikají. Struktura textů ovšem jasně ukazuje, že žáci je strukturují podle schématu „úvod, stať a závěr“, který pro mluvený projev typický není. Můžeme tedy konstatovat, že se nejedná o pouhý zápis mluveného projevu (tj. nikoli „píší, jak mluví“), ale o viditelnou snahu vytvořit specificky psaný text. Nedostatků v osvojení celého komplexu pravopisných a dalších pravidel, o nichž byla řeč, však nezabraňují, aby byly texty běžnými čtenáři vnímány především právě jako „hovorové“, tj. jako zápis mluveného projevu.

V závěru se také nabízí otázka, proč dochází k nedodržování normy (či ke kolísání v jejím dodržování). Příčin může být celá řada a z pouhé analýzy textů je nelze vyvozovat. Mezi hypotetické příčiny, které se jistě netýkají všech autorů, však může patřit především stupeň (ne)dostatečného osvojení podoby psaného textu (např. absence čtení a knih v raném dětství i školním věku), specifické jazykové prostředí, v němž se autoři textů pohybují (např. romský etnolekt češtiny), nedostatečná pedagogická práce ze strany školy či nedostatečná podpora ze strany rodiny v přípravě na školu (ať již předškolní příprava, absence pomoci při vypracovávání domácích úkolů či při učení se doma, zejména dohánění učiva za dobu nepřítomnosti žáka např. z důvodu nemoci), ale také nízká docházka do školy, možné specifické poruchy učení či nedostatek času text po sobě přečíst a opravit. Další možnou příčinou je fakt, že zkoumané texty pocházejí od žáků ze základních škol praktických, kteří by teoreticky měli trpět lehkou mentální retardací, jež by měla být důvodem jejich zařazení do tohoto typu škol. Žáci si také nemusejí být vědomi důležitosti dodržování normy či se z nějakého důvodu rozhodnou ji nedodržovat, i když ji třeba znají.

Předpokládáme, že v případě žáků, u nichž se objevují některé z těchto faktorů či jejich kombinace, je mnohem vyšší pravděpodobnost, že jejich písemný projev nebude odpovídat požadované normě. Je to však domněnka, kterou by bylo nutné podložit samostatným výzkumem.

Příklady písemných textů:

Příklad 1

Musí člověk jíst a pít a proč

hm no jistě že musí to je pro lidi moc důležité ale to každý ví, když lidi nepijou ani mnejedi tak jsou často nemocní, mužou nato i umřít a proč vlastně musíme jíst a pít? a asi si lidi tohle často říkaj ale každý přeceví proč to tak je, jeto kvůli tomu že nám to pítí a jídlo daváj živini k životu.

Příklad 2

Vymyšlená pohádka

Byl jednou jeden kluk, jmenoval se Justin. Bylo mu 16 let, do školy už nechodil, jéenom se poflakoval s ulice do ulice. Měl svoji partu, která dělala všude problémy a Justin sni-ma, a jak roky utíkaly a kluci s party rostly dělali věci a věci problémy. A tím že Justin se zapletl do party na to ze všech do platil nejvíc. Když už Justinovi bylo 18 let dostal se na rok do vězení a ostatní kluci byly volný. A jak rok utekl a kluci s O Justinovi party se dozvěděli že Justina pauštěj domu tak ho čekali. A zase lyla ta parta co predtím. Asi po 4 tejdnech měli k mýt kluci nějakou akci i s Justinem, čekali na něj, Justin měl spozdění o už o 3 hodiny a kluci se divili že Justin se nikdy nezpозdil tak co tak najed-nau. Jenže Justin když vycházel s domova za partou potkal při cestě dívku která se mu moc líbila, Tak takovou si Justin vždýcky přál jenže než se dal do party tak měl smulů na holky\halky tak si moc nevěřil. Ale jak uviděl tu dívku která byla podle jeho představ tak si řekl že stím něco musí dělat. Jako první si změnil styl oblíkání\oblíkámí dřív byl gangster, jenže Justin byl rom tak ho napadl styl který nikdy neměl. Nosil všelijaký ko-šile, džíny, placky a tak dál. Druhý den višel\vijel ven a potkal tu dívku, a ta dívka jak viděla Justina O tak ho ani nepoznala, byl podle její představ. A jak čas běžel Justin poznal dívky jméno jmenoval se Alicie, a nepoznal jenom dívky jméno poznal jí celou a řek si že je proněho ta prav[a].... Léta bežiel běželi a Justin s Alici byly spolu měli rodinu a žili spolu šťastně až do smrti. Díky Alicii měl Justin život tak jak ma být.....*

Příklad 3

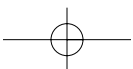
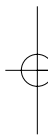
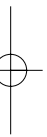
Nejzáživnější historka, jakou jsem zažil

Jednou jsme jeli s Milanem do Jizerských hor a na vlakovém nádraží jsme stáli a s Evičkou1 jsme se z legrace mlátily tak jsme šli něco koupit a pořát jsme se pošťuho- vali a Eva2 šla a koukala se na nás jak se mlátíme a my jsme nevěděli že před ní je

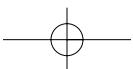
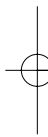
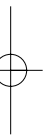
lampa a vona kouká, kouká a narazila do tyče a já {s\z} Evičkou1 jsme se váleli smíchy no nic jdeme ti do vlaku a jak jsou ty schody tak zakopla a zase spadla {ta holka\tahol-ka} měla ten den takovou smůlu ale byla sranda. Přijeli jsme do {J\j}izerek a tak sme se zbalili a šli jsme nakoupit do vesnice tak sme vzali kárku a jeli a teď jsme šli a Evička1 s Evou2 dělali frajerky že mají nové boty a teď jsme šli přes trávník a Evička1 se sklouzla po zadku a Eva2 se smála a taky zakopla a spadla na Evičku1. Druhý den jsme šli asi kolem 18⁰⁰ na obínek a tak jsme spívali tancovali a to a pak nám došla limonáda a Evička1 říká {manimko}<ni> pojd' semnou do chaty pro limonádu a já tak pojd' a tak ti jdem a najednou před náma byla kráva a ta jse jmenovala Monika a evička1 do mě strka a povídá {roninko}<ni> koukej {tamje\tamže} kráva a já jsem chytl evičku1 za ruku a tak jsme začali utíkat za kozama a Eva3 nás hledala a my u koz voláme Evo3 a tak pro nás přišli a smáli se nám. Pak byla {ztezka\zteska} odva-hy, první šli kluci a předposlední jsme šla já a poslední Andrej a Evička1 brečeli že ne-jdou že se boje tak Eva3 šla před nima a pak jsme slišely že Andrej strachy {b\l}rečí a nakonci jsme je vylekli a Andrej brečel a volal mamí kde jsi a pak jsme šli domů. V Ji-zerkách byla strašná legrace.

Literatura

- BEDŘICHOVÁ, Zuzana. 2013. *Jazyk jako stigma? Analýza chybovosti textů romských žáků 9. ročníků základních škol praktických*. Praha: Práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. ISBN 978-80-7308-486-8
- BEDŘICHOVÁ, Z., ŠORMOVÁ, K. 2013. „Jazyková gramotnost romských žáků základních škol praktických v psaném projevu“, In: *Studie z aplikované lingvistiky* 2. ISSN 1804-3240, 38-56.
- BOŘKOVCOVÁ, Máša. 2006. *Romský etnolekt češtiny*. Praha: Signeta. ISBN 80-903325-3-6.
- BOŘKOVEC, Matouš. 2013. „Keci lidi jsou tady?“ In: *Lógr, Magazín pro moderní kulturu* 9. ISSN 1804-6835, 62-69.
- CVRČEK, Václav a kol. 2010. *Mluvnice současné češtiny I*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-1743-5.
- DRESSLER, W., de Beaugrande, R. A. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London and New York: Longman. ISBN 978-0582554856.
- ČMEJKROVÁ, S.; HOFFMANNOVÁ, J. (eds.) 2011. *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1970-7.
- HOMOLÁČ, Jiří. 2009. *Internetové diskuse o cikánech a Romech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. ISBN 978-80-246-1515-8.
- KOŘENSKÝ, Jan. 1992. *Komunikace a čeština*. Jinočany: H.a.H. ISBN 80-85467-92-5.
- LEGGIO, Daniele Viktor; MATRAS, Yaron. 2013. *Social Networks as Centres of Language Codification: Romani on YouTube*, University of Manchester. Dostupné z: <http://romani.humanities.manchester.ac.uk/virtuallibrary/librarydb/web/files/pdfs/388/Paper32.pdf>
- NEBESKÁ, Iva. 1996. *Jazyk, norma, spisovnost*. Praha: Universita Karlova. ISBN 80-7184-144-7.
- ŠOTOLOVÁ, Eva. 2000. *Vzdělávání Romů*. Praha: Grada Publishing. ISBN 80-7169-528-9.

Recenzní články

Pohledy Carol Silverman na hudbu Romů z Balkánu

Carol Silverman. 2012.

Romani Routes. Cultural Politics and Balkan Music in Diaspora.

Oxford University Press 2012, 398 s.²

Téma literatury o hudbě Romů/romské hudbě může být zajímavé z mnoha důvodů, mimo jiné i kvůli tomu, o čem se dočíst nelze (viz Jurková 2007). Knižních monografií je ve skutečnosti jen pár; na prvním místě pětice titulů patřících do řady Gypsy Folk Music of Europe vydávané v Budapešti maďarskou etnomuzikoložkou Katalin Kovalcsik³. Z téže oxfordské řady jako kniha Carol Silverman je i tematicky velmi specificky zaměřená – totiž na hudbu romských letničních sborů v Maďarsku – monografie Barbary Rose Lange *Holy Brotherhood* (2003). Pro ty, kdo čtou rumunsky, nebo aspoň francouzsky, jsou rozhodně přínosné texty pocházející z okruhu rumunské etnomuzikoložky Speranty Radulescu (např. 2004) a jejích žáků, zejména Victora Stoichity (zejm. 2008). Radulescu je ostatně editorkou nejpozoruhodnější řady terénních nahrávek z Rumunska – *Ethnophonie*, mezi nimiž mají ty hrané Romy významné místo. Kratších textů na úrovni článků či kapitol ve sbornících je pochopitelně mnoho; jejich podrobnější zpracování by si zasloužilo samostatný text.

Carol Silverman, profesorka kulturní antropologie na oregonské univerzitě, je po dekády známá svým zájmem o hudbu Balkánu a zejména balkánských Romů. K tomu publikovala jednak od počátku osmdesátých let četné texty vycházející z dlouhodobých výzkumných pobytů mezi Romy na Balkáně i v USA, jednak také spoluorganizuje letní tábory zaměřené na hudbu Balkánu. Je proto jako málokdo obeznámená s hudbou Romů *in situ* a také s nejrůznějšími stereotypy, které ji obklopují – i těmi, které se od hudby Romů odpoutaly a daly základ novým hudebním fenoménům jako *Balkan beats* apod. Její kniha *Romani Routes. Cultural Politics and Balkan Music in Diaspora*, vydaná prestižním Oxford University Press v řadě American Musicspheres, má tedy z čeho vycházet.

1 Doc. PhDr. Zuzana Jurková, Ph.D., je etnomuzikoložka; působí na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, kde je garantem oboru Obecná antropologie – integrální studium člověka. E-mail: zuzana.jurkova@post.cz

2 Náhled knihy je dostupný na: http://books.google.cz/books/about/Romani_Routes.html?id=lw-Byail0EkC&redir_esc=y

3 Její předloňské úmrtí, obávám se, pokračování řady ohrožuje.

Obsáhlý materiál je uspořádán do čtyř částí po třech, resp. čtyřech kapitolách. První z nich (*Introduction*) a druhá (*Music in Diasporic Homes*) spolu těsně souvisejí – totiž představují balkánské Romy a jejich hudbu nejprve v původním prostředí a následně pak v americké „diaspoře“, zatímco texty třetí (*Music, States, and Markets*) a čtvrté (*Musicians in Transit*) mají spíš charakter případových studií, doplňujících autorčin „balkánský“ obraz.

Romové na Balkáně i v Bronxu

První kapitola – *Balkan Roma: History, Politics, and Performance* (s. 3–20) – trochu klame názvem: vedle různých typů dat, dokládajících minulost a přítomnost Romů na Balkáně (oddíl *Historical and Political Overview of Balkan Roma*), tu čtenář najde důležité teoretické a metodologické pasáže, které mu umožňují pochopit, jaké jsou autorčiny perspektivy. Je zřejmé, že základní otázky jsou pro ni spojené s politikou a mocí (i její distribuce mezi pohlavími), performativitou (včetně všudypřítomných stereotypů) a její komodifikací a reprezentací. Druhá kapitola (*Musical Styles and Genres*, s. 21–37) naopak nijak neklame: je skutečně o nejdůležitějších hudebních stylech a žánrech balkánských Romů. Navíc je tu ovšem důležitý úvod o tom, jak se v historii vyvíjela debata o pojmu romská hudba / hudba Romů: stručně řečeno ve spektru od „Romové jako houby, schopné nasát jakékoli vlivy“ po „zachránci tradice“. V závěrečné kapitole první části (*Dilemmas of Diaspora, Hybridity and Identity*, s. 39–56) zkoumá autorka použitelnost a užitečnost oněch nadužívaných pojmů z názvu této podkapitoly pro její materiál. Je tu vhodný koncept a pojem diaspory, předpokládající (přínejmenším u většiny autorů) jednu „vlast“? Pokud ano, co je pro Romy vlastně vlast? Indie, tak často uváděná v konstruovaných obrazech romské historie, včetně těch, které se objevují na mnoha festivalech world music? Bulharsko nebo Makedonie, odkud přišli do USA po r. 1989? A budeme-li používat pojem (hudební) hybridita (s Romy nejčastěji spojovaný), jsme opravdu přesvědčeni, že existuje nějaký výchozí stav „čistoty“ (*purity*), s jehož různě promíchanými prvky se pak setkáme při hybridizaci? Ke komplikované otázce romské identity, v poslední době v české literatuře podivně zamlžované (např. Kašparová 2014), se Silverman vyjadřuje hlavně z hlediska reference k minulosti, odkazujíc vedle Hobsbawma a Rangera (1983) a Clifforda (1994) zejména ke Stuartu Hallovi (1996): *actually identities are about... using the resources of history, language and culture in the process of becoming...* (Silverman 2012: 55). Na základě dat z terénu i z pramenů dochází k tomu, že *for Roma* (jde-li ovšem o ty balkánské, nebo evropské vůbec, není jasné), *Indian origins... are valorised but diasporic flows and cultural circulations define the Romani experience* (Silverman 2012: 55).

Třetí kapitola se stala zároveň můstkem přes Atlantik: druhá část (kap. 4–6) totiž pojednává o Romech, jejichž rodiny nebo části rodin se přesunuly – více, nebo spíš méně permanentně – do USA, nejčastěji do newyorského Bronxu.

Zásadním rámcem tu je pojem *gurbet* nebo *pečalba* (práce v cizině), která je častým námětem písní makedonských Romů. Do něj autorka zasazuje vyprávění svých narátorů o tom, jak a proč odešli z Evropy. I tady (kap. 4 – *Transnational Families*, s. 59–82) řeší otázku identity, zde odlišnost nejen od Američanů, ale – v jiném smyslu – i od jiných romských skupin a jiných skupin z Balkánu. V USA narozená jednadvacetiletá Leila říká: *I can't deny what I am. Maybe I can deny it to the world, but I can't deny it to the mirror... You may tell everybody you're Yugoslavian, or Macedonian, or Turkish but I know you're Gypsy* (Silverman 2012: 69).

Konkrétní projevy této identity na rodinné úrovni jsou pak důkladně probírány ve zbytku 4. kapitoly, a v hudební a taneční sféře ve dvou následujících kapitolách (*Transnational Celebrations*, s. 83–106, a *Transnational Dance*, s. 107–123). Za základní tmel romských komunit, které sleduje, považuje Silverman různé oslavy, především svatbu a obřízku, a popisuje tu její/jejich proměny související se změnou prostředí. Její přístup vychází přitom z *performance theory*, a tak může prezentovat to, co se děje při oslavách, jako performanci sociální struktury (Silverman 2012: 86). Zároveň lze ale oslavy chápat jako akty usilující o nastolení kýženého stavu nebo dosažení kýženého postavení apod.; proto za ně – za jídlo, za oblečení, ale zejména za hudbu – vydávají Romové v Makedonii ohromné sumy. Americká realita je však odlišná, a tak se mění i oslavy. Autorku zajímají změny samotné, ale především to, proč se mění zrovna ten který segment, tedy co je základem rozhodování o změnách. Právě tyto posuny totiž zachycují onu setrvalou a přece proměnlivou identitu účastníků. Místo výčtu změn a autorčiny argumentace tu odkazují čtenáře na knihu samotnou; má excerpta by jej připravila o potěšení z četby o tak komplexním jevu, jako je svatba makedonských Romů.

Dilemata nejen z Bulharska

Jak už bylo řečeno, další dvě části knihy tvoří do jisté míry samostatné kapitoly. V *Dilemmas of Heritage and the Bulgarian Socialist State* (s. 127–146) popisuje Silverman to, čemu se věnovali už jiní, zejména bulharští etnomuzikologové (například Lozanka Peycheva a Ventsislav Dimov a také Američanka Donna Buchanan zkoumající hudbu Balkánu a především Bulharska): totiž kuriózní situaci, kdy socialistické Bulharsko silně podporovalo „folklor“ (rozuměj: z lidové tradice vzešlé žánry, často vyučované na hudebních školách a provozované profesionálními hudebníky), v němž hráli významnou roli romští hudebníci – kteří ale *de iure* neexistovali, neb tu byl socialistický lid jednotný, bez vnitřních, neřku-li

menšinových diferenciací. Navíc si hudebníci hrající na svatbách a při podobných příležitostech vydělávali částky nesrovnatelné se mzdou dělníka v továrně. Z těchto a dalších důvodů byly některé nástroje (zurna) a žánry, typické pro hudbu Romů, v polovině osmdesátých let zcela vytěsněny z oficiální hudební scény.

Další kapitola (*Cultural Politics of Postsocialist Markets and Festivals*, s. 149–175) je pak jakýmsi pokračováním výše nastíněného bulharského tématu. Začíná koncem osmdesátých let, kdy bulharské romské hudebníky, především Ivo Papazova a jeho slavný soubor *Thrakia*, objevuje britský impresário Joe Boyd. Přivádí je na světová pódia, kde zažívají ohromný úspěch. Zároveň se ale zásadně mění situace v Bulharsku: mizí všechna ideologická omezení, ale chabá ekonomika neumožňuje lidem hudebníky (ať slavnou a drahou *Thrakii*, nebo její levnější obdoby) najímat – přinejmenším v takové míře jako za socialismu. Nicméně i v jednadvacátém století existují (převážně romské) svatební hudební skupiny, které se přizpůsobují novým okolnostem různými kompromisy hudebního i nehupebního rázu: hrají spolu s muzikanty jiných žánrů a hrají také pro ty, kteří je dřív označovali za znečišťovatele bulharské lidové tradice. Kapitulu doplňují krátké texty o balkánských romských festivalech – a poněkud neorganicky – o Romech v soutěžích pop-music. Tady se ovšem projevují dvě základní slabiny textu.

Jak to tak u antropologů bývá, je síla Carol Silverman v terénní práci a následně v užívání a interpretaci etnografických dat. Těch má pro první dva oddíly dost a umí je dávat do smysluplných souvislostí. V druhých dvou oddílech (kromě uvedených kapitol také v textu o nesmírně populárním bulharském hybridním žánru *chalga* (s. 177–197), o slavné makedonské zpěvačce Esmě Redžepové (s. 201–220) a o saxofonistovi Yuri Yunakovovi⁴ (Silverman 2012: 221–240) vychází především z textů jiných autorů. Interpretace textů je ovšem specifická záležitost, při jejímž zvládnutí je potřeba vědět, kdo pro koho v jakém kontextu uvedená slova psal (ostatně podobně jako v terénu: i tam rozumíme slovům různých respondentů různě). Na následujících dvou příkladech, vztahujících se k ČR, je zřejmé, že když se Silverman pouští do interpretace dat z neznámého (českého) terénu, nedopadá to tak docela přesvědčivě.

V souvislosti s rasově zabarvenými incidenty v soutěžích pop-music čteme: „In 2004 in the Czech Republic, a Romani singer, Magda Balgova, was expected to win the national *Česko hledá Superstar*... ‘vocal competition; when she was suddenly voted out in the final rounds, critics claimed it was due to racism.’“ (Silverman 2012: 173) I když pomineme chybu ve jméně (šlo o Martinu Balogovou), nedočteme se, odkud pocházelo očekávání, že vyhraje. A kdo že byl vlastně rasista? Odborná porota? Skutečnost vyřazení romské zpěvačky ze soutěže dává autorka do souvislosti s výsledky statistického průzkumu, na jehož základě jen 13 % Čechů

⁴ Text C. Silverman pojednávající o tomto saxofonistovi (*Music and Transnational Identity – The Life of Yuri Yunakov*) byl publikován v RDž 2009 (jevend) – pozn. red.

považuje Romy za přijatelné sousedy; přitom ale uvádí titulky publikovaný na webovém portálu tehdejšího sdružení Dženo: „*Czech Superstar Can Sing But Not Move In*“. Nevím, jestli lze ovšem dávat do souvislosti soutěžní výsledky (které určuje odborná porota), doplněné výroky typu „jedna paní povídala“, se statistickým průzkumem. Rozhodně bych se bála to dělat bez důkladnější znalosti terénu (kterou Carol Silverman v tomto případě zjevně nedisponuje).

O stránku později zároveň uvádí: „*In 2007, a Romani singer was chosen to represent the Czech Republic in a project called the European Year of Equal Opportunities, and in 2009 the Romani rap group Gipsy.cz was chosen to represent the Czech Republic at Eurovision.*“ Pro aspoň základní porozumění celé situaci by bylo potřebné zmínit jednak to, že šlo o jednu a tutéž osobu (Radka Bangu), jednou jako ambasadora, jednou jako frontmana skupiny, která si mimochodem pro soutěž Eurovize sice připravila píseň Super Gipsy, nicméně v hudebním stylu i v osobách hudebníků v doprovodné kapele se zbavila prakticky všech referencí k romství. Druhou – naprosto podstatnou – skutečností pak bylo, že byl do soutěže vyslán bez volby (která je jinak běžnou procedurou), což lze přinejmenším na první pohled interpretovat jako výraznou pozitivní diskriminaci tohoto mezi Neromy populárního muzikanta ze strany státní instituce – České televize. Kdyby měl ovšem čtenář porozumět fenoménu Gipsy.cz v jeho sociálním kontextu (a jak jinak?), musel by toho vědět mnohem víc.

Čímž se dostáváme k druhé slabíně textu, slabíně, která leží v základu oné výše popsané metodologické neostrosti. Tím základem je postoj badatelky k předmětu svého výzkumu. Už dávno se ve společenských vědách vypařila představa dat jako sady objektivních informací a výzkumníka jako laboratorního vědce nezúčastněně je extrahujícího z reality. Už dávno víme to, co bylo mottem nedávného pražského Fashion marketu: „*We see things as we are*“. Věci vidíme podle toho, jací jsme. To zároveň znamená, že pokud chceme, aby naše vědecké závěry byly víc než jen impresemi nebo proklamacemi, musíme si uvědomit, kdo jsme, a tedy jaký máme ke zkoumanému tématu vztah a jak ten vztah může ovlivnit to, co „vidíme“. Carol Silverman nezachovává tvář hráče pokeru, naopak: hned v úvodu (s. 16–17) líčí mnohým z nás dobře známé pochybnosti, jaké má právo psát o Romech (nejsouc Romkou), o jejich hudbě (možná upevňujíc známé stereotypy), nebo být dokonce aktivistkou (zatímco by měla být akademičkou). Dochází k tomu, že ta skutečná otázka je „*whether we can be accountable to people's struggles for self-representation and self-determinism*“ (Silverman 2012: 16). Člověk/badatel tedy nemá jinou volbu, než být aktivistou. Silverman si ale nepřipouští, že její aktivistický postoj formuje oči, kterými se dívá. Nepotřebuje už tolik data, na jejichž základě by docházela ke svým závěrům: perspektiva aktivistky stačí. Že skutečná data této perspektivě někdy odporují, jsem ukázala v předchozích odstavcích. Ještě jeden příklad z našeho prostředí: v předposlední kapitole, kde se Silverman věnuje romské hudbě na trhu s world music (a s tím spojené

i nanejvýš zajímavé a důležité otázky reprezentativnosti), rozlišuje festivaly world music na ty, které vedou Romové, a ty vedené západoevropskými nebo americkými impresáři. Do první skupiny zahrnuje i pražské Khamoro (Silverman 2012: 163). Víme, že to zkrátka není pravda: vedoucími jsou (Neromové) manželé Silajdžićovi ze Sarajeva, v aparátu festivalu ovšem mnoho Romů pracuje. Co to ale znamená? A co by znamenalo, kdyby Silajdžićovi – nebo kupříkladu jeden z nich – byl Rom? Teprve data z mnoha podobných festivalů by mohla prokázat, jestli má dichotomie „festival vedený Romy x vedený Neromy“ nějaký smysl.

Závěrem

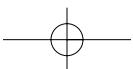
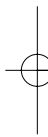
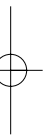
V knize *Romani Routes* se lze dozvědět spoustu zajímavého o hudbě balkánských Romů a – nově – o jejich diaspoře v USA. Diasporní proměny považují za to nejcennější, co kniha obsahuje. Zároveň se tu objevuje celá řada obecnějších otázek s romskou hudbou univerzálně spojených. Odpovědi na ně jsou někdy méně spolehlivé, protože je určuje autorčino předporozumění (které by mohl někdo označit za ideologii) spíš než data z terénu.

A docela na okraj: kniha má obsáhlý doprovodný audio, video i textový online materiál. Mnoho ukázek má sice nízkou obrazovou/zvukovou kvalitu (což znovu připomíná, jak je dnes pro antropology důležité ovládat nejrůznější terénní techniky), nicméně publikaci pozdvihují o další stupně.

Jak pro to, co kniha, která vyhrála nejvýznamnější cenu *Society for Ethnomusicology* (Alan Meriam Book Prize), obsahuje, tak i pro to, co v ní není, patří *Romani Routes* do korpusu důležité etnomuzikologické literatury o hudbě Romů. Lze se z ní hodně dovědět, lze nad mnohým přemýšlet – a lze se těšit na to, co tu chybí.

Literatura

- BUCHANAN, Donna. 2006. *Performing Democracy: Bulgarian Music and Musicians in Transition*. Chicago: University of Chicago Press.
- CLIFFORD, James. 1994. „Diasporas.“ *Cultural Anthropology* 9(3), s. 302–338.
- DIMOV, Ventsislav. 2009. „Romani Musicians in the Bulgarian Music Industry.“ In: *Voices of the Weak: Music and Minorities*. Ed. Jurková, Zuzana – Bidgood, Lee, Praha: FHS UK, s. 179–184.
- HALL, Stuart. 1996. „Introduction: Who Needs Identity?“ In: *Questions of Cultural Identity*. Ed. Hall, Stuart – DuGay, Paul. London: Sage, s. 1–17.
- HOBSBAWM, Eric – RANGER, Terence (eds.). 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press.
- JURKOVÁ, Zuzana. 2007. „Romani Music Research as our Mirror“. In: *Minority: Construct or Reality?* Ed. Zuzana Jurková – Blanka Soukupová – Hedvika Novotná – Peter Salner. Bratislava: Zing Print, s. 110–115.
- KAŠPAROVÁ, Irena. 2014. *Politika romství – romská politika*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- LANGE, Barbara Rose. 2003. *Holy Brotherhood. Romani Music in a Hungarian Pentecostal Church*. Oxford University Press.
- PEYCHEVA, Lozanka. 2009. „A Romani Musician from Bulgaria: Between the Local and the Global.“ In: *Voices of the Weak: Music and Minorities*. Ed. Jurková, Zuzana – Bidgood, Lee, Praha: FHS UK, s. 59–66.
- RADULESCU, Speranta. 2004. *Taifasuri despre Muzica tiganesca/Chats about Gypsy Music*. Bucuresti: Paideia.
- SILVERMAN, Carol. 1988. „Negotiating Gypsiness: Strategy in Context.“ *Journal of American Folklore* 101 (401), s. 261–275.
- SILVERMAN, Carol. 1996 a). „Music and Marginality: The Roma (Gypsies) of Bulgaria and Macedonia.“ In: *Retuning Culture: Musical Change in Eastern Europe*. Ed. Mark Slobin. Durham, NC: Duke University Press, s. 231–253.
- SILVERMAN, Carol. 1996 b). „Music and Power: Gender and Performance Among Roma (Gypsies) of Skopje, Macedonia.“ *World of Music* 38(1), s. 63–76.
- STOICHITA, Victor. 2008. *Fabricants d'émotions. Music and malice dans un village tsigane de Roumanie*. Nanterre: Société d'ethnomusicologie.

Romové v politice a politizace Romů

Bunescu, Ioana. 2014. *Roma in Europe: The Politics of Collective Identity Formation*. Farnham: Ashgate, 215 s.

Kašparová, Irena. 2014. *Politika romství – romská politika*. Praha a Brno: SLON a Masarykova univerzita, 274 s.

Marx, Tobias. 2014. *Zigeunkulturen im Wandel: über Roma -/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien*. Bielefeld: transcript Verlag, 386 s.

Nirenberg, Jud. 2015. *Gypsy Movements*. Schlimmer Publishing (e-books).

Když se před dvaceti lety Isabel Fonseca – publicistka postrádající vědecké tituly, ale zato obdařená neobyčejnou vnímavostí – pokusila poskytnout široké veřejnosti přehled o dějinách a současné situaci Romů ve střední a východní Evropě, vedly její často ostře vyhraněné názory k dlouho trvající polemice. Snad nejprovokativnější částí její knihy *Bury me standing*² se dotýkají post-socialistického formování romské politické elity, které Fonseca pozorovala jako přímá účastnice na mnohých konferencích, sjezdech a setkáních. První z větších mezinárodních srazů romských vůdců se odehrál v roce 1992 ve slovenské Stupavě za účasti osobností, které měly rozhodující vliv na formování moderního romského politického hnutí: Nicolae Gheorghe, Ian Hancock, Rudko Kawczynski, Aladar Horváth, Rajko Djurić, Andrzej Mirga, Klára Orgovanová, Hristo Kjučukov, Emil Ščuka a jejich gádžovští spojenci a stoupenci. Fonseca pozorovala, zapisovala a posuzovala. „*Scattered, vain, egomaniacal, ignorant, power-mad, back-stabbing*“ jsou výrazy, které ji při sledování stupavských jednání napadaly (Fonseca 1995: 295).

Můj krátký příspěvek k této tématice začíná tam, kde Fonseca končí. Přes všechny výhrady vůči „Cikánům z profese“ Fonseca uznává, že ti často samozvaní vůdci, které potkala během své poznávací cesty po post-socialistické Evropě, jsou „jedinou nadějí pro miliony Romů (...) žijících v toxických slumech a osadách (...) lokálně pojmenovaných jako (...) Země nikoho, Kambodža a Bangladeš“

1 Prof. David Z. Scheffel je sociální antropolog, působí na Thompson Rivers University (Kamloops, Kanada). E-mail: dscheffel@tru.ca

2 V češtině vyšla pod titulem *Pohřbi mě vestoje: Cikáni a jejich pouť* (Slovart 1998) – pozn.red.

(1995: 305; překlad DS). Do jaké míry se tato naděje splnila a kde se nachází romské politické hnutí dvacet pět let po rozpadu socialismu? Touto otázkou se zabývá několik knih, které vyšly během posledního roku a které zde krátce představím a zhodnotím. Jedná se o práce čtyř autorů, z nichž tři jsou mladí vědci (Bunescu 2014, Kašparová 2014, Marx 2014) a jeden je dlouhodobý pracovník v třetím sektoru, který se podílel na vzniku romského politického hnutí (Nirenberg 2015). Protože moje původní úloha byla recenze nedávno publikované knihy Ireny Kašparové *Politika romství – romská politika*, upozorňuji, že se koncentruji na toto dílo a knih ostatních tří autorů využívám spíš okrajově a doplňkově.

Východoslovenské osady a česká politika

První věc, která mě udivila při četbě knihy Ireny Kašparové, je její podobnost – snad až totožnost – se stejnojmennou disertací obhájenou v roce 2007 (Kašparová 2007). Samozřejmě není neobvyklé, že vědecká kniha vznikne na základě disertace, ale pro mě je překvapující narazit na příklad, kde autor na tuto okolnost neupozorní a práci neupraví pro jiný kruh čtenářů. V případě Kašparové to znamená určitou zastaralost citované literatury, ale také přemíru různých epistemologických odboček, které možná slouží žádoucímu účelu v disertační práci, ale v knižní podobě jsou spíše překážkou, jež mnoho čtenářů odradí od četby celého díla. Přitom tematika, jak ji autorka vymezuje v úvodních poznámkách, je zajímavá a aktuální. Záměrem knihy je upozornit na různé manipulace fenoménu „romství“ na politickém poli a zároveň poskytnout „etnografii politiky (u) Romů“ na základě dlouholetého zúčastněného pozorování (2014: 7-8). Specificky jde autorce o čtyři cíle: identifikovat základní prvky „politického chování Romů, které jsou odlišné od majority“, popsat procesy, „jakými se utváří definice romství v majoritním diskurzu“, odhalit „možnosti politicky aktivních Romů v politické kultuře majority“ a představit „jejich vzájemnou interakci“ na příkladech konkrétních romských politiků (2014: 237). Jak je poněkud nepřehledně vysvětleno na samém konci knihy (proč ne na začátku, kam patří metodologické poznámky?), „většina získaných a užitých dat“ pochází z rozhovorů s devíti romskými politiky působícími v České republice a na mezinárodní úrovni (2014: 245, 251), ze kterých ale jenom čtyři jsou představeni v samotné knize. Tyto rozhovory se nacházejí v poslední kapitole, nazvané „Homo politicus Romus.“ Neznalost česko-moravských poměrů mi nedovoluje polemizovat s autorkou o tom, nakolik ony čtyři rozhovory vypovídají o celostátní situaci, zvláště když v této malé skupince chybí být jediná žena. Další okatá mezera se vztahuje na olářské Romy, kteří v celé knize figurují na pouhých dvou stránkách, kde je Kašparová představuje coby pro své téma velice zajímavou – vlastní král, vajdové a celá řada přetrvávajících tradičních prvků – ale zároveň nedostupnou skupinu, kde „osoba

zvenčí nemá možnost přístupu dovnitř“, čímž autorka vysvětluje omezené znalosti o olašských Romech v celém „českém kontextu“ (2014: 32). Tady si neodpustím otázku, zda se skutečně jedná o objektivní bariéry zamezující výzkumu nebo o bojácnost, nechuť a snad dokonce i lenivost ze strany českých badatelů? Pro srovnání uvedu, že na Slovensku se zkoumá olašské vajdovství a že já sám jsem neměl žádný problém dohodnout se a uskutečnit setkání a rozhovory s nedávno zvoleným králem slovenských olašských Romů Róbertem I.

Podobná opatrnost nebo bojácnost podniknout nové a možná kontroverzní kroky naznačuje přístup Kašparové k identitě těch čtyř romských politiků, jejichž biografické výpovědi tvoří páteř celé knihy. Ačkoliv autorka přesycuje čtenáře odbornými úvahami o pojmu identita, z nepochopitelných důvodů nepovažuje za nutné objasnit totožnost svých klíčových informátorů. Když zde uvádí jména Štefan Daniel, Martin Oračko, Marián Mirga a Josef Červeňák, předpokládám, že se jedná o pseudonymy. Ale udivuje mě, že tento předpoklad není nikde potvrzen – nebo vyvrácen – a že autorka nevěnuje aspoň pár slov vysvětlení, proč se rozhodla zamlčet totožnost těchto osob. Je možné, že je to opět moje neznalost místních poměrů, která mě staví před překážky, jaké žádný jiný čtenář nebude překonávat – i já jsem poznal Karla Holomka pod pseudonymem Štefan Daniel – ale i z tohoto úhlu by jakýsi výklad nebyl zbytečný. Aktivní politici obvykle nemají to samé právo – ale ani požadavky – na soukromí, takže normy vědecké etiky a z toho pramenící právo na anonymitu tu platí jinak než pro ne-politické subjekty. Jestli je to jinak v případě romských politiků, stálo by to za zmínku.

I když i zvolení čtyři klíčoví informátoři poskytují řadu zajímavých a cenných postřehů o romské politice v České republice, netvoří tyto rozhovory dostatečný empirický základ pro odpovědi na široké otázky ohledně druhu politického chování Romů a toho, jak je odlišné od majority, což je jeden z hlavních cílů této práce. Po tom, co Kašparová konstatuje, že „[ú]spěch romských politických stran a hnutí je od roku 1993 ... nulový. Politicky jsou Romové neviditelný fantóm“ (2014: 117), vstupuje do terénu politické antropologie, aby vysvětlila neúspěšnost romských politiků na základě kulturní odlišnosti romské společnosti. Toto se odehrává v nejdlejší a ústřední kapitole, kde čerpá ne z výpovědí svých informátorů, ale z antropologických a romistických publikací a z vlastního terénního výzkumu ve východoslovenských osadách. Toto pozadí je důležité znát, protože Kašparová považuje východoslovenské prostředí za determinující vliv na formování politické kultury Romů přesídlených do Čech a na Moravu. Při nárysu hlavních prvků tohoto dědictví autorka přiznává určitou poplatnost představám Marka Jakoubka a jeho spolupracovníků, které hodnotí jako „velmi zajímavé a v českém sociálněvědním diskurzu netradiční“ (2014: 140). Proto není překvapující, že se setkáváme s jakoubkovskými pojmy a definicemi rituální čistoty, tradiční romské rodiny a kolektivního myšlení a jednání.

Hlavním článkem řetězce souvislostí se stávají klasická jakoubkovská tvrzení druhu: „individualismus nepatří mezi tradiční romské životní hodnoty“ (2014: 128), „Romové nejsou schopni žít nezávisle na své rodině“ (2014: 136), nebo že Rom „sám neznámá nic“ (2014: 137). Kašparová současně konstatuje, že masové (vy)stěhování slovenských Romů do českých zemí konfrontovalo kolektivně myslící a jednající tradicionalisty s požadavkem majority, aby si přivlastnili moderní individualistické myšlení a chování, čímž vznikl „rozpor“ mezi normami (romské) menšiny a (gádžovské) většiny. Jeho základem dle autorky byl – a nadále zůstává? – akutní nedostatek samostatnosti. Autorka to vysvětluje takto:

„V nových domovech Romů se od nich očekávala samostatnost. Je přirozené, že jim tato dovednost zůstala cizí. Individualismus byl v osadách potírán, v novém životě ve městech naopak majoritou očekáván“ (2014: 130).

I když v tomto bodu Kašparová nedává jasnou odpověď, naznačuje, že tento skok ze (slovenské) vesnické *Gemeinschaft* do (česko-moravské) městské *Gesellschaft* se většině Romů nepodařil. Autorka závěrem konstatuje, že „[r]omská rodina pohlcuje jednotlivce natolik, že málokdy zbývá čas na cokoli jiného“ (2014: 239), což podle ní souvisí s hlavním rozdílem mezi romskou a majoritní politikou: „Romský politik tedy nemůže jednat samostatně a romská politika tak není záležitostí jednotlivců, ale skupin, potažmo rodin“ (2014: 130). Z toho pramení skromný a pro úspěšného politika nedostatečný sociální kapitál mimo omezený rodinný okruh a – v konečném důsledku – neúspěšnost drtivé většiny romských politiků:

„Rodina podporuje svého vůdce. Vyšší instance [...] vymizela. Následkem toho chybí mezi Romy jednotná politická reprezentace nebo jedna politická strana“ (2014: 155).

Tato argumentace mi připomíná určitá klasická díla první vlny post-koloniálních afrických spisovatelů, jako například *No Longer at Ease*, kde nigerijský spisovatel Chinua Achebe mistrovsky načrtnul dilema marginálního migranta pohybujícího se mezi africkým venkovem a kosmopolitním Londýnem v stálém zajetí příbuzenské politiky svého klanu (Achebe 1960). Dala by se uvést řada dalších příkladů z celého světa, kde tento druh marginálnosti přetrvává a ovlivňuje soukromý i veřejný život. Souhlasím s Kašparovou, že něco podobného najdeme i v řadách romských migrantů, ale pochybuji, že se jedná o tak přímočaré souvislosti, jak je sugeruje autorka. Je zarážející, že v práci, která obsahuje kritiku determinismu (2014: 36–44) se setkáváme s deterministicky vyznívajícími předpoklady, kde *vajda* je chápán coby „přirozená romská autorita“ (2014: 154) nebo kde autorka usuzuje, že s přesídlením slovenských Romů „vymizela přirozená strukturalizace a stratifikace původní osady“ (tamtéž). Všechna tvrzení tohoto

druhu, společně s výše citovanými příklady vlivu Marka Jakoubka a jeho deterministických představ o společenských vlastnostech romských osad, zůstávají na úrovni dohadů a hypotéz, pro které autorka neuvádí žádné empirické důkazy. Tyto mezery jsou zvláště nápadné a rušivé v kapitole obsahující biografické profily anonymizovaných romských politiků, kde čtenář marně očekává odkazy na „rituální čistotu“ coby zdroje politického kapitálu (2014: 140), „rodinkaření“ (2014: 155) a podobné „tradiční hodnoty“, které Kašparová považuje za překážky efektivního politického působení. Nekritičnost autorky vůči stereotypizujícím pohledům na východoslovenské osady coby kolektivní společnosti upírající individualitu a utlačující samostatnost ve jméně jakési rodinné soudržnosti a solidarity je tím víc zarážející, že tento „jakoubkovský“ model byl podroben kritice, kterou Kašparová ignoruje (např. Scheffel 2008). Podobně ignoruje empirické příklady z osad, kde se rodinný život a postavení jednotlivce vymyká těmto stereotypním představám (Scheffel 2005: 91-101).

Konjunktura olašství?

Z hlediska pohledu Kašparové na selhání romských politiků z důvodu přehnaného – ale tradicí vynuceného – „rodinkaření“ je zajímavé, že americký pozorovatel Jud Nirenberg tvrdí přesný opak. Tento marginální ale velice bystrý člen a budo-
vateľ post-socialistického romského hnutí pracoval začátkem devadesátých let v Praze, kam ho přivedlo náhodné setkání se skupinou českých Romů pod vedením Ondřeje Gini – zašifrovaným zde pod pseudonymem Ondrej Lautar. Nirenberg se stal jedním z asistentů Emila Ščuky, kterého popisuje jako výrazného individualistu a egoistu, kterému byly nějaké kolektivní zájmy a vazby naprosto cizí (Nirenberg 2015). Toto byl jeden z důvodů, proč Nirenberg opustil Prahu a stal se pravou rukou zakladatele *European Roma and Travellers Forum*, Rudka Kawczynského. Nirenberg sloužil také jako osobní sekretář nejvyššího romského diplomata a zastupitele romského hnutí u OSCE, kterým byl Nicolae Gheorghe. Oba funkcionáři Nirenberga zklamali a podle něho selhali coby skuteční vůdci, na základě nedostatku kolektivní solidarity a „rodinkářské“ soudržnosti.

Podobně jako v případě Kašparové i rumunská romistka Ioana Bunesu publikovala výsledky svého výzkumu až po deseti letech, čímž ztrácí na aktuálnosti. Její politická etnografie se skládá z několika nedbale napsaných a náhodně sestavených statí pojednávajících o politických aktivitách převážně rumunských Romů. Skutečně zajímavý etnografický materiál se nachází jen v posledních dvou kapitolách, kde Bunesu popisuje dějiny kalderašských králů a návštěvy u dvou představitelů této instituce, které proběhly v roce 2003 a 2004. Na to navazuje poutavý, i když velmi povrchní, pokus o vyhodnocení každoročního kalderašského setkání v Costești, kterého se autorka zúčastnila v roce 2004.

Bunescu se setkala se dvěma kalderašskými králi, u nichž je zajímavé, že patří k odlišným církvím. Nedávno zesnulý Florin Cioaba zdědil po svém otci Ionovi nejen královský titul a vůdcovskou funkci v *International Romani Union*, ale také kontrolu nad přibližně 300 farnostmi Apoštolské církve, zatímco jeho protivník Ilie Badea Tortica patří k pravoslavné církvi a s hrdostí ukazuje korunu vyrobenou v Cařihradě a posvěcenou v chrámu Hagia Sophia (Bunescu 2014: 149). Cioaba trval na setkání v modlitební síni, ale jeho sok přijal autorku velmi vstřícně ve svém „měděném paláci“ bez jakéhokoli ohlášení, když se tam náhodou objevila na cestě do Costești. Obě setkání byla krátká a povrchní, ale stačí k tomu, aby se čtenář přesvědčil, že ona uzavřenost olašských Romů, o které píše Kašparová, neplatí všude v té samé míře. To potvrzuje zkušenost Bunescu z návštěvy kalderašského setkání v Costesti. Tato každoroční událost, které se účastní okolo deseti tisíc Romů, je rozdělena na dvě fáze. Během prvního dne zasedá soudní tribunál *kris*, který řeší spory v souladu s kalderašskými tradicemi. I když autorka neměla možnost se zúčastnit těchto jednání, podává zajímavé svědectví o účtě, s jakou Rumuni uznávají právo účastníků na soukromí. To se, pozoruhodně, vztahuje i na policii, která se během soudního zasedání stáhla z celého areálu (2014: 179). Mezi řádky možná stojí za zmínku, že Nicolae Gheorghe, který sloužil i jako osobní sekretář krále Iona (otce Florina), byl unesen do tohoto samého místa, aby se zodpovídal před podobným, i když narychlo svolaným, tribunálem z přehmatů proti svému bývalému příznivci a mentorovi. Při této příležitosti byla přítomna Fonseca (Fonseca 1995: 282–283), která také přibližuje obdiv, s jakým Gheorghe, řadový asimilovaný *romanizat* vyrůstající v rodině, kde se nikdo svým původem nechlubil, vzhlížel ke Kalderašům coby romským šlechticům a tradicionalistům (1995: 284). O deset let později Bunescu pozorovala během setkání romských skupin v Costești dále se zvětšující propast mezi romskou spodinou a šlechtou. Toto dělení bylo vyjádřeno nejen komunikačně, ale i topograficky – polohou stanů patřících různým skupinám. Nejbohatší a nejvlivnější Kalderaši se utábořili na samém vršku kopce, který dominuje celému areálu, zatímco romská spodina a další tuzemští i cizí návštěvníci se museli spokojit s „podhradím“ (Bunescu 2014: 169, 180).

Výjimečné místo přiznávané řadovými Romy svým vzdáleným olašským příbuzným je zajímavé téma, které ovlivňuje politiku romství. O tom svědčí nejenom Nicolae Gheorghe, ale také Rudko Kawczynski, který si podle Nirenberga přivlastnil kalderašskou ideologii a kalderašský jazyk a obojí potom dle autora dále šířil v kruzích mezinárodního romského hnutí (Nirenberg 2015, nepaginováno). Já sám jsem zaznamenal vnikání olašských prvků – odporovaných z internetových zdrojů – do svatebních obřadů Romů žijících v určitých východoslovenských osadách a také král Róbert při našem setkání jasně formuloval svůj cíl být uznáván nejen olašskými soukmenovci, ale všemi slovenskými Romy. V jeho královské radě se nacházejí zástupci olašských i slovenských Romů a roz-

hovory s několika vlivnými romskými starosty mě překvapily vstřícností, s jakou se u nich tato snaha o společnou politiku setkává.

Legitimní zástupci nebo samozvanci?

Otázce legitimacy, i když z jiného úhlu, se věnuje německý romista Tobias Marx ve své disertační práci obhájené v roce 2012, která nedávno vyšla tiskem (Marx 2014). Podobně jako Kašparová, autor neuvádí původ knihy, ale jasně to vyplývá z fraseologie i z přebytných „studentských“ částí, které přidávají práci na objemnosti a snižují její čitelnost. Se skoro čtyřmi stovkami stránek se kniha nachází na prahu únosnosti. Marx popisuje složení, původ a názory romské politické elity v Bulharsku a Makedonii. Terénní výzkum prováděl během několika delších pobytů v letech 2008–2010, když navštívil nejvýznamnější romské komunity v obou zemích. V porovnání s Kašparovou i Bunescu je počet jeho informátorů a objem získaného materiálu skutečně impozantní: jedná se o dvanáct osob v Bulharsku a sedmáct v Makedonii, z nichž ani jedna není anonymizována. Marx se ptá, do jaké míry tito aktivisté reprezentují řadové Romy, a usuzuje, že se od nich liší ve dvou zásadních bodech. Drtivá většina je o mnoho majetnější a vzdělanější a často neovládá romský jazyk (Marx 2014: 36). Zvláště v Makedonii je nápadné, jaký důraz se klade na vyšší vzdělání a kolik místních politiků se dohovoru bravurně anglicky i německy. Tato odlišnost od řadových obyvatel je základem určité marginality či hybridity těchto romských vůdců, která jim na jedné straně ztěžuje snahu získat a udržet si důvěru lidí, které zastupují, ale na druhé straně je to předurčuje k úloze zprostředkovatelů mezi společnostmi Romů a gádžů. Marx soudí, že romská reprezentace zůstává tím, čím byla i v minulosti: prvkem do velké míry externím, vytvořeným majoritní společností za účelem efektivní komunikace a manipulace (2014: 318). Zatímco dřív tuto funkci obstarávali různí vajdové, bulibašové a králové – přímo či nepřímo dosazení zvenku za účelem výběru daní a dozoru na dodržování státního pořádku (Fonseca 1995: 289–290, Bunescu 2014: 119, Marx 2014: 79–84) – dnes se jedná o absolventy vysokých nebo aspoň středních škol, kteří „integrují“ Romy podle šablon narysovaných byrokraty EU, Rady Evropy, UNDP či OSF.

Oproti domněnce Ireny Kašparové, že „přirozená romská autorita“ se rozpadla vlivem přesídlení ze slovenských osad do českých a moravských měst (2014: 154), Marx – a podobně Bunescu – pochybuje o jakémkoliv existenci takového jevu v komunitách, které jsem já sám, s odvoláním na britskou sociální antropologii (Middleton a Tait 1958), označil za acephální, čili postrádající interní strukturu legitimní politické moci nad úrovní rodiny i za „tradičních“ podmínek v prostředí původních osad (Scheffel 2005). Zde se naskytá možnost skutečné srovnávací politické antropologie, na jejíchž základech by se dalo diskutovat

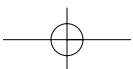
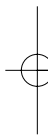
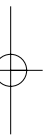
o důležité otázce legitimacy dnešních romských vůdců. Pro všechny zde projednané autory má tato otázka velký význam, přičemž ji ale ani jeden nezodpoví. Marx cituje člena jedné prominentní romské politické rodiny v Bulharsku, který soudí, že většina romských vůdců se dá popsat jako obchodníci a zločinci:

„Máme obchodníky, kteří obchodují s neštěstím a hlasy lidí. A výsledky jsou vždy ty samé“ (Marx 2014: 216–217).

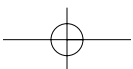
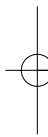
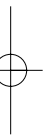
Do jaké míry se řadoví Romové ztotožňují s tímto názorem, se však nedá posoudit, protože ani jeden autor nevěnoval dostatečnou pozornost této přehlížené skupině. V tom vidím také největší slabost zde analyzovaných knih. Tato slabost možná alespoň částečně pramení z metody stále populárnějšího terénního výzkumu soustředěného na větší oblasti, přičemž vědec ztrácí možnost vybudování spolehlivých a dlouhodobých kontaktů s řadovými členy jedné komunity. Za takových podmínek se dá těžko zjistit, zda kritika řadových Romů stran svých politických vůdců a mluvčích pramení z povrchní nespokojenosti se skromnými výsledky jejich angažovanosti, či z hlubšího odporu anarchisticky vychovaných „acephalistů“ proti samozvancům postrádajícím legitimní autoritu.

Literatura

- ACHEBE, Chinua. 1960. *No Longer at Ease*. New York: Random House.
- BUNESCU, Ioana. 2014. *Roma in Europe: The Politics of Collective Identity Formation*. Farnham: Ashgate, 215 s.
- FONSECA, Isabel. 1995. *Bury Me Standing: The Gypsies and Their Journey*. New York: Vintage Books.
- KAŠPAROVÁ, Irena. 2007. *Politika romství – romská politika*. Disertační práce. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.
- KAŠPAROVÁ, Irena. 2014. *Politika romství – romská politika*. Praha a Brno: SLON a Masarykova univerzita, 274 s.
- MARX, Tobias. 2014. *Zigeunkulturen im Wandel: über Roma –/Zigeunereliten in Bulgarien und Mazedonien*. Bielefeld: transcript Verlag, 386 s.
- NIRENBERG, Jud. 2015. *Gypsy Movements*. Schlimmer Publishing (e-books).
- MIDDLETON, John, and TAIT, David (eds.), 1958. *Tribes without rulers*. London: Routledge & Kegan Paul.
- SCHEFFEL, David Z. 2005. *Svinia in Black and White: Slovak Roma and their Neighbours*. Peterborough, ON: Broadview press.
- SCHEFFEL, David Z. 2008. Česká antropologická romistika a vědecká poctivost: kritické poznámky k textu „Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce“ Lenky Budilové a Marka Jakoubka. *Český lid* 95 (3): 1-7.

Nerecenzovaná část

Dujto baro mariben Bařizovcate / Druhá světová válka v Batizovcích

Rozhovor s Helenou Čonkovou – *Joškarkou* (nar. 1927)
jako jedna z možností edice memorátu

Rozhovor s paní Čonkovou může být pro zkušeného romistu prostě jen jednou z mnoha nahrávek, přesto má pro mě – zejména díky respondentce – svůj neopakovatelný význam. Jde o jednu z posledních a nejpovedenějších nahrávek toho druhu, jaké jsme dělali v devadesátých letech 20. století pod vedením Mileny Hübschmannové a později jsem v nich pokračoval sám s dalšími studenty. Cílem bylo objevit ve většinou neznámé romské osadě pamětníka, který dobře a ochotně hovořil, a s ním nahrát komplexní rozhovor. Vzhledem k letitému deficitu romistických informací pocházejících od samotných Romů jsme jako hlavní témata rozhovoru volili to, co by mohlo s nejstarší generací zmizet z paměti. Nejvýraznějším tématem byly asi osudy Romů na Slovensku v období druhé světové války – z těchto rozhovorů začala Hübschmannová připravovat knihu *Po Židoch Cigáni* (dosud vyšel bohužel jen první díl, vydalo ho nakladatelství Triáda v roce 2005). V rozhovorech jsme se kromě mizejících vzpomínek na smutné období čtyřicátých let snažili zapříst hovor i na různé jiné aspekty romského života – obživu, postavení Romů na slovenské vesnici, povědomí o jiných Romech, rodinný život, ale třeba i výklad snů. Pokud to bylo možné, vedly se rozhovory v romštině, a poskytovaly tak zároveň i cenné informace jazykové – jednak daly poznat místní dialekt, jednak přinášely plnohodnotný jazykový obraz člověka, pro něhož byla romština prvním jazykem, a obsahovaly jazykové prvky, které zejména u mladší romské generace v Česku již podlehlly vlivu češtiny.

V červnu 2004 jsem po několikaleté odmlce navštívil opět slovenské osady. V té době jsme začali otevírat více ročníků romistiky najednou (v roce 2004 to byl třetí za sebou) a zároveň jsme se podíleli na školení romských učitelů romštiny chystajících oficiální akreditaci tohoto jazyka jako školního předmětu na Slovensku. Docentka Hübschmannová na jedno z výjezdních školení přibrala naše tehdejší studenty a využila ho jako akci propojující školení s terénní praxí a nahráváním.

V závěru výjezdu 21. června, během nějž jsem se studenty pořídil v několika obcích několik ne úplně dlouhých nahrávek ve stoje před domky, nás čekalo příjemné překvapení: paní Čonková v Batizovcích nás pozvala dovnitř na kávu a začal velmi příjemný a tematicky široký rozhovor trvající nakonec více než hodinu. V době, kdy už řady romských pamětníků války silně řídly, bych ani nečekal, že

najdeme tak svěží pamětnici, která navíc v době války už byla dospělá. Rozhovor obsahuje i nepříliš častý prvek: dříve tabuizované téma znásilňování ze strany ruských vojáků při osvobozování, na které mě navedl jeden rozhovor na druhém konci Slovenska, na Záhorí, deset let předtím¹.

Další zajímavosti, pro které mám tento rozhovor rád, zmíním jen heslovitě, protože do předkládané redakce nejsou zahrnuty: Respondentka popisovala až netypicky dobré vztahy Romů s majoritou v obci, zahrnující i přespávání děvčat z její rodiny u neromských kamarádek ze školy. Převážně tragické vyprávění o válce rovněž zpestřily historky o předvolební agitaci majoritních politiků v romských osadách a o hamižném knězi, který kradl v kostele.

V akademickém roce 2013-14 jsem nahrávku zadal jako úkol v předmětu magisterského studia Translatologie a editologie. Edice romských memorátů jsou významnými romistickými prameny, jejich podoba je stále otázkou – a my jsme chtěli nabídnout jedno z řešení. Účastnice semináře dostaly po dvojicích úkol celý memorát zeditovat záměrně třemi různými způsoby pro tři různé účely – pro čítanku romských textů pro žáky, pro další díl knihy *Po Židoch Cigáni* a konečně pro vydání v *Romano džaniben*. (S redakcí *Romano džaniben* jsme se ovšem nakonec dohodli na publikaci verze určené pro knihu válečných memorátů.) Nezbytnou součástí každé verze je rozbor edičních kroků ukazující, že navzdory prostoru pro kreativitu a určitou intuitivitu editora má každý postup svůj formulovatelný smysl.

Na konec dodávám další údaje o nahrávce: číslo nahrávky v archivu Semináře romistiky FF UK v Praze je 2004-06-21-02, délka 1 hodina, 65 minut a 27 sekund a kromě tazatelů byl přítomen manžel Jozef Čonka, který po operaci krku nemohl mluvit, 1 starší žena a 2 děvčata, zřejmě vnučky či pravnučky paní Čonkové. V jazyce respondentky upozorňuji na jev, který by neznalci místních dialektů severocentrální romštiny mohli považovat za opakovanou chybu přepisu – vyskytuje se totiž jen na Liptově a zasahuje do jižního Polska (a jak vidíme i na úplný západ Spiše): nepřímý pád člene nemá iniciální souhlásku, takže zní *e romes*, *a romňa*, *e Romen*.

Jan Červenka

¹ Jozefína Danielová, Čáry. Viz *Po Židoch Cigáni* 1. díl, s. 636–645. Srovnej též rozhovor s Magdalenou Boldišovou a úvod k němu v RDž 2013/2.

Ediční poznámka

Vzhledem k záměru zahrnout memorát do připravovaného druhého dílu *Po Židoch Cigáni* jsme vybraly pouze části týkající se druhé světové války. V zájmu zachování autenticity neupravujeme výpověď chronologicky, ale podle posloupnosti, v jaké si pamětnice vybavuje události. Výjimku tvoří úvod a závěr rozhovoru, záměrem bylo podpořit celistvost a uzavřenost textu.

Při práci s textem jsme se řídily postupy, které byly uplatňovány při publikaci prvního dílu uvedené knihy. Rozhovor je proto například přizpůsoben pravopisu SCR z roku 1971. Z toho důvodu jsme souhlásky *d'* a *t'*, u kterých v respondentčině dialektu dochází k druhotnému měkčení na *dž*, *č*, sjednotily zápis na obecnější variantu *d*, *t'* (v jiném vydání, akcentujícím poznávání dialektu, bychom druhotnou palatalizaci zachovaly i v písmu). Přihlédly jsme však také ke snaze autorů prvního dílu zachovat některá morfologická a lexikální specifika podnářečí, proto ponecháváme např. zmíněné specifické vyjádření nepřímého pádu v případě členu, u kterého absentuje iniciální souhláska: *e romes*, *a romňa*. Tento jev v nahrávce alternoval s většinovým tvarem, v naší verzi se tedy vedle členu *e* vyskytuje jeho varianta *le*. Ponechaly jsme i střídání variant *partizaňa* / *partizana*. A dále: morfologicky slovenská podoba názvu obce *Batizovce* je schválně psána romským pravopisem, aby byla zachycena její nesamozřejmá měkká výslovnost.

Překlad do češtiny jsme se pro zachování autentičnosti a zprostředkování atmosféry přirozeného rozhovoru snažily přizpůsobit hovorovému stylu. V místech, kde respondentka přepíná z romštiny do slovenského nářečí, jsme původně zvolily způsob překladu tak, jak je to obvyklé v prvním dílu publikace *Po Židoch Cigáni*. V něm se v české verzi rozhovorů přepínání kódů nijak neodráží. Po dohodě s redakcí *Romano džaniben* byl však nakonec zvolen postup, který bychom rovněž upřednostňovaly: přepínání zachovat i v překladu, a střídat tak češtinu se slovenštinou. Slovenštinu v takových pasážích zachováváme v podobě, ve které ji používá respondentka. Činíme tak ovšem pouze tam, kde je přepínání výrazné a nejde o ustálená přepnutí typu „insert“, jako je tomu zejména u číslovek – např. *do desiatej*. V takových případech naopak výraz překládáme do češtiny, abychom nadměrně nerušily plynulost textu. V romském originále totiž tato přepnutí nejsou zdaleka tak příznaková, jako by byla v češtině.

Romana Hudoušková
Renata Berkyová

Dujto baro mariben Batizovcate

Mange has štrnact' roki, sar has o mariben. Amen tradle andro veša o Němci. Soske amen pal ada love na den? Amen kerahas lenge th'o zakopi. Amen zaile ke Spišská Nová Ves o Němci. Kerahas o zakopi le Němcenge, amen marenas, te na kerahas o zakopi.

Th'o džuvla chanenas avka?

Hi, the me th'oke koda miro phuro rom. Akorestar pes leske ajso po čeporo nadoris kidelas, kaj amen marenas o Němci. Les operinde kadaj, sar kerahas paš ola prekopi, pr'ola zakopi, o Němci tasavenas. Kerenas les, kaj na kamelas buči te kerel. Jov vaš o Němci na kamelas te kerel buči.

A tumen akor imar sanas leba?

Imar amen dujdžene phirahas jekhetane, na samas mek dujdžene. Na, ča phirahas andre buči. Th'odoj amen zaprindžardam. The odoj amen marnas. Marde les, chudľas peske kadaj nadora, so les tasavenas, kerenas, chudľas nadora. Vaj ochto abo deš berš, so hin operimen, aľe дума na del. Kidle leske ola nadora avri the дума preačľas te del. So keraha? No vaš soske amen na den vaš kada love? Prahate vaš ada chuden love. Vaš oda, so lenge kerenas, so trpinenas... Hi, so has avka, so trpinenas paš o Němci, vaš ada chudle. Amen na den. Ča kašore the chabenoro, nič.

A skušindan kada varesar te vibavinel?

Na.

Hin adaj čibalo, vareko, ko džanel te kerel kajse veci, kajse papira?

Amen nane čibalo, amen ehin miestny národný výbor, aľe jon e Romen igen na kamen. Jon na spomožinen le Romenge ňisoha. Oda nane sar avrether, hoj oleha spomožinen. Adaj chudenas o socijalki, mek lenge strhňinde tele o socijalki the na chuden nič. Jon nane lačhe, kala amare, so hin Braťislavate. Akana te voľinel ňiko na geľle, aňi o gadže aňi o Roma na geľle te voľinel. Bo strhňinde lenge tele e socijalka. Adaj chuden ča *dvatisícdivesto korún*. No ta hoj samas paš o mariben the nič amen paš ada na dine.

Aha.

O Němci amen upre kidenas ola zakopi lenge te kerel. Hoj t'avena kojarig andal Rusko abo khatar, t'avena – kojarig avelas o frontos khatar Spišská Nová Ves, Košicatar – hoj te avena, hoj odoj avena andre zagarude o kanona the pre lende viľinena. Oda has ajso zakerdo, hoj len vobec na dičholas. Oda has trin či štar metrovo koda kanonos, th'oda but kilometri džalas dur. No a th'amen oda za-

Druhá světová válka v Batizovcích

Bylo mi čtrnáct, když byla válka. Němci nás vyhnali do lesů. Proč nám za to všechno nevyplatí odškodnění? Němci nás zatáhli ke Spišské Nové Vsi, kde jsme jim kopali zákopy. Když jsme nekopali, tak nás mlátili.

To tam kopaly i ženy?

Ano, já, i tady můj staříčkový muž. Začalo se mu od té doby zadělávat na nádor, jak nás ti Němci mlátili. Tady mu to odoperovali, protože jak jsme dělali na těch zákopech, tak ho Němci škrtili. Dusili ho, když pro ně nechtěl pracovat. On pro Němce nechtěl dělat.

A vy jste už tehdy byli svoji?

Teprve jsme spolu chodili, nebyli jsme ještě manželé. Ne, jenom jsme spolu chodili do práce a tam jsme si padli do oka. I tam nás bili. Bili ho, z toho má ten nádor, jak ho mlátili a škrtili. Je to tak osm nebo deset let, co ho operovali, ale od té doby nemluví. Vyndali mu ten nádor a on přestal mluvit. Co s tím naděláme? No proč nám za to nedají peníze? V Praze za to peníze dostávají. Za to, co jim prováděli, jak trpěli... Ano, zaplatili jim za to, co se stalo, jak za Němců trpěli. Nám nic nedali. Jenom dříví a trochu jídla.

A zkusili jste si to nějak vyřídit?

Ne.

A je tady starosta nebo někdo, kdo to umí vyřídit?

My tady nemáme starostu, máme místní národní výbor. Jenomže tady Romy nechtějí, nepomůžou jim s ničím. To není jak jinde, že jim s tím pomůžou. Tady Romové brali jen sociálku a ještě jim z těch peněz něco strhli, takže teď jim nezůstává nic. Nejsou dobrý, tyhle naši, co jsou v Bratislavě. Nikdo teď nešel volit, ani gádžové ani Romové, protože jim sundali sociálku. Tady teď lidi dostávají jenom dva tisíce dvě stě korun. Takže válku jsme sice prožili, ale nic nám za to nedali.

Aha.

Němci nás sbírali, abysme jim kopali ty zákopy. Že až přijde tam z Ruska nebo odkud ta fronta – jak je Spišská Nová Ves, od Košic, odtamtud šla fronta – tak oni že tam budou mít schovaný kanóny a budou na ně střílet. Bylo to tak zamaskovaný, že je vůbec nebylo vidět. Byly to tři nebo čtyři metry dlouhý kanóny, co mohly dostřelit hodně daleko. No a my jsme je právě maskovali, kopali jsme a nedali nám za to

maskinahas, chanahas, the nič vaš ada amen na dine. Ko kaja mariben pametinas? Me som dvacatsedmička narodzimen. Me keravas buti akor, mek te avenas o slugadža, so has zrañimen. Andro školi ehas. Amen kidenas upre, amen pal lende mušinahas te opatrinel, pašal lende te kerel, no so amen vaš ada dine? Nič!

Aha.

Miro rom hin kadaj operimen, kirlo leske operinde. Oda akorestar sar len mare-nas, pukinenas. Fejs marenas, ispidenas, kidenas, n`amen kamle te odvilinel andr'ola zakopi, o Němci. Kaj na kamahas buti te kerel.

A palis, sar oda skončindas? O Rusi avle?

Avle, avle, o Rusi, hi, uprunestar avenas. E peršo československo legija ehas, he palis imar pal lende o Rusi avenas. Kajča hoj na viľinde aňi čeporo avri ole peskre d'elendar, so has andro kola zakopi, bo o Rusi pre lende viľinenas. Hoj jon na dostihñinde. Th'o partizana... *Neviem, či tak viete, čo to je štreka, čo vlak ide...* Mosti, o partizana avrimarenas oda, hoj pes o Němci te na dochuden. No ta hoj jon na viľinde aňi jekhvar o Němci pro Rusi, aňi pre československo legija na viľinde. Oda zachrañinde kada.

A anglo frontos, sar has adaj, has adaj gardisti varesave abo has tumen varesave problemi?

Ehas adaj, gardisti pherdo has, jon geje e Němcenca, denašte.

Pal o mariben...

Na, mek anglo mariben denašte, bo daranas. Jon daranas, džanes kastar, le Rusendar. Hoj len o Rusi upre kidenas the viľinena. No ta jon le Němcenca imar anglal denašenas. O gardisti. Bo jon amen upre kidenas, o gardisti le Němcenca, hoj te keras buti. But gardisti ehas prjamo pal o gava, ajarig geje le Němcenca, hoj čuče, čuče, čuče gava ačhle. Na has űiko, na bešenas andr'ola gava. Avka sar Batizovce, savore džanas het. Adaj has ajse gava, hoj savore džanas het, he ačhelas čučo o gav, hoj űiko andr'ola khera na bešelas. Le Němcenca džanas, denašenangl.

A so kernas o gardisti le Romenge?

Upre kidenas le Romen. Le Němcenca.

Al'e, angl'oda, sar avle o Němci, adaj has o Slovensko štatos. A na has adaj Němci anglo frontos, na? Anglo povstaňis.

Ehas, ehas mek. Mek školi has űemecka adaj, mek školi. Mjestna Němci has adaj.

nic. Kdo si tuhle válku pamatuje? Já jsem ročník dvacet sedm. A pracovala jsem taky ještě, jak se vraceli zranění vojáci. Byli [rozmístění] po školách. Vzali nás a museli jsme se o ně starat, ošetřovat je, no a co nám za to dali? Nic!

Aha.

Můj muž byl na operaci, nádor v krku mu operovali. To je z toho, jak je děsně mlátili, strkali, tahali, kam potřebovali. Vždyť Němci nás chtěli v těch zákopech i odstřelit, když jsme nechtěli pracovat.

A pak, jak to skončilo? Přišli Rusové?

Přišli, přišli, Rusové, ano, přišli zeshora. Nejdřív šla československá legie a pak hned za nimi i Rusové. Jenomže oni [Němci] z těch ukrytých děl v zákopech ani nevystřelili, protože na ně stříleli Rusové. Nestihli to. A partyzáni... *Neviem, či tak viete, čo to je streka, čo vlak ide...* Mosty, partyzáni je vyhazovali do vzduchu, aby se tamtudy Němci nemohli dostat. Takže Němci si nevystřelili na Rusy ani jednou, a ani na československou legii. Tak to tady zachránili.

A jak to tady bylo před frontou? Byli tady nějací gardisti – anebo měli jste tu nějaké problémy?

Byli tady gardisti, plno jich tu bylo, odešli s Němcema, utekli.

Po válce...

Ne, utekli ještě před frontou, protože se báli. Víš koho, Rusů se báli. Že je Rusové seberou a postřílejí. Takže gardisti utekli i s Němcema už předtím, spolu s Němci. Protože nás společně odváděli na ty práce, gardisti i Němci. Hodně gardistů bylo přímo tady z vesnic, a odešli odsud s Němcema, takže tu zůstaly úplně prázdné, vyliďněné vesnice. Nikdo v těch vesnicích nebyl, nikdo v nich nebydlel. Podobně to bylo i v Batizovcích, všichni odtamtud odešli. Byly tady vesnice, ze kterých odešli úplně všichni. Zůstaly jenom prázdné domy, ve kterých nikdo nebydlel. Odešli s Němci, utíkali už předem.

A co gardisti dělali Romům?

Sbírali Romy [na práci]. Spolu s Němci.

Ale ještě předtím, než přijeli Němci, tady byl Slovenský stát. A Němci tady před frontou nebyli, ne? Před povstáním.

Ale byli, byli tady. Ještě i německé školy tady byly. Místní Němci tady žili.

A marenas o gardisti le Romen?

Noo.

Mukenas le Romen te džal te cinel vareso?

Na mukenas, *do desiatej* has len pravos, sar naprikład amen *na nákup* te džahas. Amare daja, amare dada *do desiatej* šaj, aľe imar *po desiatej*, te chudenas, imar marenas le Romen. Hoj na tromanas imar andro gav pes te sikhavel.

A šaj phirnas mašinaha o Roma?

Našći, našći phirenas, me šundom pal oda. Mašinaha, aňi autobusenca našći phirenas. The o bala e Romňenge strihinenas. Amen le Romen kamle te del kija Osvjetinak – sar oda pes vičinel?

Osvětím.

Andre Poľsko. Imar kidenas ajarig le Romen. Aľe hoj akada gav mek na kidle. Imar lenas th`andro vagona the andre Poľsko, andro plinos kamenas le Romen te del. Imar uprunestar khatar Košice, khatar Maďarsko le Romen sa odoj imar ľikvidinenas. But Roma geľle.

A tumen prindžarenas varekas, kas kidle andre Osvjenčina?

Ajarig na ile.

Osobnones na? Adarig na?

Na, khatar amende na ile ňikas. Adaj sar ehas o partizaňa, kidenas e Romen upre the upre andro kola veša te garuvel. Th`upre andro Tatri denašenas. Amen garuvahas, ta hoj na has ňiko, ča čučo gav ehas. Th`o Ňemci pes odthovenas, th`o Ňemci viľinenas, sar avelas uprunestar o frontos. Viľinenas pre československo ľegija the pro Rusi. O Rusi pal lende avenas, bo o Rusi phende kavka, hoj e československo ľegija peske korkore te džan anglal, o Rusi hoj džana pal lende. No ta avka džanas, paľis o Rusi pal lende, u amare oslobodĭnenas, amare gava. Jon amen oslobodĭnenas, amari Československo republika, bo mek akor has Československo republika. Ta amen trpindam paš o Ňemci but. But so chudľam mariben.

Has the odbojara o Roma?

Roma has, has andro mariben, so odbojinenas proci o Ňemci le partizaňenca.

Sar pes vičinenas o romane partizana?

Sar pes vičĭnas? Jozef Čonka, oda has mire romeske kakos, the Štefan Čonka, oda has leske tiš kakos. Jon ehas odbojara duj džene.

A gardisti bili Romy?

Noo.

Dovolili Romům jít si něco koupit?

Nedovolili, do desáté hodiny na to měli právo, jako třeba když jsme chtěli jít na nákup. Tak do desíti naši rodiče jít mohli, ale po desáté, když je chytili, tak ty Romy zmlátili tak, že už se ve vesnici neodvážili ukázat.

A mohli Romové jezdit vlakem?

Nemohli, nemohli jezdit, slyšela jsem o tom. Ani vlakem, ani autobusem nemohli jezdit. I vlasy Romkám stříhali. Nás, Romy, chtěli odvézt do Osvětináku – jak se to jmenuje?

Osvětim.

Do Polska. Už Romy sbírali i odsud. Ale z naší vesnice ještě ne. Naložili je do vagónů, odvezli do Polska, chtěli dát Romy do plynu. Seshora, od Košic, z Maďarska, tam už likvidovali všechny Romy. Hodně Romů tam šlo.

A vy jste znala někoho, koho odvezli do Osvětimi?

Odtud [nikoho] nevzali.

Osobně ne? Odtud [nikoho] nevzali?

Ne, odtud nevzali nikoho. Tady, kde byli partyzáni, brali Romy schovat se výš, do lesů, do hor. Utíkali až nahoru, do Tater. I my jsme se schovávali, takže tam nezůstal nikdo, ta vesnice byla vylidněná. A Němci taky odcházeli. Ale taky stříleli, když shora přicházela ta fronta. Ostřelovali československou legii i Rusy. Rusové přišli až po nich, protože řekli, aby šla československá legie jako první, a že oni půjdou až za nimi. A takhle taky přišli, Rusové šli až za nimi a nás, naše vesnice, osvobodili naši. Oni nás osvobodili, naši Československou republiku, protože tehdy byla ještě Československá republika. Tak my jsme si za Němců vytrpěli dost. Dost jsme si toho za války zažili.

Byli Romové i odbojáři?

Byli, za války byli i Romové, co bojovali proti Němcům s partyzány.

Jak se jmenovali romští partyzáni?

Jak se jmenovali? Jozef Čonka, to byl strýc mého muže, a Štefan Čonka, to byl také jeho strýc. Oba byli odbojáři.

A predžid'ile o mariben so duj džene?

Hi. Has garude imar pa'is, sar o Němci pre lende marenas, na? Ta pes garude. No th'avka predžid'ile. Jekh has vi'imen, no a'e predžid'ilas. A'e na džanav, kaj has vi'imen. Jekheske has o pindre avri fa'domen, bo andro pa'ni has garudo jevende. Ta o vasta the o pindre has leske avri fa'domen dž'akavka.

A viznameňinde len varesar pal o mariben?

Viznameňinde len, o love len dine. Dine len. Vaj *po päťdesiat tisíc* len dine love. He imar pa'is chudenas o duchodos, chudenas vaj *po osem tisíc*. Dine len. A'e oda imar pro phuripen lenge oda kada dine, imar zrazu, no t'hem th'akana.

A sar has adaj anglo mariben? Save buta kernas o Roma, sar dživnas?

Kerenas buti. Chanenas. Has len všadzi buta, a'e čepo love oda has, oda na po-tinenas but. The ko gadže phirahas o gru'li avri te kidel. O ro'li has le gadžen, o guruhva, o majetki, ta phirahas, te vičinenas amen te kerel. Ta phirahas te channel o gru'li, andro veša phirahas, ta denas amen the gru'li, the žiros, the thud, the maro, the balevas, savorestar amen denas. Hoj šaj džid'ilam avri. Imar amen sam phure, n'amen oda na predživaha, so kala terne. Ale kala terne aspoň šaj pes upre vazdenas, n'avka, na amen, o phure.

A mek, sar me somas maškar o Němci, ... napríklad ehas vi'imen, avenas o Němci: „*Pod!*“ Man lenas, amen kajse čhajen, no th'akana khatar o Němci mušinahas te kerel. Ehas zraňimen, mušinahas sar sestrički lenge te pařarel o čan-ga, te kerel oda the le Němcenge the le Rusenge. Ta me oda lačhes pametinav. Bo me the keravas khatar lende, ta me džanav. No vaš ada nič man na den.

Save has o Rusi? Has lačhe?

No, ta...

Me šundom the phuj veci pal lende.

The phuj, phuj.

Hoj kernas phuj veci džuvl'enge.

Nasilñinenas le džuvl'en, hi. Chudle adaj jekha džuvla, a'e na bešenas mek akadaj o Roma, bešenas kaj o štrkoviskos, bo odoj has romano gav akor. Jekha Romňa chudle, pandž džene la nasilñinde. E romňi rovelas, o murša našti kerde nič, bo o pištola pre lende, pro Roma. Th'o Rusi has bibachtale. Benga has o Rusi. Aňi o Němci na has lačhe, aňi o Rusi na has lačhe. Oda savore has bibachtale džene, bibachtale manuša.

A oba přežili válku?

Ano. Schovali se, když po nich už potom šli Němci, ne? Tak se schovali. A takhle vlastně přežili. Jednoho postřelili, ale přežil to. Nevím, kam ho střelili. A tomu druhému omrzly nohy, protože se schovával v zimě ve studené vodě. A ruce a nohy mu omrzly až sem.

A dostali po válce nějaké vyznamenání?

Vyznamenali je, dostali odškodnění. Dali každému asi padesát tisíc. A pak ještě dostávali důchod, asi osm tisíc důchodu jim dali. Ale dali jim to až na stará kolena, tak najednou. Vlastně až nedávno.

A jak tady bylo před válkou? Jakou práci se Romové živili?

Pracovali. Kopali. Práce byla všude, ale nebyla dobře placená. Ke gádžům jsme chodili sbírat brambory. Gádžové měli pole, krávy, majetky, tak jsme k nim chodili, když si nás zavolali na práci. Takže jsme chodili kopat brambory, do lesa jsme chodili, a oni nám za to dávali brambory, sádlo, mléko, chleba, slaninu, ode všeho trochu. Tolik, že jsme z toho mohli vyžít. My už jsme staří, my už neprožijeme to, co ti mladí. Ti by se teď mohli trochu vyšvihnout, ale my staří, my už ne.

A ještě, jak jsem byla mezi Němcema, ... například: střílelo se, Němci přišli: „Pod!“ Vzali mě, nás mladý holky, a musely jsme se o ty Němce starat. Byli třeba zranění, tak jsme jim musely obvazovat nohy, jak sestřičky. Staraly jsme se takhle jak o Němce, tak o Rusy. Dobře se na to pamatuju. Já sama jsem je takhle ošetřovala, tak proto to vím. A nikdo mi za to nic nedal.

Jací byli Rusové? Byli hodní?

No, tak...

Slyšel jsem o nich i špatné věci...

Byli i špatní, i špatní.

Třeba, že ubližovali ženám...

Znásilňovali ženy, ano. Chytili tady jednu ženskou, ale tehdy Romové ještě nebydleli tady, bydleli tam, jak je šterkoviště, protože tehdy byla romská osada tam. Tak chytili jednu Romku a pět mužů ji znásilnilo. Ta ženská brečela, ale chlapi nemohli nic udělat, protože na ně mířili zbraněmi. Na Romy mířili. I Rusové byli pěkný svině. Ty zvěrstva, co prováděli! Ani Němci nebyli dobrý a ani Rusové nebyli. Všichni byli zlí, zlý lidi to byli.

A ňiko len na sudzindas?

He ňiko len na kerdas nič vaš ada, na sudzinde. Marnas murdarnas th'o Rusi th'o Němci. Me oda lačhes pametina, mange has akor vaj seđemnac, petnac roki. No me kaja mariben pametina, *v dvaciatom siedmom* som narodzimen. No keci has mange berš? Has mange vaj seđemnac. He me somas garuđi, kana avenas o Němci. Amen ehas avrichand'i pro grul'i. Mek na džanav či tumen džanen, perše oda has ajse sklepi.

Me džanav, džanav.

Telal has ajse sklepi. Upral samas garude, odoj pes thovlas o stružlaka, o pernici, amare daja kernas.

A tumen sanas garuđi odoj.

Amen, samas duj pheňa, odoj garude. U avľas jekh Rusos andre, duj Rusi avle, akor elektrika na has. Ča lampi labarenas pes, ola olejovki, ola lampi. Avľas andre jekh Rusos, duj Rusi ajse baredera: „*Starká...*“ – mra dake avka phendás, mira dake – „*Starká, kde máš devuchy?*“ „*Ja nemám devuchy*“, phendás kavka, bo e daj daralas, na, hoj amen te jon na chuden, hoj te na šunen e duma. A mri daj phendás amenge: „Sar džana telal, imar ma keren vika, aňi ma den duma maškar tumende.“ U aver Rusos kavka phendás la da, o dad paš mri daj, phenel oka Rusos la dake: „*Chuj s ňú, i stará je dobrá.*“ Mira daha kamenas te sovel, la phuraha.

Keci has lake akor?

Mira dake, no ta imar na dživel but berša a the mange imar hin ajci berša. A mra dake šaj avľas peđesjatpet'. No avka lake šaj avľas, ajci berša. Jekh Rusos kamelas mra daha u oka phendás: „*Nie,*“ phendás, „*daj starej pokoj.*“ No imar sar amen ada šundam, the mro dad, imar samas rado, hoj oda kavka pes ačhiľas. Bo amen te kodoj rakhlehas, the mra da, the man šaj amen odviľinde savoren. Kaj e daj garuvelas amen. No nalačhes, aňi o Němci aňi o Rusi. Oda na has lačhes. Kerenas sar o Němci, sar o Rusi, le džuvľenca. O Roma kavka pre peskre romňa dikhenas, so keren o Rusi. Oda isto the o Němci kerenas. No so šaj, našt'i pes brajinde o Roma. Bo chudľahas, odviľindahas the imar. Na kerdehas nič o Roma. Varekana has oda avka, phujipen, akana hin lačhes. Ča te denas love. Choc the nadavinen pro Roma, aľe den smirom le Romen, šaj džal peske andro gav, andro fori, andro školi phiren, no aleha hin lačhes. Hoj na dovoľinel peske ňiko pro Roma. Aleha hin lačhes.

Ta kada has bari bacht, hoj tumen e daj garuđas.

No, amen andre jama samas garude a telal andre pivňica. He mek phendás oda Rusos: „*Chuj s ňú, i stará je dobrá.*“ Aľe jov kavka phendás o Rusos, hoj na: „*Starú nechaj,*“ phendás, „*to je stará.*“ O Rusi has bibachtale tiš. Jon ča pal o džuvľá

A nikdo je neodsoudil?

Ne, nikdo je za to nepotrestal, neodsoudil. Bili, mlátili lidi, jak Rusové, tak i Němci. Dobře si na to pamatuju, bylo mi tehdy asi sedmnáct nebo patnáct let. Takže si tu válku dobře pamatuju, narodila jsem se v dvacátém sedmém roce. Tak kolik mi bylo? Bylo mi nějakých sedmnáct. I mě schovávali, když přišli Němci. Měli jsme takovou jámu vykopanou na brambory. Nevím, jestli to znáte, ale to kdysi byly takové sklepy.

Ano, vím, vím.

Vespuď byly takové sklepy. A seshora jsme byly zakryté, tam na nás naše mámy narovnály slamníky a peřiny.

A tam jste tedy byla schovaná.

My, byly jsme dvě sestry, tam nás schovali. A přišel k nám jeden Rus, dva Rusové. Tehdy u nás nebyla elektrina, jenom lampy se zapalovaly, takové ty petrolejky. A vešli dovnitř taková dva Rusové, nějaké vyšší šarže: „*Starká...*“ – takhle s mojí maminkou mluvil – „*Starká, kde máš devuchy?*“ „*Ja nemám devuchy,*“ odpověděla, protože se bála, ne, aby nás nenašli. Maminka nám totiž řekla: „Až půjdete dolů, už nekřičte, ani spolu nemluvte.“ A ten druhý Rus povídá mamince, i přesto, že vedle ní stál tatínek: „*Chuj s ní, i stará je dobrá.*“ S mojí mámou chtěli spát, se starou ženskou.

Kolik jí tehdy bylo?

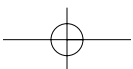
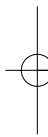
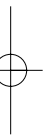
Mamince, no tak už hodně let nežije, a mně už je taky dost. Mámě mohlo být tak padesát pět. Asi tolik jí mohlo být. Jeden Rus chtěl moji mámu, ale druhý mu řekl: „*Nie, daj starej pokoj.*“ Jak jsme to i s tatínkem slyšeli, byli jsme rádi, že to takhle dopadlo. Protože kdyby nás tam byli našli, tam, kam nás maminka schovala, mě i mámu mohli klidně zastřelit, všechny. No hrůza, ani Němci ani Rusové nebyli lepší. S ženským co dělali – jak Němci, tak i Rusové. Romové se jenom bezmocně dívali, co Rusové s jejich ženami dělají. Úplně stejně jako Němci. Co jsme taky zmohli? Bránit se Romové nemohli. Dostali by, odstřelili by je a bylo by. Nic by nezmohli, Romové. Kdysi to bylo tak. Hnus. Teď je dobře. Jenom kdyby nás vyplatili. Na Romy se sice nadává, ale daj jim aspoň pokoj, člověk může jít do vesnice, do města, můžou chodit do školy. V tomhle je to dobré, že si nikdo na Romy nedovolí.

Tak to bylo velké štěstí, že vás maminka ukryla.

No, byly jsme schované v jámě, dole ve sklepě. A ještě ten Rus řekl: „*Chuj s ní, i stará je dobrá.*“ Jenže ten [druhý] Rus řekl, že ne: „*Starú nechaj,*“ řekl, „*to je stará.*“ Rusové byli taky zlí. Koukali jenom po ženských. To ani Němci tolik necho-

dikhenas, o Rusi. Mek aňi o Němci avka pal o džuvľa na džanas sar o Rusi. O Rusi phenenas: „*Ja osem roky na vojne.*“ – či keci oda has mariben. The na has len *devuchy*, romňa. Potrebinen le džuvľen. Jon has bibachtale, o Rusi. Adaj jekha romňa, pro pados pes gejlās te garuvel. *I tak stamade, šli tam Rusi a všetky Rusi s ňú*, ehta abo ochto upre. *Kolko boli, sa na ňu vymenili.* Aňi o Rusi aňi o Němci na has lače. Savore. Dojekh.

dili za ženskýma jako Rusové. Oni říkali: „*Ja osem roky na vojne.*“ – nebo jak dlouho ta válka trvala. Neměli *devuchy*, ženské, a potřebovali je. Byli jako zvířata. Jedna Romka od nás se schovala na půdu. *I tak stamade, šli tam Rusi a všetky Rusi s ňú*, sedm nebo osm chlapů. *Kolko boli, sa na ňu vymenili.* Ne, i Němci i Rusové byli špatní. Obojí. Všichni.

„Kolik řečí umíš, tolikrát jsi člověkem“ Emil Cina (1947–2013)

Letos v říjnu tomu byl rok, co zemřel Emil Cina, jeden z té slavné generace romských spisovatelů, která začala tvořit podporována Milenou Hübschmannovou. Se skromností sobě vlastní se označení spisovatel vždy bránil, ale následně dokázal celé hodiny nadšeně předčítat ukázky své tvorby a vyprávět historky z dětství nebo z cest. Nikoho nenechal na pochybách, že je mistrem slova. Ba co víc, uvědomoval si, že romské slovo se pomalu vytrácí, a byl přesvědčen, že s ním Romové přichází i o část své identity, a tak s přibývajícím věkem začal o romské slovo doslova bojovat.

„Dnes se romská řeč ztrácí, v tom rychlém sledu života. Mladí lidé už přemýšlí jinak. Možná, že v nich ještě něco je, ale je toho málo. V romštině je přitom zakódováno, jak se má člověk chovat k druhým. Když tohle člověk ztratí, když ztratí řeč, ztratí všechno.“¹

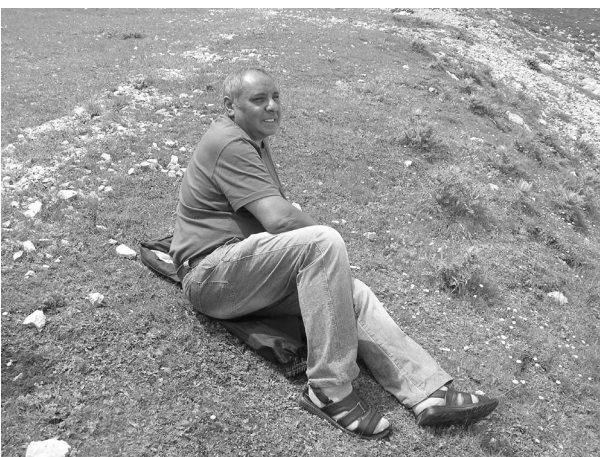
Emil Cina se narodil v prosinci 1947 v pražské Libni, kam se jeho rodina po válce přistěhovala z východoslovenské obce Kurim v okrese Bardějov. Na Slovensku rodina před válkou vlastnila zemědělské statky a živila se především handlířstvím. V Praze Emilův otec v roce 1946 nastoupil do Uhelných skladů a Emil se po škole začal učit ve vysočanském závodě Auto Praga frézářem. Ne u všech členů rodiny se to setkalo s pozitivním ohlasem: „*Děda se mi smál, co to mam za práci. Že Cikán nesmí dělat takovou práci. Proč dělám v továrně, kde si odpíchnu čas. On mi řekl, že jestli jsem se nezbláznil!*“² Po vyučení nastoupil vojenskou službu, kde jezdil jako tankista a získal řidičské oprávnění skupiny C. Po vojně pak začal pracovat v Uhelných skladech a s otcem a bratrem rozvážel dvacet let po Praze uhlí. Těžká fyzická práce se samozřejmě podepsala na jeho zdraví. Mimo jiné díky neošetřeným omrzlinám měl problémy s prsty na rukou a nikdy se díky tomu např. nespřátelil s klávesnicí u počítače. Od devadesátých let pracoval jako správce budovy v Českém rozhlasu Regina, od roku 1992 jako redaktor a moderátor pořadu pro menšiny Klub dorozumění. Když budovu rozhlasu v pražském Karlíně o deset let

1 Rozumění. *Literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků*. Praha 2013. Kher. ISBN 978-80-87780-06-0.

2 Nahrávka č. 2010-04-14-01, databáze nahrávek Semináře romistiky KSES FFUK v Praze.

Výlet z Innsbrucku do Alp. 2008.

Foto: Beate Eder Jordan

později vyplavila povodeň, s nasazením se podílel na vyklízení a renovaci vytopených prostor. Po povodních došlo s novým vedením rozhlasu i k personálním změnám v pořadu pro menšiny a Emil Cina se vrátil na pozici správce do své kanceláře v suterénu budovy. S odchodem do důchodu se začal věnovat intenzivněji své tvorbě a v rámci různých vzdělávacích a motivačních programů jezdil po školách a oslovoval své nejmilejší publikum - děti.

Svou první báseň napsal Emil Cina ve svých 63 letech. „*Viděl jsem časopis Amaro lav, jak tam někdo píše, a strašně jsem se smál, jak to tam bylo napsáno. Třeba ta pohádka, že nebyla stylizovaná, jak jsem zvyklý čist, jo. A najednou jsem já, jen tak z ničeho nic, jsem napsal báseň na ten časopis Amaro lav. Amare laveha dživen o Roma jekheha jileha. Tak jsem napsal tohleto a ono to vyšlo na titulní stránce. No já zdvihl nos nahoru, jo, že se mi to podařilo. A pak už to šlo jedno s druhým, prostě jsem začal psát.*“³

Amaro lav⁴

Amare laveha
dživen o Roma jekhe jileha.
Phen mange, daje,
savo amen dživipen esas,
te le Romen phuvori na sas?
Phuvori na sas, miro čavo,
ča barendar droma,

Naše řeč⁵

S naší řečí žijí Romové
v jednom srdci.
Řekni, maminko,
jak jsme žili,
proč Romové nikdy
svou zem neměli?
Zemi jsme neměli, synu,

3 Nahrávka č. 2009-04-17-01, databáze nahrávek Semináře romistiky KSES FFUK v Praze.

4 Emil Cina: Amaro lav. In: *Amaro lav* 1/91, s. 1. (Veškeré ukázky z autorovy tvorby otiskujeme tak, jak byly publikovány.)

5 Při svém prvním otisknutí v *Amaro lav* vyšla báseň bez překladu. Text byl později mnohokrát přetisknut a autorem (v různých verzích) veřejně reprodukován. Uvedený autorský překlad je zapsán podle pozdějšího záznamu autorského přednesu v Muzeu romské kultury. Autorské romské znění jednotlivých odlišných strof je uvedeno v poznámce pod čarou.

pal lende bacht pengeri
 rodenas savore Roma.
 Divesa romane beršenca pregele,
 romane apsa pen la phuvaha rozgele.

La jagaha o čhavore
 raŕi vakerenas,
 o brišind len savoren zasovelas.

Čhavo miro,
 khameha
 dživ the romane jileha,
 tire apsa ňikasko imar na deha.

jen kamenité cesty.
 hledat své štěstí.
 Den hledal dny,
 Romové cesty své
 skrápěli slzami.⁶
 Oheň romským dětem
 večer vyprávěl,
 noční déšť jim do snů
 štěstí přinášel.⁷
 Synu můj, žij se sluncem
 a se svým romským srdcem!
 Slzy, které proléváš,
 ty už nikomu nedáš

Vedle časopisu *Amaro lav* byl redaktorsky činný v periodiku Sdružení romských autorů *Gendalos* a navazujícím *Nevo romano gendalos*. Založil a vedl rubriku pro děti „Čhavorengere seri“. Od roku 1996 spolupracoval i s dětským souborem Olgy a Ludmily Fečových *Čhavorikaŕi luma*. V posledních letech přispíval pravidelně do romského čtrnáctideníku *Romano hangos* a dětského časopisu *Kereka*.

„V rozhlase, tam bylo romské vysílání, Milena Hübschmannová tam chodila, Gejza Demeter a Margita Reiznerová a najednou oni ani jeden nepřišli na vysílání. Já jsem tam pracoval v údržbě a oni říkali: ‚Emile, ty musíš.‘ Já říkám: ‚Já nejdu, já jsem koktavej, já nejdu.‘ No a nádech a výdech a jelo to a dělal jsem to až do povodní. Pak se změnilo vedení, no a dneska jsem tam znovu v údržbě, musím to vydržet, že jo, do toho důchodu. Ale snažím se tu romštinu uchovat, když jsem začal.“⁸

V tvorbě v romštině Emila Cinu podporovala zakladatelka pražské romistiky Milena Hübschmannová, která jej zvala na semináře tvůrčího psaní a doprovázela jej i s dalšími spisovateli na autorská čtení. Právě z těchto cest vyprávěl Emil velice rád vtipné historky.

„Byli jsme s Fabiánovou a s Milenou Hübschmannovou a se Slepčíkem v Rakousku, jo. A ona povídala svoje povídky a najednou Slepčíková stála u klavíru opřená, ona tam zpívala, tam hrála kytara, ne, Slepčíková, jo. A Fabiánka stará říká: ‚Já vám řeknu tedkon paramisi jak o pesos the o kozos šli na tragicko smrt.‘ Slepčíková se počurala. (smích) To byla taková ženská, Fabiánka, že ta mluvila česko-

6 V romské verzi z autorova přednesu v MRK: *Dives le džives rodelas, / o Roma pal o droma / peskere apsa mukenas*.

7 V romské verzi z autorova přednesu v MRK: *...raŕiuno brišind andro suno / bacht lenge anelas*.

8 Nahrávka č. 2009-04-17-01, databáze nahrávek Semináře romistiky KSES FFUK v Praze.

slovensko romsky a všechno pletla dohromady. Ta jednou prišla ve Vidni, my jsme chtěli už spát se Slepčikem, už jsme byli unavený. A tam se nesmělo na ženských kouřit a u nás u chlapů se smělo. Tak ona prišla, protože kouřila. Ta kouřila a furt mluvila. Slepčik takhle, jak stál u toho stolu, takhle praštil sebou a usnul, jo. A ona říká, no, tak já už jdu domu.“⁶ (smích)

„Já jsem strašně rád jezdil na takovýhle ty věci, protože když jsme se sešli, to byla sranda. To byla strašná sranda. Vlado Oláh taky. To bylo, to byl strašnej chlap. Byli jsme na Sázavě na nějakym tom jsme byli. Měli jsme tam romistiku a Milena Hübschmannová a teďkon tam byla kuchyň a oni měli nějaký špekový knedlíky a bylo to strašně mastný pro mě, jo. A jedli jsme to a Vlado Oláh říká: ‚To ještě zbylo, vem to, Emile, naber si to a vem si domu.‘ Já říkam: ‚Já nechci na pokoj, já nechci!‘ A nandal mi celý takový pekáč. A ta rodinka, co tam byla i s rodinkou s dětma, Češi, jak to tam uvařili. Taková hezká ženská to byla s pěknym chlapem, oni mysleli, že jim to zůstane, ta večere, a on to vzal a dal mi to na pokoj. Já nemoh usnout v noci z toho smradu, jo. To byla pálivá ta cibule, no to bylo strašný. Vlado Oláh, to byl tedy kousek. Jak začal mluvit o pánu Bohu, pak tohleto, no konec.“ (smích)

Vypravěčské umění ovládal Emil Cina jako málokdo. Svým hlubokým zvukným hlasem obsáhl sebevětší publikum a s dynamikou sobě vlastní vtáhl do děje každého posluchače. Na rtech mu viseli třeba i rakouští studenti, kteří sice nerozuměli ani slovo a museli počkat na přetlumočení do němčiny, ale i tak pro ně bylo samotné Emilovo vyprávění emocionálním zážitkem. Ani nemluvě o jeho srdečném smíchu, který byl doslova nakažlivý.

Psané básně a prózy tvořil Emil Cina v tandemu s manželkou Věrou, která se díky svému muži naučila zacházet s počítačem a psát na klávesnici. Ručně psanou Emilovu tvorbu tak společnými silami přepsali elektronicky a následně společně i veškeré texty překládali do češtiny, což byl často velice dlouhý tvůrčí proces plný diskuzí.

Vedle již zmíněných periodik vyšla Emilova tvorba např. v *Bulletínu Muzea romské kultury* (2000), složil některé z veršů pro romskou čítanku *Amari abeceda* (1998)⁷. V roce 2002 byly jeho básně publikovány ve společné sbírce tří autorů pod názvem *Legendy, balady a romance národů*⁸. V knize *Devla, devla!* (2008)⁹ s podtitulem *Básně a povídky o Romech se prezentuje dvěma mýty – Pal o manuša, so mari-bena na kerenas / O lidech, kteří nevedli Válku a Pal baro kamiben / O velké lásce,*

6 Nahrávka č. 2010-04-14-01, databáze nahrávek Semináře romistiky KSES FFUK v Praze.

7 HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. *Amari abeceda (Naše abeceda)*. Praha: Fortuna, 1998, 64 s. ISBN 80-7168-622-0.

8 ČERMÁKOVÁ, Jarmila Hannah, ed. a kol. *Legendy, balady a romance národů*. [Praha]: Velká Ohrada, 2002, 117 s. ISBN 80-239-3207-1.

9 *Devla, Devla!: básně a povídky o Romech*. Praha: Dauphin, 2008, 196 s. ISBN 978-80-7272-135-1.

Výlet z Innsbrucku do Alp. 2008.
zleva: Emil Cina, Mozes a Fatma
Heinschinkovi se studentkou
literatury Innsbrucké univerzity
a Eva Zdařilová.
Foto: Beate Eder Jordan

přičemž právě jeho příspěvky byly kritiky vyzdvihovány jako ty zdařilejší. Na motivy obrazů benediktinského mnicha Lukase Rügenberga napsal povídky ze života Romů na Slovensku, které se staly podkladem pro knihu pro děti *Ivan a Dominik* (2010)¹⁰. Je autorem českých a romských textů v knize fotografií Ibra Ibrahimoviče *O školara / Školáci*¹¹. V roce 2012 mu vyšla pohádka *O Trastoro / Želízko* ve sbírce nakladatelství Kher *Otcův Duch a jiné pohádky romských autorů*¹². O rok později vydalo nakladatelství Kher publikaci *Rozummění*¹³, *Literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků*, kde je i medailonek Emila Ciny, v němž autor sám vzpomíná na svůj život, a jeho povídka *Strach*. V roce 2014 pak vychází Emilova povídka *The ajsi šaj avel e Vilija / I takový může být Štědrý den* ve sbírce próz *Moji milí*¹⁴.

V roce 1997 byl na Mezinárodní soutěži romské umělecké tvořivosti Amico Rom v italském Lancianu oceněn hned dvěma místy, a to druhým v kategorii prózy a třetím za svou poezii pro děti.

Mimo jiné se věnoval i překladu, do romštiny přeložil knihu pohádek pro děti Ludvíka Středy *Duhový most - Le devleskeri phurt'*¹⁵, do češtiny přeložil celovečerní film Emira Kusturici *Černá kočka, bílý kocour* (1998), naopak do romštiny převedl některé pasáže filmu *Roming* (2007) apod.

10 WIEGHAUS, Georg. *Ivan a Dominik*. Dle předlohy Emila Ciny. München: St. Michaelsbund, 2010. 40 s. ISBN-13: 978-3939905677.

11 CINA, Emil. *O školara = Školáci*. Vyd. 1. Praha: Společnost Horymíra Zelenky, 2005, [58] s. ISBN 80-239-7410-6.

12 *Otcův duch a jiné pohádky romských autorů*. Praha: KHER, 2012, 111 s. Autoři: Renata Berkyová, Emil Cina, Eva Danišová, Gejza Demeter, Ilona Ferková, Magda Gáborová, Andrej Giňa, Agnesa Horváthová, Iveta Kokyová, Lucie Kováčová, Karol Lazár, Roman Michalčík, Zlatica Rusová, Markéta Šestáková, Lajla Žigová. Dostupné také z: http://www.kher.cz/projekty_duch.html

13 HOUDEK, Lukáš a PATOČKOVÁ, Radka. *Rozummění: literatura Romů ve výuce (nejen) romských žáků*. Vyd. 2. Praha: Kher, 2013 [i.e. 2014], 238 s. ISBN 978-80-87780-07-7. Dostupné také z: http://www.kher.cz/Eknihy/Nase/rozummeni_2.pdf.

14 *Moji milí - sbírka romské narativní prózy*. Praha: KHER, 2014, 107 s. Dostupné z: <http://www.kher.cz/clanek.php?id=1150>

15 STŘEDA, Ludvík. *Duhový most - Le devleskeri phurt'*. Liberec: Krajská vědecká knihovna, 2004, ISBN 80-85874-29-6.

Jako byla pro Emila osobně významná jeho úplně první výše uvedená báseň *Amaro lav*, hovořil o obdobném niterném rozpoložení i při psaní básně *La Milenake*, kterou napsal spontánně po obdržení smutné zprávy o tragickém úmrtí Mileny Hübschmannové v Jihoafrické republice v roce 2005.

La Milenake¹⁶

Mileně

Amari sal amari,
sar šunas andre gi'li romaňi.

Naše jsi, stále naše,
jak zní to v písni cikánské.

Drom dromestar, so tu prephirdal,
gav gavestar,
paramisi, voďi manušeskeri
andro jilo tu peske garuďal.

ty všechny cesty, co jsi prochodila,
ode vsi ke vsi, a všude jsi byla,
jak pohádku a duši lidskou
jsi ve svém srdci zabydlila.

Žalaha genas tire lava romane,
bari ke amende dukh.
Lakero esas: „Ča romaňi čhib
ma omuk.“

S bolestí čteme prostá tvoje slova:
Na romskou řeč nezapomeň
- opakujeme znova.

Sikhľariben: paťiv ke avreste,
so tu berša sikhavehas,
ke tute amen vaš savoro
savoreha paľikeras.

Léta jsi učila – být čestným člověkem.
K tobě my všichni vzhlížíme s povděkem.

(říjen 2005)

Větší část své tvorby věnoval Emil Cina dětem. Snažil se tvořit jak kreativní krátké texty, tak i formáty využitelné při výuce – krátké říkanky k jednotlivým písmenkům abecedy, příběhy zaměřené na roční období, nebo např. báseň s využitím číslovek v romštině. Snažil se pokud možno neutíkat k někdy i rozšířenějším přejímkám z majoritních jazyků, místo toho používal často méně známou slovní zásobu, kterou považoval za tradičněji romskou, byť se mohlo jednat i o starší přejímky např. z maďarštiny. Snažil se také hledat a navrhopvat čisté romská pojmenování i pro taková slova, která v romštině chyběla. Sám rád připomínal, že navrhl pojmenování pro „duhu“ – *le devleskeri phurd*, které bylo přijímáno i jinými autory.

Intenzivněji se zabýval tvorbou neologismů také v kontextu své práce pro časopis *Amaro gendalos*. Tam pravidelně vycházel česky i romsky přehled aktuálních zpráv, později též dvojazyčné komentáře. Emil Cina byl jedním z romských překladatelů těchto textů. Při jejich překládání narážel na termíny přede-

¹⁶ Publikováno v *RDŽ*, říj 2006, s. 316.

vším z oblasti politiky a veřejného života, které v tradiční slovní zásobě romštiny chyběly, a tak přicházel s vlastními návrhy, přičemž mnohé z nich se užívají dodnes. Zároveň se snažil, aby byl překlad v romštině srozumitelný, což je patrné v některých ukázkách, kde je romská verze o mnoho delší než původní česká. Příklady vybíráme ze dvou čísel časopisu *Amaro gendalos*, je v nich patrné, že k úkolu přistupoval rozličně, někdy docházelo spíše k doslovnému překladu, jindy se snažil hledat čistě romská vyjádření. Neologismy tak vznikaly metodou „pokus-omyl“, některé z nich se jistě ujaly snadno, některé byly jen jedním z mnoha návrhů. Pro zachování autenticity je netřídíme, jejich přehled odpovídá tomu, jak jdou za sebou v rámci jedné stránky časopisu. Dohromady přinášejí důkaz o poctivém hledání a velkém vnitřním úsilí autora romský jazyk obohatit a rozvíjet:

česká předloha

romský překlad Emila Ciny

slovní spojení užitá v 11/2002 (roč. 6, č. 11), s. 5

dokud se nevyjasní jeho obvinění

ze zpronevěry

rozhodnutí vládní koalice

postoj

Ministerstvo práce a sociálních věcí

desetina průměrného měsíčního platu

asistenti učitelů pro romské děti

budoucnost

EU zrušila vízovou povinnost

dži doakor, kana na ela achalardo

o skaržišagos, hoj čordas love

rozgiňipen pal e rajaribnaskeri koalicija

o terďipen

O miňisterstvos pal e buťi the socijalna veci

deš procenti pal calo čhoneskero zakeriben

o asistenta sikhlarde kijo romane čhave

tajsutne d'ivesa

Europakeri unija skerďa tele o viza

slovní spojení užitá v 9/2001 (roč. 5, č. 9), s. 5

napadení s rasovým podtextem

organizace Člověk v tísni

vstoupil v platnost Zákon o právech

národnostních menšin

Listina základních práv a svobod

Rámcová úmluva

volby

naperiben rasovone podtekstoha

e organizacija Manuš andro pharipen

avla kije zor o Zakonos vaš o cikne naciji

O Lil pal o fundamentna čačipena

Ramcovo akhariben

o avrikidňipen

Emil Cina se též účastnil mnohých setkání romských autorů s lingvisty (především těch, kterých se účastnila i Milena Hübschmannová)¹⁷, kde se diskutovalo

¹⁷ Např. Luhačovice 2003 a 2005.

Večer věnovaný odkazu Mileny Hübschmannové
na poli romistiky. Innsbruck 2008.
zleva: Eva Zdařilová, Emil Cina.
Foto: archiv Beate Eder Jordan

o podobě „spisovné romštiny“, navrhovala se nová terminologie apod.¹⁸ Je nutné ocenit a připomenout jeho přístup, kdy se v diskusích projevoval vždy jako aktivní diskutér, zároveň však neprosazoval jen své vlastní ideje. Emil Cina dokázal pochopit i přijmout, že každý chválí především svůj vlastní dialekt, ale že cílem společné cesty není prosadit vlastní nářečí, ale přijmout taková pravidla, aby psaná podoba nikoho neurážela a byla všem pokud možno srozumitelná (dokázal respektovat i šířit pravidlo – „piš podle standardizovaných pravidel, ale čti tak, jak jsi zvyklý mluvit“). Co se týče navrhování nových slov, byl jedním z nejproduktivnějších inovátorů. Bylo znát, že se hledáním neologismů pro pojmenování, která v romštině nedokázal najít, zabývá i ve své tvorbě a překladech.

Po mnoho let také zasedal jako člen poroty literární soutěže pro romské děti *Romano suno*, kterou od roku 1997 pořádá nezisková organizace Nová škola, o.p.s. (dříve Nadace Nová škola)¹⁹. S touto soutěží byl spojen od samého počátku, tedy minimálně 15 ročníků. Na zasedání poroty přicházel vždy precizně připravený, měl své adepty na výhru, ale zároveň dokázal ocenit i favority ostatních

¹⁸ Na základě těchto setkání vyšly dva sborníky:

ANDRŠ, Zbyněk (ed.). 2003. *Jekbetanutňa čhibaba / Společným jazykem*. Brno: Společenství Romů na Moravě. ISBN 80-239-2110-X.

ČERVENKA, Jan (ed.). 2006. *Jekbetaňardla čhibaba / Sjednoceným jazykem*. Brno – Praha: Společenství Romů na Moravě a FF UK v nakladatelství Signeta. ISBN 80-903325-7-9.

¹⁹ <http://www.novaskolaops.cz/romano-suno/>

porotců. O svých preferencích dokázal pohovořit tak zasvěceně, že společné diskusi dodával nadhled a moudrost, díky čemuž se celá porota rozcházela s pocitem dobře vykonaného díla, že k výsledku dospěla jistým konsensem. Zároveň v mezích diskuse obohacoval vlastními historkami, které ze zasedání poroty vždy učinily příjemná posezení.

Zvláštní místo v tvorbě Emila Ciny má jeho tvorba pro děti. Z mnoha jeho narážek i z jeho tvorby vyplývalo, jak těžce nese, že se u nejmladší generace romština postupně přestává používat, popř. že se z užívané romštiny ztrácí dříve běžné výrazy a jsou nahrazovány výpůjčkami z češtiny. Říkal o sobě, že je „poslední Mohykán“, a to ve dvou významech: jednak se cítil být již jedním z mála, kdo usiloval o rozvoj romštiny, ale zároveň mu bylo líto, že si nemá s kým pořádně romsky popovídat. Jak častá je tato stížnost mezi autory romské literatury... (a zároveň bývá i jedním z motivů pro samostatnou literární tvorbu).

Autorovu práci pro děti ilustrujeme vybranými básničkami publikovanými v časopise *Amaro gendalos* v pravidelné rubrice „*Čhavorengere seri*“ (česky „Stránky pro děti“), kam přispíval spolu se svou manželkou Věrou, jež jeho básničky, hádanky a další tvorbu pravidelně doprovázela osobitými kresbami:

Jekh duj trin
trival deš
tu paš mande beš.

Raz dva tři
třicet pět
ty vedle mě sed'!

Sar me pre tut vičinava,
tu pes mange garuveha.

Až na tebe zavolám,
schováš se mi, jedno kam.

Jekh duj trin
trival deš
denaš andro veš.

Raz dva tři
třicet pět
do lesíčka běž.

Kas me paľis arakhava,
pal o muj mandar chudela.
Te ela čhaj,
ta me la čumidava.

Až vás kluci pochytám,
za uši vás vytahám,
zato holkám pusu dám.

Volný překlad: Vladimír Šebek²⁰

²⁰ Báseň přetištěna dle *Nevo romano gendalos / Nové romské zrcadlo*, 4/1994, s.17.

ČA CHUŤ!

Pora, papiris, trasta,
sikhaven savore o vasta.

Kaske o vasta ena melale,
prechuťela e jag trival, chavale.

Ko darala te prechuťel e jag bari,
mi phenel ča lava trin:

Cukros, aro, lon,
me prechuťlom
the kadaj som.

SKOČ!

Peří, papír, železo,
ukaž nám ruce, Terezo!

Přes oheň tříkrát musí skočit ten,
kdo nemá ruce bílé jako den.

Kdo se snad ohně bojí,
musí špitnout zaklínadlo trojí.

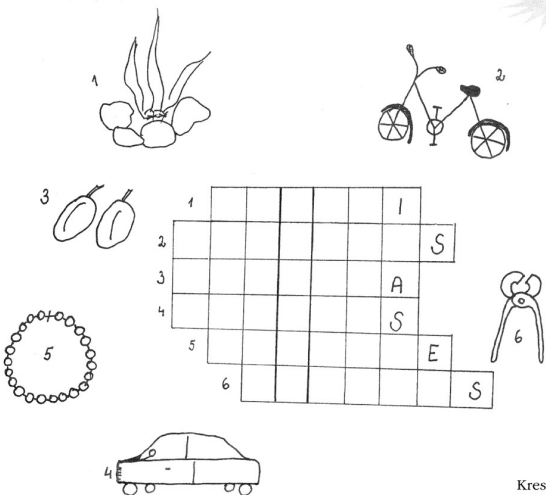
Cukr, sůl a mouka,
hop, skočil jsem
a každý kouká.

Volný překlad: Zbyněk Andrš²¹

Křížovka:²²

***Jekh lav hino garudo
den paš peste ľiteri
arakhena***

***O peršo amen tafarela
aver the dujen pre peste lela
oda trito maľimen pes chal
andro štvarto bešav sar raj
o pandžto pes pre men hordinel
o šouto amenca buťi kerel.***

Kreslila: Věra Cinová

²¹ Báseň přetištěna dle *Nevo romano gendalos / Nové romské zrcadlo*, 4/1994, s.17.

²² Křížovka je přetištěna z *Gendalos / Zrcadlo*, Augustus – Septembris 1995, s. 17.

Silně pozitivní vztah Emila Ciny k romštině a k „romipen“ (romství) byl jedním z pilířů jeho osobnosti – romština pro něj představovala velkou hodnotu, péči o ni věnoval podstatnou část svého volného času.²³ Tento vztah se odráží i v následující historce, kterou často vyprávěl:

„Ty mladý už v sobě nemají žádný romipen, jak my říkáme, ztrácejí to. Třeba u té školy. V Karlíně tam mam školu, jo a prvního září děti jdou do školy, řeknu takovej příklad. A já mluvím na tu Romku, protože jí znam, mluvíme spolu romsky: ‚Ta džas le čhavoreha andre škola, ha? Hin les nevo ancugos? Džan les e litera?‘ Tak mluvím a ona říká: ‚Je, pane Cina, nemluvte s ním romsky, von by se mně ve škole špatně učil!‘ Já na ně takhle zůstal úplně u vytržení... a nevím, co mam říct, pusu otevřenou. A pak mu řeknu: ‚No tak kluku, tak ať se ve škole dobře učíš, ať máš samý jedničky.‘ A když odcházejí pryč, tak se na ně takhle dívám a říkám si, беру si český přísloví: Kolik řeči znáš, tolikrát si člověkem. Jo? Muj praděda – byli handlíři na Slovensku vyhlášený, uměli maďarsky, slovensky, cigánsky, jak se říká, uměli všechno, protože to potřebovali. Děda dokonce italsky, protože byl za první světový války na vojně tam v Itálii. Jo, uměl kolik řeči a nikomu to nevařilo, a ona... – jí vadila ta romština. Ve Švýcarech dítě chodí do francouzské školy, matka Němka a táta Ital, jo, a umějí všechno. Dobře je třeba, když jsou děti teďkon v Anglii, že se naučí – jak anglicky umějí, česky i romsky a je to nádherný.“²⁴

23 Na lásku k romštině naráží i v rozhovoru, který s ním vedla Veronika Patočková a který je otištěný v článku: SCHEINOSTOVÁ, Alena. 2014. K současné situaci překladu mezi romštinou a češtinou v ČR, s. 20-27. Dostupné on-line: http://utrl.ff.cuni.cz/UTRLFF-356-version1 A Scheinostova_K_soucasne_situaci.pdf

24 Nahrávka č. 2009-04-17-01, databáze Semináře romistiky KSES FFUK v Praze.

| Markéta Hajsá, Kateřina Turková, Zbyněk Andrš

Sam manuš laše, sar so aver manuš. / Jsme stejně dobří lidé, jako všichni ostatní. Rozhovor s Aninou Ciuciu.

Tento rozhovor vznikl poměrně nestandardní cestou, neb vznikl na dálku a měl poněkud nezvyklý a spletitý vývoj. Nejprve nám z Francie od našeho známého Billa Bily přišlo upozornění na knihu biografického vyprávění mladé Romky Aniny Ciuciu, původem z Rumunska, nyní studentky práv na Sorbonně. Zmínil se, že ji zná osobně a že by byl rád, kdyby se o jejím svědectví a její zkušenosti mohli dozvědět i lidé, především Romové a další zájemci o romskou skupinu, v Čechách a na Slovensku. Současně se získáním kopie knihy vznikl v redakci nápad – k recenzi na knihu a k přeložené ukázce¹ přiložit i rozhovor – a tedy jsme požádali Billa Bilu o zprostředkování rozhovoru s autorkou na dálku, avšak nejlépe v romštině.

Postupně vznikalo skutečně kolektivní dílo. Při neznalosti konkrétního dialektu vlašské romštiny, kterým autorka mluví, jsme spoléhali na možnost interdialektní komunikace, která nakonec velmi dobře fungovala. Zásadním problémem se však ukázal problém srozumitelnosti či správnosti zápisu. Kateřina Turková, která knihu přečetla, napsala pro RDž recenzi a přeložila vybranou kapitolu (oboje viz níže), je také autorkou většiny otázek. Markéta Hajsá a Peter Wagner tyto otázky přeložili do olšského dialektu a s žádostí o zodpovězení otázek v jejím dialektu romštiny jsme je odeslali Billovi Bilovi. Ten je přeposlal autorce a po delší době odpovědi opravdu přišly – v písemné podobě s použitím zápisu, který se bez zvukové podoby ukázal jako neredigovatelný. Kombinace rumunské a francouzské transkripce v zápisu dialektu, se kterým neměl nikdo v redakci zkušenost, kolísání v zápisu některých dvoubílasek i morfémů bylo obtížné zredigovat. Redakce rozhovoru i překladu se ujala nejprve Markéta Hajsá. Závažným problémem byl především způsob přiblížení výslovnosti zapsaného dialektu čtenáři z prostoru bývalého Československa.² Proto jsme požádali Aninu Ciuciu o přečtení celého interview na digitální rekordér. Za laskavé pomoci Billa Bily tak vznikla druhá, mluvená – ale i doplněná a upravená verze rozhovoru. Měli jsme

1 Viz str. _____.

2 Pro srovnání uvádíme na dvou příkladech ukázkou původního a finálního zápisu:

„[...] *vi I ando ghes de ad'es but manusa phusenma anda mindro skirimo*“ „*vi ando djes de adjes but manuša pušen m' anda m'no skirimo*“);

„*Trebuiasardea te dilaras ande aver them caste avelame ek trajo mai laso*“ „*Trebuisardja te teljaras ande 'ver čhem, kašte avel ame ek trajo maj lašo*.“

tak k dispozici mluvený záznam, který sice určitým způsobem projasňoval výslovnost

některých původně sporných míst, mnohem akutněji však vytanuly další problémy zápisu, zejména pak otázka míry zachování fonetických specifik daného dialektu vycházejících z rumunštiny. Přínosné byly opakované konzultace s Viktorem Elšíkem, pro finální zpracování rozhovoru bylo ale rozhodující, že se přepisu namluveného rozhovoru laskavě ujal Zbyněk Andrš. Díky svojí zkušenosti s dialekty vlašské romštiny používané v Rumunsku i s jejich zápisem (viz níže jeho poznámka k zápisu a redakci textu), byl dialekt autorky schopen nejen blíže identifikovat, ale i zapsat tak, abychom jej mohli zprostředkovat našim čtenářům. Redakci rozhovoru zohledňující obě jeho původní verze – písemnou i zvukovou – dokončila Markéta Hajská, která celý rozhovor i přeložila. Na finálních korekturách textu se kromě redakce RDž podílel opět i Zbyněk Andrš.

Všem uvedeným za jejich spolupráci děkujeme.

redakce

Kana dine avri t'iro skirimo ando berš 2013, baro zumo kerd'ile khatar les. Phušen e gaže pár les taj pár tu ži ades? Phušen vi e Rrom, taj vi variko andaj thema?

Sĩ tu baro čačimos. Kana sas dino avri mĩnro lil, mĩnro skirimo, but manuša dine duma anda leste. But media – televizionea aj radio, dine duma anda mĩnro skirimo. Vi ando djes de adjes but manuša pušen m'anda mĩnro skirimo, kočé ande Francia, vi ande Rumunia, vi ande Italia, vi ande Polonia. Vi ěl Rrom andaj Rumunia taj andaj Francia pušen ma anda mĩnro skirimo, pušen ma andaj Sorbonna, pušen ma, so kamav me te kėrav anda Rrom.

Te kamlalas te sikaves o skirimo varikaske, ko numa ċi gindas les, soske duj trin vor-bi phendalas leske?

Me phenauas leskė, kė ande mĩnro skirimo phenav anda mĩnro dživdipe, anda mĩnra familiako. Kana sĩmas ċignorrĩ, ande Rumunia mĩnrĩ dej, mĩnro dad, xasarde peski bukji, kė sas Rrom. Trebuisardja te teljaras ande'ver ċhem, kašte avel ame ěk trajo maj lašo. Mĩnro dad, plačalas les but e Francia. Teljardjam andaj Rumunia, arėsljam ande Italia, ande Roma, pe ěk baro placo. Océ sas but ċorrimos. Océ trebuisardja te mangas, kašte traisaras. Sas but nasul, sas but pharo and'amende. P'urmė teljardjam ande Francia. Dar vi okoće sas but pharo, kana arėsljam. Nas ame khėr, nas ame love, ěl gaže gonisarde ame. Dar adžutisardja ame ěk familia frančeska, ěk profesoara. Adžutisardja ame, kašte las ěk khėr, te džas la škoalate. Me hai mĩnre pheja geljam la škoalate. P'urmė me gelem ande universitate kaj Sorbonna ando Pariso. Kašte studiv o drepto, o čačimos. Me kamav te kėrdjov ma džudekatoara, kašte kėrav čačimos savorrėngė, čačimos ěl Rromengė, ěl gadžengė.

Ande ke'i šiba dine avri kado skirimo? Ande ke'i thema biknumaren les?

Mĩnro skirimo sĩ lo dino avri ande trin šiba thaj bikindo ande trin ċhema – ande Francia, ande Romania, ande Suedia sĩ lo xancorrĩ anda leste dino avri. Kamen vi ande Italia te len les haj te den les avri.

Anda sos skirindal kodo? So ašilas tuke, kaj skirindal les? Mišto phenav, kaj o Veille rodas tu, kana šundas tu ando radiovo. Sar kerenas kado skirimo tume duj žene khetane?

Ande kodo bėrš, duj mija dešutrin, kėrdem prima ěk intervio po radio, te phenav anda situacia Rromengi ande Francia, kė sas but phari. Sas e politika but phari haj kamlem te dav duma, te phenav so pakjav me, kė sĩ mišto. Kana o Frederic ašundja ma, o Frederic Veille rodja ma, manglja mangė te skriiv. Me ċi kamlem. Mangė sas mangė but ladž, but dar. Me ċi phendemas khanikaskė anda mĩnro dživdipe maj de anglal. Taj dem but godi, me kamlem te skriiv kado lil, kašte sĩkauav ěl gadžengė, sar sam ame Rrom. But gadže ċi prinžanen ame taj pakjan, kė ame sam nasul manuša, kė ame sam ċorr, kė ame sam melale. Taj

Když Vaše kniha ve Francii na jaře 2013 vyšla, způsobila velký ohlas. Setkáváte se se zájmem o Vás a Vaši knihu dodnes? Máte ohlasy od Francouzů i Romů, případně i od čtenářů z jiných zemí?

Máte úplnou pravdu. Když byla moje kniha vydána, začalo o ní mnoho lidí mluvit a vzbudila také mediální ohlas – hovořilo se o ní v televizi a v rozhlasu. I dnes se mě na ní mnoho lidí ptá, jak tady ve Francii, tak i v Rumunsku, v Itálii nebo v Polsku. Ptají se mě na ni také Romové z Rumunska a z Francie. Zájem o ni je i na Sorbonně, lidé se ptají, co chci dále pro Romy dělat.

Kdybyste měla svou knihu představit před publikem, které si ji dosud nepřečetlo, co byste o ní v několika větách řekla?

Ve své knize líčím svůj život a život své rodiny. Když jsem byla malá, žili jsme v Rumunsku a moji rodiče přišli o práci kvůli tomu, že byli Romové. Museli jsme odejít do jiné země, kde bychom měli lepší život. Mému otci se líbila Francie. Odjeli jsme z Rumunska a dostali se do Itálie, do Říma, do obrovského provizorního tábora. Tam byla velká bída. Abychom tam přežili, museli jsme žebrať. Bylo to tam moc zlé, bylo to tam pro nás velmi těžké. Potom jsme odjeli do Francie, ale i tady to bylo zpočátku velmi těžké. Neměli jsme kde bydlet, neměli jsme peníze, gádžové nás vyháněli. Ale pomohla nám jedna francouzská rodina, jedna profesorka. Pomohla nám najít si byt a nastoupit do školy. Já a moje sestry jsme šly do školy, já jsem se pak dostala na univerzitu, na Sorbonnu v Paříži. Zde studuji práva. Chci se stát právníčkou, abych mohla hájit práva všech, Romů i gádžů.

Do kolika jazyků byla kniha přeložena? V kolika zemích kniha vyšla?

Moje kniha byla vydána ve třech jazycích. Prodává se ve Francii, v Rumunsku a ve Švédsku. Tam ale vydali jenom její část. Nyní ji chtějí vydat také v Itálii.

Jaký byl z Vaší strany impuls k napsání knihy? Jestli se nepletu, pan Veille Vás kontaktoval poté, co s Vámi slyšel rozhovor v rádiu. Jak probíhala Vaše spolupráce?

V roce 2013 jsem dělala první rozhovor pro rádio, kde jsem hovořila o situaci Romů ve Francii, která byla v té době velmi těžká. Tehdejší politická situace byla složitá a já jsem chtěla říci, co jsem tehdy považovala za správné. Když mě uslyšel Frédéric Veille, rozhodl se mne najít a požádal mě, abych začala psát. Nechtěla jsem, hrozně jsem se styděla a také jsem měla strach. Předtím jsem o svém životě nikdy nikomu nevyprávěla. Hodně jsem o tom přemýšlela. Chtěla jsem napsat svoji knihu, ve které bych ukázala gádžům, jací jsme my, Romové. Mnoho Neromů nás nezná a domnívá se, že jsme špatní lidé, že krademe a že jsme špinaví. Chtěla jsem ve své knize říci i Romům, že my, Romové, jsme schopni dělat

Anina se svými sestrami
(zleva doprava: Dana,
Anina, Adelina). Lyon, park
„Tête d'Or“, léto 2010.
Osobní archiv A. Ciuciu.

me kamlem te skriiv, kašte phenav v'el Rromengë, kë ame traisaras, te këras amari viaca laši haj sam manuš laše, sar so aver manuš.

Kana phendem ko Frederic, kë kamav te dav avri o skirimo, ov avilo ando Bourg en Bresse taj maladiljam. Ov pušlja ma anda mĩnro trajo, anda mĩnro džividipe, taj redžistrosardja les, so phenauas me. Taj skriisardja, so phendem me. Palal me drabardem, so ov skriisardja, taj skriisardem, sar plačal ma man. Kadja dem avri amaro skirimo.

Si variso, so kerdalas avversar ad'es?

Me pakjav, kë sas maj mišto, kašte adžukërauas te terminiv mĩnrĩ škola, haj p' urmë me skriiv, kašte avel ma maj but eksperienca haj maj but libertata te phenav sa, so kamav. Dar fal ma but mišto, kë skriisardem ando djes d' adjes.

Atunči, kana skirisas, line tu opre andi škola pe žura pi Sorbonna. So ašilas apal? Kamlal te ašola tutar žugo vaj avokato. Kamesas te keres aver profesii ad'es?

Kana skriisardem, phendem, kë kamav te kërdjov ma džudekatori. Anda mande džudekatori sĩ but šukar profesia, sĩ profesia, kaj daštil te kërël o čačimos. Me ando djes d' adjes dav but godi. Či žanav. Pakjav, kë kamauas te arësav ande European Court of Human Rights. Fal ma, kë sĩ but šukar profesia. Man vi aver profesii plačal ma ando djes d' adjes, ma avokáto, ma aver. O Del žanel, so kërava.

Anina, kavárna na náměstí
Sorbonny, Paříž,
zima 2013.
Osobní archiv A. Ciuciu.

věci dobře, být ve svých životech úspěšní. A že jsme stejně dobří lidé, jako všichni ostatní.

Když jsem mu řekla, že bych ráda vydala knihu, přijel za mnou Frédéric Veille do Bourg en Bresse. Ptal se mě na můj život a nahrával, co jsem mu vyprávěla. A pak moje vyprávění přepsal. Přečetla jsem si, co zapsal, a upravila to podle svého. Takhle jsme tu mou knihu připravili k vydání.

Je něco, co byste na knize dnes udělala jinak?

Myslím, že by bývalo lepší počkat, až dokončím školu, a začít psát až ve chvíli, kdy budu mít více zkušeností a více svobody říci vše, co chci. Ale dnes jsem velice ráda, že jsem to napsala.

V době, kdy jste knihu dokončila, byla jste přijata do magisterského studia práv na pařížské Sorbonně. Jak se od té doby vyvíjela Vaše kariéra? Původně jste se chtěla stát soudkyní nebo státní zástupkyní. Změnil se od té doby nějak postoj k tomu, jakou oblastí práva byste se chtěla v budoucnu zabývat?

V době, kdy jsem psala [svoji knížku], říkala jsem, že se chci stát soudkyní. Podle mého být soudcem je velmi krásná profese, je to profese, která může prosazovat spravedlnost. V současnosti o tom hodně přemýšlím. Nevím. Myslím, že bych se chtěla dostat k Evropskému soudu pro lidská práva. Těšilo by mě to, protože je to krásná profese. Líbí se mi i jiné práce, například advokacie. Jen Bůh ví, jakou práci budu dělat.

Ando skirimo vorbis pa rromani krisi. Numa si tumende kadi krisi andaj Rrom andaj Rumania? Sar dikhes per la tu, kaj džudikatori?

Amende ande Romunia vi ando djes d' adjes Kris [kërdjol pe], kana si problemi maškar ël Rrom, kana xan pe ël Rrom maškar peste. Mïnro papo sas džudekatori ande Kris, ov sas manuš but lašo taj sas les bari godi. Haj pakjav, kë si ëk bukji laši and' amari tradicia, and' amari kultura. Maj si bukja, kaj trebun [t' aven] parrude ande amari tradicia. Pakjav, kë sas but maj mišto, kašte amare džudekatorja te na aven pokjinde ël Rromendar. Finkë on den e dečizia, kolesko, kaj del les maj but love. Haj či pakjav, kë si ëk bukji laši.

Phendalas variso kodolenge, ko ginen amáro žurnalo taj ko numa či ginde tiro skirimo? So-j kodo per tu i famelija?

Kolengë, kaj či ginde mïnro lil, skirimo, phenauas lengë doar trin bukja: Phutren tumare jakha, phutren tumaro šero, phutren tumaro gji! Anda mïnrï familia on žanen, phendem lengë, čitisarde savorro mïnro skirimo haj žanen, so kamav me, sostar mardjom ma me, sostar dem avri kado skirimo.

Kado vreme, kana salas cigno šavoro andi Rumania, sas but pháro. De vi kade vorbis šukares pa kodo. Sas variso atunči, so apal nas tu andi Francija, vaj so naj tu ži ad'es?

Kana si mas cigni, ande Rumunia sas pharo, sas but čorrimos, nas ame love. Man sas sa šukar, kë ame samas savorrë pe ëk than. Samas but manuša – sas mïnrï mama, mïnro papo, mïnrï bibi, mïnro kak, mïnrï varë, mïnro vëro... Haj kana samas savorrë pe ëk than, sas anda amende maj šukar amaro dživdipe.

Ando skirimo kames te phagres e stereotipi paj Rrom, lenge gindura, kaj sa e Rrom ferì khelen taj d'ilaben, khelen pi gitara. Ande sos si i rromani kultura kecavi, sar naj čisoski aver kultura?

O čačimos si, kë sas ël stereotipe paj Rrom aj stereotipe, kë on dilaban, khelen... Dar kadala naj urito stereotipe. Haj si vi ande lende but čačimos. Maj [si] ël stereotipe, ël neve, kaj phenen, kë Rrom si čorr, kë on kërën nasulimos, kë on či karmen te bišalen ël šaven la škoalate. Kadala si stereotipe, kaj si but pharo haj kaj kërën amengë nasulimos. Haj či žanav, sostar ame but kadaja amari kultura haj amare Rrom, but kadala stereotipe, dar pakjav, kë si finkë ame či prinžanen ame e ljuma, kë amari kultura naj prinžandi haj kë 'l gaže či žanen ame haj pakjan on, kë ame či sam sa lende manuš.

Ando skirimo but vorbis pa ti identita, pa kodo, ko sal. Kodo pharudol anda ekh berš ži aver. Sar-i kodo ad'es?

Pakjav, kë amari identita parrudjol pe, kana ame baruas haj ame phuruas. Dar pakjav, kë si bukja, kaj ašen ame savorro džuvdipe. Amari identita si amaro

V knize mimo jiné mluvíte i o romském právním „řádu“, o institutu *kris*. Funguje *kris* mezi rumunskými Romy i v dnešní době? A jak byste se na *kris* dívala Vy jako soudkyně?

U nás v Rumunsku se i v současnosti schází romská *kris*, když se mezi Romy objeví konflikty. Když se Romové mezi sebou pohádají. Můj děda byl romský soudce v rámci *kris*, byl to velmi dobrý a moudrý člověk. Domnívám se, že je to dobrá instituce, vycházející z naší tradice, z naší kultury. Ale jsou ještě věci, které je třeba v naší tradici změnit. Myslím si, že by bylo lepší, kdyby romští soudci nebyli placení Romy. Rozhodují se totiž podle toho, kdo jim dá nejvíce peněz. A to podle mě není správné.

Mohla byste našim čtenářům (kteří knihu nečetli) říci pár slov o své rodině, o tom, co pro Vás rodina znamená?

Těm, kteří nečetli moji knihu, bych ráda řekla jen tři věci: otevřete svoje oči, otevřete svou mysl, otevřete svou duši! V mé rodině všichni vědí, řekla jsem jim, oč jde. Mou knihu četli a vědí, za co jsem bojovala a proč jsem knihu vydala.

I přes veškeré peripetie, kterými jste prošla, mluvíte o svém dětství v Rumunsku hezky. Existuje něco z doby Vašeho života v Rumunsku, co Vám ve Francii chybělo nebo co Vám chybí dodnes?

Když jsem žila jako malá v Rumunsku, měli jsme velmi těžký život. Byla bída, neměli jsme peníze. Ale krásné bylo, že jsme byli celá rodina pohromadě, bylo nás spoustu lidí: moje babička, můj děda, moje teta, můj strýc, moji bratrance a sestřenice... Když jsme žili společně na jednom místě, měli jsme krásný život.

V knize se mimo jiné pokoušíte bořit zavedené stereotypy o Romech, že Romové pořád zpívají a tančí. V čem je podle Vás romská kultura jedinečná?

Pravdou je, že existuje mnoho stereotypů o Romech, například že všichni Romové zpívají a tančí... Ale tohle nejsou ošklivé stereotypy a je na nich i mnoho pravdy. Vedle toho existují jiné, novodobé stereotypy, které říkají, že všichni Romové jsou zloději a že dělají špatné věci, například, že nechtějí posílat děti do školy. Tyhle stereotypy jsou velmi bolestné a Romům ubližují. Nevím, proč je naše kultura právě taková a proč se Romové často právě takhle chovají, ale domnívám se, že je to tím, že okolní svět nás nezná, že naše kultura je lidem neznámá a že si Neromové myslí, že nejsme stejně dobří lidé jako oni.

V knize často mluvíte o vlastní identitě, o tom, kým se cítíte být. Je to něco, co se v průběhu let mění? Jak to vidíte dnes?

Myslím, že naše identita se během života proměňuje spolu s tím, jak vyrůstáme a stárneme. Ale také se domnívám, že jsou věci, které nám zůstávají a během ži-

Anina na schodech francouzského
kasačního soudu, Paříž, léto 2014.
Osobní archiv A. Ciuciu

čhem, amari familia, amari kultura, amari relidžia, amari škoola, amari profesia. Haj mînri identita si sja kadal' bukja. Sim e romni, sim e gaži, e Francuzojka, vi andaj Romunia, sim žurista. Sja kadal' bukja kërën amari identita.

Soski šib i tuke maj paši, i fransesko vaj i rromani?

Kadal' duj šiba si mangë but paše, dar ando djes d' adjes o čačimos si, kē me dav duma savorrē djes frančeza, kana sim ande škoola, skriiv ande frančeza šib haj gindiv ande frančeza šib.

Kana variko vorbij duje šibanca, šaj avel, kaj varikana gindis andi jekh šib, varikana andi aver, pala kodo, so ašol, kasa sal khetane taj kade. Šaj avel, kaj ande ti buti, pa žura, gindis maj but andi fransesko šib. Kana si kade, sar phenav, atunči si ande to trajo situatsii, kana gindis maj but andi rromani šib?

Me dav duma maj but šiba, trin šiba. Dav duma frančeska, dav duma rromanes taj dav duma vi romuniaki šib, haj o čačimos si, kē dav duma vi angliaki šib. Maj phendem, ande škoola, ande Sorbonna, dav duma but frančeza, gindiv ande frančeza šib. Kana sim ande mînri familia, dav duma rromanes taj gindiv rromanes. Mînre phejanca dav duma vi rromanes haj vi frančeza šib. Haj o čačimos si, kē kana gindiv bukja komplikime, teoria, politika, filozofia, drepto – gindiv ande frančeza šib. Numa kana gindiv anda mînri familia, kana sim but xoljari-ko, kana sim but lošali, gindiv ande rromani šib.

Anina během interview pro francouzský
časopis *Elle*, Paříž, květen 2013.
Osobní archiv A. Ciuciu.

vota se nemění. Naše identita je naše země, naše rodina, naše kultura, naše náboženství, naše škola, naše povolání. A moje identita je složená ze všech těchto částí. Jsem Romka, jsem Francouzka, jsem z Rumunska, jsem právnička. Tyhle všechny věci tvoří naši identitu.

Který jazyk je Vám dnes bližší, francouzština nebo romština?

Oba tyto jazyky jsou mi blízké, ale zároveň je pravda, že v současné době mluvím často celé dny francouzsky, když jsem ve škole, píši francouzsky a myslím ve francouzštině.

Bilingvním lidem se někdy stává, že některé oblasti života prožívají silněji v jednom jazyce, jiné zase ve druhém. Dovedu si například představit, že o právu přemýšlíte hlavně ve francouzštině. Pokud to tak je, existuje nějaká část Vašeho života, která je (jazykově) spjatá hlavně s romštinou?

Hovořím více jazyky, třemi. Mluvím francouzsky, romsky a rumunsky. Používám také angličtinu. Již jsem řekla, že ve škole, na Sorbonně, používám francouzštinu a i ve francouzštině přemýšlím. Když jsem s rodinou, mluvím romsky a myslím v romštině. Se svými sestrami mluvím romsky i francouzsky. Když přemýšlím o komplikovaných tématech, jako je teorie, politika, filozofie, právo ..., přemýšlím o tom francouzsky. Ale pokud přemýšlím o věcech spojených s rodinou, když jsem hodně rozčilená nebo naopak když mám velkou radost, myslím v romštině.

Reses numa t're amalenca taj ta famelijasa andi Craiova? Savi-j i situatsia e Rromengi andi Rumunia?

Kana sas o milaj taj samas ande vakanca kaj škoala, gelem, mînri familia ande Rumunia, kašte dikhas amara naciasa – amare bibja, amare kak, amari phuri mama, amaro phuro dad. E situacia ël Rromengi ande Rumunia si li ando djes but phari, sar si li ande Francia. Si diskriminacia taj si çorrimos. Ël Rrom si le dikhle but nasul katar ël gaže. Sja si le dikhle vi ande Francia, ande Italia, ande Anglia. Si but Rrom, kaj naj le bukji, naj le khër, lengë šave či zan la škoalate. Haj si le ëk trajo but pharo. Si rasismo. Jekh khërë ande Romunia sar si jekethane Francia. Ma o čačimos si, kë dëkana e Rumunia dja [pe] ande Unia Europeano, kërdila politika andaj integracia Rromengi, ma me či dikhav kadaja politika, kë kërdja but lašimos anda Rrom. Sas but korupcia haj ando djes de adjes sja situacia phari andal Rrom.

Ando berš 2010, tela Sarkozy, skirinas but nasul paj Rrom ande medii, či kamenas e Rromen atunči. Deportinde e Rromen andaj Europa l'est palpale ande penge the-ma. Vi apal, tela Hollande, kerenas kecavi politika te šuden avri e Rromen. Šundam vi kodo, kaj ando berš 2013 numa maj nasul sas. Sar i kodo ades? Sar dikhel kodo i adesutno politiko representatsia?

Me adžutikërauas but mištimos, kana avilo o presidente Hollande. Me sišmas but xoljariko, kana dikhlem o čačimos – o Hollande taj o Manuel Valls či parru-de khanč andal Rrom ande Francia. Maj kërde maj nasul, maj but Rrom sas bi-šalde ande peskë čema. Adjes e situacia ël Rromengi ande Francia si li but phari. O stato či kamel te adžutil le, či kamel te del le aktë, khër, či kamel te šon ël šaven ande škoala. Haj si maj but maj pharo, ël karale maren ël Rromen. Ël manuša anda e politika kamen te šuden ël Rromen sa avri andaj Francia. Ande sočietata si but xoli, but stereotipja paj Rrom. Či parrudila e situacia ando djes d' adjes.

Gindis, kaj sal advokato le Rromengo?

Me či žanav, kana sišm advokato ël Rromengo. Me sišm dar ëk Rromani šej, kaj mardjol pe andal Rrom, haj kamel o mištimos ël Rromengo. Kamel dar o čačimos.

Gines tuke vi pa kodo, so ašol ande avera thema, phenas ando Čecho, ando Slovako, ando Ungro, ando Polsko? Sas tu kana te žas khote varikaj, te dikhes sar i khote? So phenesas amare Rromenge khate, so bešen?

Sišmas ande Polonia duvar. Sišmas ëk data ando milaj duj mij aj dešutrin ande Krakovia, po duj agusto, andaj komemoracia ko samudaripen ël Rromengo ka-tar o Hitler ando Auschwitz, ando Birkenau. Samas oče ande Polonia panž šëla manuša, ternë haj maj xanci ternë, Rrom haj gadže. Oče ando evenimento „Dikh i Na Bistar“ kërdo kataj asočiacia Ternipe. Me sišmas mînra asočiaciasa andaj Francia, „La Voix de Roms“. Sas oče baro evenimento, haj siškljam but

Jste ve styku se svými romskými přáteli a příbuznými v Craiově? Jaká je dnes situace Romů v Rumunsku?

Loni v létě, když jsem měla prázdniny, jsme jeli za rodinou do Rumunska, navštívila jsem svoje tety, strýce, babičku, dědu... Situace Romů v Rumunsku je ve srovnání s Francií velmi těžká, je tam velká diskriminace a bída. Na Romy je ze strany gádžů nahlíženo velmi negativně. Stejně jako je na ně nahlíženo i ve Francii, v Itálii a v Anglii. Je hodně Romů, kteří nemají práci, nemají kde bydlet, jejich děti nechodí do školy. Mají velmi těžký život. Rasismus je velký. Je stejný jak doma v Rumunsku, tak ve Francii. Když vstoupilo Rumunsko do Evropské Unie, byla vytvořena politika integrace Romů. Ale já se nedomnívám, že tato politika Romům skutečně něco přinesla. [V Rumunsku] byla velká korupce a do dnes je tam situace Romů složitá.

V roce 2010, za prezidenta Sarkozyho, se ve Francii zvedla vlna protiromských nálad, Romové z východní Evropy byli deportováni do svých zemí, protiromská opatření pokračovala i za prezidenta Hollanda. Podle údajů z roku 2013 dokonce zesílila. Jak vypadá situace dnes? Jaký je současný postoj francouzské politické reprezentace?

Očekávala jsem velký obrat k lepšímu, když nastoupil prezident Hollande. Ale byla jsem velmi rozčilená z toho, co se dělo ve skutečnosti: ani Hollande ani Manuel Valls nezměnili na situaci Romů ve Francii nic, ale naopak ji ještě zhoršili, ještě více Romů bylo posláno zpět do svých zemí. Dnes je situace Romů ve Francii velmi těžká, stát nechce Romům pomáhat, nechce uznat jejich práva, nepomáhá zajistit bydlení, odmítá brát jejich děti do školy. A co je ještě horší, policisté je bijí. Politici slibují vyhnat všechny Romy z Francie pryč. Ve společnosti je mnoho nenávisti, mnoho stereotypů o Romech. Situace se dosud nezlepšila.

Cítíte se být obhájkyní práv Romů?

Nevím, zda jsem obhájkyní Romů. Jsem opravdová romská dívka, která bojuje za Romy a přeje si jejich dobro. Která chce skutečně spravedlnost.

Sledujete situaci Romů i v jiných zemích, např. v ČR a SR, v Maďarsku, Polsku, Rakousku? Měla jste možnost některou z těchto zemí navštívit? Co byste našim Romům mohla vzkázat?

Byla jsem dvakrát v Polsku. Poprvé jsem tam byla v roce 2013, v Krakově, 2. srpna, na vzpomínkovém aktu k uctění památky romského holocaustu v Osvětimi, v Březince. Bylo nás tam v Polsku pět set především mladých, ale i trochu starších lidí. Romů i Neromů. V rámci téhle akce programu „Dikh i na bistar“ vzniklo sdružení Ternipe, kde jsem já zastupovala francouzskou organizaci „La Voix de Roms“ (Hlas Romů). Byla to velká akce, během které jsme se toho hodně

Anina se svojí maminkou, sestrami a sestřenicí (zleva doprava: maminka Aniny, sestra Dana, sestřenice Mirabela, starší sestra Anita a Anina). Craiova, Rumunsko, 1994.
Osobní archiv A. Ciuciu.

anda amari istoria Rromengi. Siklijam anda o samudaripen. Haj de ande kodo bërš skriisardjam ëk nevo lil, panž žene, kaj bušol „Avava – Ovava“.

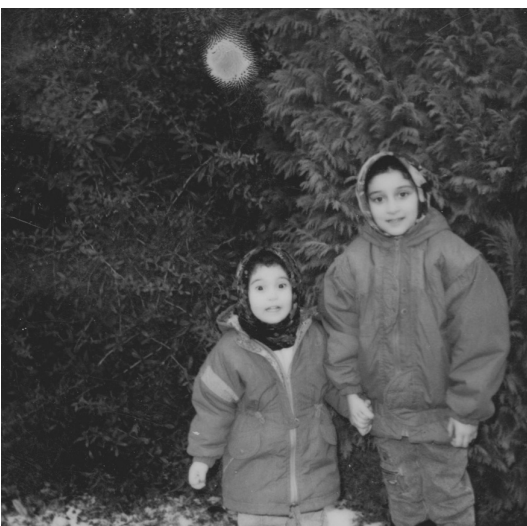
P'urmë sïmas pale, ando milaj duj mija dešuštar, ande Krakovia, te partičipiv ando evenimento „Dikh i Na Bistar“. Kërdem ëk diskurso ande konferencia. Haj kado bërš samas ëk mija manuša. Sas but mišto.

Žanav, kë e situacia Rromengi ande Slovakia, ande Ungaria, ande Polonia sï li but phari. Phenav ël Romengë, t' aven zurrale. Trebul te mardjon pe anda peskë drepturi. On trebun te den pe o vast maškar peste. Či trebul te adžukërën te del o vast o stato, ël gadže. Trebul te ušten opre, Rromalen!

Ando aprili šute tu advisori honoris e Rromenga problematikako tela premieri rumuňikako – so-j kodo? Varisosko simbolo, kaj sikaven tuke pativ kodolestar, so kerdal kbatar e Rrom? Vaj varisoski seriosno oferta te šaj žutis te lašarel i situacia e Rromengi andi Rumunia? Si tu varisosko gindo, so kames te avel avri anda kadi buti? Sar dikhes ad'es po dopaš bërš, so salas ande kadi funksia?

Kana manglja mangë o premiero la Rumuniako te avav leskë „advisoris honoris“ pe problematika ël Rromengi, me či kamlem. Pala dem but godi, sas mangë dar te dav m'ande politika, sas mangë dar, kë kamen ël gadže mandar te profitin, sas mangë dar, kë kamel te sikavel man, sar ëk simbolo, te sikaven kë on, ël gadže, naj rasisto. Me ačeptosardem kadaja funkcia, kë či kamav ël gadže te kërën politika andal Rrom. Kamav, vi ël Rrom te kërën politika, kamav vi ël Rrom te phenen, te sikaven so pakjan on, kë sï mišto, haj so ažukërën on kataj politika. Ande

Anina a její straší sestra Anita
(zleva doprava), Craiova, Rumunsko, 1996.
Osobní archiv A. Ciuciu.

dozvěděli o naší romské historii. Především o holocaustu. Ve stejném roce jsme v pěti lidech napsali také knihu, která se jmenuje *Avava Ovava*¹.

Do Krakova jsem pak znovu jela i v roce 2014, opět jsem se účastnila té akce „Dikh i na bistar“. Tentokrát jsem tam prezentovala svůj příspěvek na konferenci. Bylo nás tam skoro tisíc lidí. Bylo to skvělé.

Vím, že situace Romů na Slovensku, v Maďarsku a v Polsku je velmi těžká. Říkám Romům, aby byli silní a aby bojovali za svá práva. Je třeba, aby si pomohli sami. Není možné čekat, až jim podá pomocnou ruku stát, gádžové. Musíte povstat, Romové!

V dubnu jste byla jmenována čestnou poradkyní pro záležitosti romské menšiny rumunského premiéra. Jedná se spíše o symbolické uznání Vašeho životního příběhu nebo o reálnou nabídku se nějakým způsobem na zlepšování situace Romů v Rumunsku podílet? Máte nějaké konkrétní cíle, které chcete případně na tomto postu dosáhnout? Jak svoje působení v této funkci hodnotíte?

Když mě požádal rumunský premiér, abych byla jeho „advisor honoris“ na romskou otázku, nechtěla jsem tu nabídku přijmout. Hodně jsem o tom přemýšlela, měla jsem strach vstoupit do politiky, bála jsem se, že na mě budou chtít gádžové profitovat, měla jsem strach, že mě budou chtít ukazovat jako symbol toho, že oni, gádžové, nejsou rasisti. Ale nakonec jsem tu funkci přijala, protože jsem nechtěla, aby to byli jen Neromové, kdo formulují politiku týkající se Romů. Chci, aby se toho účastnili i Romové. Chci, aby i Romové říkali, ukazovali, co si myslí,

1 K této knize viz: <http://al-dante.org/shop-4/anina-ciuciu/avava-ovava/> (pozn. red.)

kadaja funkcia me trebul te phenav ka o premiero la Rumuniako, so pakjav, kē sī mišto haj naj mišto andaj situacia Rromengi haj andaj politika la romuniaki. Trebul te anav leskē ande atencia, kana sī ěk problema ěl Rromenca. Trebul te dav les godi, te phenav, so trebul te kērěl te lašarel e situacia Rromengi.

Maj dav ěk egzemplo: Kana gelem ande Polonia haj ande Krakovia kado běrš ande komemoracia anda Holokausto, me kěrdem ěk diskurso ando anav ěl premierosko. Me ěi phendem, so kamlja ov te phenav, haj phendem, so pakjav me, kē sī mišto. Man fal ma nasul, kē naštisardem te kěrav maj but bukja ande kodo dopaš běrš, man nas ma but vakt, sīmas but okupime kataj škoala, kataj Sorbonna, maj kataj mīnrī asoěiacia „La Voix des Rroms“ ando Pariso. Taj ande kodo dopaš běrš skriisardem ěk nevo lil, phendem tumengě, „Avava-Ovava“. Me kamav taj pakjav, kē daštiv te kěrav maj but bukja, te inklěl mišto anda kadaja funkcia, dar kamav te phenav, maj but te žanen savorre Rrom amare, kē me ěi lem nīěi love anda kadaja funkcia, ěi sīmas pokjindi, nas ma nīěi kaj avantažo, haj kěrdem numa, so pakjav me, kē sī mišto andal Rrom. Ği kěrdem so phende mangě ěl gaže. Te train, te aven baxtale!

že je potřeba udělat, a co od takové politiky očekávají. Ve své funkci mám říkat rumunskému premiérovi, v čem je podle mého mínění dobrá a špatná zdejší situace Romů a rumunská politika. Mám ho upozorňovat na problémy, se kterými se zde Romové potýkají. Mám mu radit, co by se mělo dělat, aby se jejich situace zlepšila.

Dám příklad: Když jsem jela letos do Polska, do Krakova, na ten vzpomínkový akt při příležitosti uctění památky holocaustu a měla tam ten svůj proslov, zastupovala jsem tam premiéra. Ale neříkala jsem, co chtěl on, abych řekla, ale to, o čem se domnívám já sama, že je správné. Mrzí mě, že jsem tenhle půlrok nestihla udělat všechny věci, které jsem si předsevzala. Byla jsem velmi zaneprázdněná svým studiem na Sorbonně a také hodně svojí organizací „La Voix des Roms“ v Paříži. Také jsem během toho prvního půlroku pracovala na té nové knize, kterou jsem už zmínila, *Avava-Ovava*. Ale chci a věřím, že budu schopná hodně věcí skutečně udělat a že té funkce skutečně dobře využiji.

Chtěla jsem ještě říct jednu věc, kterou by měli vědět všichni naši Romové: za vykonávání téhle funkce jsem nevzala žádné peníze, nebyla jsem za ni placená, a odnesla jsem si pouze zkušenosti. A dělala jsem jenom to, o čem se domnívám, že je pro Romy prospěšné, a ne to, co říkají a žádají gádžové. Žijte, buďte šťastní!

Poznámka k jazykové redakci a transkripci romštiny

Jedná se o varietu kalderašštiny z Olténie (Malého Valašska) v Rumunsku. Je velmi blízká jiné varietě rumunské kalderašštiny, a to banátské. Tou jsem se zabýval ve své doktorské práci „Některé aspekty kultury banátských Rromů prizmatem rumunské kalderašské rromštiny“.¹ Rumunské variety kalderašštiny vykazují velmi silný vliv rumunštiny, který se pochopitelně promítá i do fonetiky. Transkripce, kterou jsem užil při redakci tohoto textu, se liší od transkripce užívané v mé doktorské práci víceméně jen užíváním *j* namísto *y*. Grafém *j* užívám při jotaci, např. *jekh*, a při palatalizaci, např. *kërdjovav ma*. Ne však v případech, kdy po *t*, *d*, *n* následuje *e* nebo *i*. Tyto samohlásky měkčí v těchto spojeních samy o sobě, ovšem méně než v češtině, např. *godí* (godji). Dále užívám *j* v samohláskových skupinách *ai*, *ei*, *oi*, v prostředku a na konci slov, např. *maj*, *dej*, neboť tak zní skutečná výslovnost. Zachytit kolísání výslovnosti samohlásek je celkově obtížné, neboť jejich výslovnost závisí na hláskovém okolí, rychlosti řeči, návycích mluvcího (jeho idiolektu) atd. Pro neurčitou samohlásku, která je v rumunštině zapisována jako *ă*, užívám *ë*. Výhodou tohoto přepisu na rozdíl od jiných možných, např. *ə*, *ā*, *ō*, je zachování základní ortografické podoby *e*, jak se s ní setkáváme v transkripci jiných dialektů romštiny. Další výhodou užívání *ë* je to, že jej lze psát přímo z klávesnice bez používání funkce „symbol“. Obdobnou samohláskou je *î*, které je podobné ruskému *и*. V případě výrazu *skirimo* respektuji výslovnost Aniny Ciuciu, ačkoliv gramaticky správně by mělo být „skirimos“, v případě některých kolísavých tvarů, např. *Rumunia*, *Romunia*, *Romania* nebo *thaj*, *haj*, *aj*, ponechávám kolísání.

Zbyněk Andrš

¹ Tato práce je dostupná na adrese: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/24332/>

Anina Ciuciu, Frédéric Veille
Je suis Tzigane et je le reste:
Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne.
(Jsem Romka a jsem na to hrdá:
Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu).

Kapitola II

První kilometry utekly rychle. Svítalo a venku jsme měli zcela neznámou krajinu. Všude kolem se rozprostíraly pole a lesy. Vzpomínám si, že jsem na obloze zahlédla obrovské ptáky. Nikdy předtím jsem takové neviděla. Mávali širokými křídly a zdálo se, že pomalu letí, a přitom nám zůstali dlouho nad hlavami. Vypadali působivě. Letěli i oni za lepším životem?

Pokračovali jsme po menších silnicích, hodiny ubíhaly a přestávky byly vždy velmi krátké. Pokaždé, když jsme zastavili, nás převaděč hnal zase rychle zpátky do auta.

První noc té dlouhé cesty jsme skoro nezamhouřili oko. Nemohli jsme usnout, v kufru to totiž bylo strašně nepohodlné, přestože nám maminka dala několik polštářů a přikrývek, abychom si je dali pod zadek. Když k tomu přičtete ještě málo místa a rozbité silnice, spali jsme, jen až když už nás únava úplně přemohla.

Čas od času převaděč prudce zastavil na nějaké otočce u silnice nebo u lesa. Chvilí čekal, jako by číhal na něco, co si myslel, že vidí nebo slyší, a potom se zase rozjel.

Seděla jsem vzadu a lekla se pokaždé, když motor zpomalil. V takových chvílích v autě nikdo ani nedutal. Stavěli jsme vždy na odlehlých silnicích, abychom nebudili pozornost.

Od rodičů jsme věděli, jaká rizika každá zastávka přináší. Velká skupina Romů na kraji silnice poblíž dodávky nutně budí pozornost. Mohli nás kdykoli zatknout a poslat, odkud jsme přišli.

Náš průvodce proto jezdil jen po menších silnicích, a když to vypadalo, že se ztratil, rozložili naši chlapi mapu a pokoušeli se najít tu nejlepší trasu.

Když jsme se přiblížili k první hranici, hranici s Maďarskem, na všech, i na nás dětech, byla vidět nervozita.

První velkou překážku jsme nicméně úspěšně překonali. Brzy nato, na horských silničkách, se ale všechno zkomplikovalo. Převaděč už nechtěl zastavovat. Říkal, že je potřeba co nejrychleji dojet do Slovinska, potom mělo být vše snazší.

Skoro všem bylo špatně. V dodávce, v níž se v zatáčkách ve vedru mačkalo patnáct lidí, se mísil nechutný zápach benzínu, cigaret, zvratků, našeho pokecaného špinavého oblečení, které jsme si nemohli vyprat. Bylo to nesnesitelné.

A pak, když se s námi auto vyšplhalo na první horský masiv, začalo pršet. Silnice klouzala čím dál víc. Řidič byl asi příliš unavený, a jel moc rychle a dodávka najednou sjela ze silnice...

Ozvala se strašná rána, jako by se něco utrhl.

Křičeli jsme a auto se úplně zastavilo.

Maminka se na nás otočila, aby zkontrolovala, jestli je všechno v pořádku – a bylo.

Chlapi, kteří seděli vepředu, ale začali brzy panikařit a chtěli, abychom otevřeli kufr zevnitř. Nešlo to.

Strýc Gari si sedl obkročmo na sedadlo a pokusil se vykopnout zadní okno. Ani to se nepodařilo.

Dodávka uvízla, visela dvěma předními koly nad strží. Do propasti jsme nespadli jen díky tomu, že zadní část auta, v níž se mačkalo deset dětí, byla úplně přetížená...

Postupně se dozadu přesunuli všichni. Pomalu, aby nenarušili rovnováhu auta. Zdálo se nám to jako věčnost, a přitom to celé jistě nemohlo trvat déle než několik desítek vteřin.

Strýc Gari kopal do skla pořád silněji, dokud ho konečně nerozbil.

Zadním oknem jsme nakonec všichni vylezli na pevnou zem. Byli jsme naživu, dodávka se nezřítla, ale byla nepoužitelná.

Nechali jsme ji tam viset na okraji strže. Sebrali jsme svých pár zavazadel a v dešti pokračovali dál pěšky. Vzpomínám si, jak jsem celou tu nekonečnou dobu držela maminku za ruku. Taky si vzpomínám, že jsem měla strach. Strašný strach.

Po několika minutách nebo hodinách, na to už si nevzpomínám, jsme uviděli muže v uniformách, byli to vojáci nebo policajti. I oni si nás všimli, jak tam stojíme na kraji silnice... a zadrželi nás.

Naše cesta skončila.

Přesto přese všechno s námi zacházeli dobře. V kasárnách, kam nás umístili, jsme strávili více než jeden den. Dostali jsme tmavý chleba se škvarky a mohli jsme si odpočinout – na podlaze. Byla to kamenná podlaha, tvrdá a studená.

Viděla jsem, že rodiče i strýc se bojí. Dobře věděli, že zatčení na maďarské půdě znamenalo okamžité vyhoštění zpátky na rumunské hranice.

Zpátky do Rumunska, do země, kterou jsme několik dní předtím zcela ilegálně opustili.

Z Maďarska nás pochopitelně vyhostili a pod přísným dozorem nás dopravili až do Temešváru. Pro moji rodinu, která prožila v Rumunsku celou Ceaușescovu éru, to bylo symbolické. Právě tady proti němu vypuklo 16. prosince 1989 povstání. Temešvár byl (i se svou velkou romskou kolonií) první rumunské svobodné město.

Symbolika ale nebyla rodičům k ničemu. Jejich plán, jak celé rodině zajistit lepší život, ztroskotál, ale nechtěli se ho vzdát.

Protože otci i strýci zbyly ještě nějaké úspory, využili hned další příležitosti k odjezdu ze země. Celá rodina byla rozhodnutá, že se na Západ vydá znovu, stůj co stůj.

V provizorním táboře, kam nás úřady poslaly, se můj otec okamžitě znovu spojil s převaděči. Nebo to možná bylo naopak, kolem rodin jako byla ta naše, kroužila spousta chlapíků, kteří za úplatu nabízeli splnění snu, skvělý plán cesty do vytoužené destinace.

Z Temešváru jsme odjeli hned další den. A nemělo to být tak „pohodlné“ jako v dodávce. Čekala nás tentokrát cesta kamionem. Starým, širokým, uzavřeným kamionem, do jehož nákladního prostoru jsme nastoupili.

Bylo nás asi třicet, možná dokonce víc. Ve voze bez oken, bez možnosti vyhlédnout ven, a kde byly mým jediným komfortem nohy mojí maminky, na které jsem si mohla položit hlavu, když jsem se pokoušela usnout.

Zažívali jsme nepopsatelné peklo. Byli jsme zavřeni v pochmurném, nepohodlném, hlučném kamionu, v prostoru, kde o sebe skřípaly kusy rozpáleného plechu a kde se šířil zápach moči, potu a zvratků. Byl to zatuchlý, hrozný zápach strachu.

Nikdy jsem to nikomu nevyprávěla.

Nikdy jsme potom o téhle cestě nemluvili ani s rodiči. A přeci to nebyl jen zlý sen. Bylo to úplně reálné. Sama jsem to zažila, já, malá Anina. Přitom jsem už od malička netoužila po ničem jiném než po pořádné koupelně, od útlého dětství jsem o sebe pořád pečovala, starala se o to, jak vypadám.

Chci na tu cestu zapomenout, zapomenout na ty dlouhé hodiny strávené v kamionu bez jídla a pití.

Za tuhle pekelnou jízdu zaplatil můj otec dalších 3000 marek. Jen jedinkrát jsme se za celou tu dobu podívali na denní světlo, a to když kamion najednou zastavil.

Některé z nás to vymrštilo proti stěně. Lidi křičeli, plakali, vypukla panika.

Najednou se otevřely zadní dveře.

Vzpomínám si, jak mě strašně rozbolely oči.

Vzpomínám si, jak všichni zvedli ruce, aby si zastínili obličej, a pokoušeli se něco zahlédnout, zjistit, co se děje.

Taky si vzpomínám, jak mě omráčil závan čerstvého vzduchu. Postupně, jeden po druhém, jsme vyšli ven a najednou stáli všude kolem nás vojáci. Obklíčili nás.

Byli ozbrojení a něco na nás křičeli v jazyce, kterému nikdo z nás nerozuměl.

Za nimi stály obrněné vozy, o kus dál, po levé straně jen pole plné rozvalin. Všechny domy kolem, kam až jsme dohlédli, byly rozstřílené. A pokud ještě nějaké stály, měly stěny děravé od střel a granátů.

Další hrůza! Umírali jsme strachy. Báli jsme se vojáků, kteří nás obklíčili, o nichž jsme nevěděli, co po nás chtějí, báli jsme se, že jsme se ocitli uprostřed válečného konfliktu nebo že nás zase vrátí do Rumunska.

Nakonec nám jeden z vojáků vysvětlil, že projíždíme minovým polem. Že je příliš nebezpečné a vlastně nemožné pokračovat směrem, kterým jsme se vydali.

Doprovodili nás několik stovek metrů a ukázali řidiči kamionu, kudy má jet, aby nenajel na minu. My jsme šli pěšky, a tak jsme si alespoň trochu protáhli nohy a provětrali se.

Sice jsme si tak trochu odpočinuli, ale z vojáků jsme byli nervózní. Jistě nám vytáhli jeden trn z paty, ale klidně pak s námi mohli naložit stejně jako ti v Maďarsku. Nebylo pochyb, že nás zase pošlou, odkud jsme přijeli.

Ta podivná chvíle mezi minovým polem a hromadou trosek, kdy jsem si připadala jako v jiném světě, se mi zdála nekonečná.

Byli jsme sice venku z kamionu, mohli jsme konečně dýchat něco jiného než všudypřítomný puch, ale vzduch jako by se dal krájet. Tatínek se nás pokoušel rozveselit.

Nikdo na nás nemířil, ale zbraně byly nepříjemně blízko nás. Poprvé v životě jsem viděla takhle zblízka pušky a samopaly.

Poprvé v životě jsem viděla takovou zkázu. A to naše ulice Hanul Rosu rozhodně nevypadala jako Broadway. Tady to ale bylo děsné.

Nestál tu ani jeden dům. A hlavně tu nikdo nebyl, všichni to místo opustili, procházeli jsme kolem města duchů.

Tak jsem si říkala, že tu kdysi taky musely žít děti s rodiči, a možná stejně jako my toužili utéct za lepším.

Tatínkovi se podařilo dát do řeči s vojáky, kteří nás doprovázeli. Když se ho vojáci ptali, odkud jsme, neodpovídal.

Chtěl jenom zjistit, kam jsme se to po dlouhých dnech cesty v zavřeném kamionu dostali.

Jeden voják mu odpověděl. Ještě dnes mi to slovo zní v uších, jak ho vyslovil voják o mnoho let mladší než můj otec: KOSOVO.

Když si teď uvědomím, co všechno se v tu dobu v Kosovu dělo, říkám si, že jsme měli opravdu veliké štěstí. Přestože jsme to nečekali, nechali nás vojáci odjet, jakmile jsme se dostali mimo zaminovanou oblast. Znovu jsme nastoupili do kamionu a pokračovali v cestě, ve stále stejně strašlivých podmínkách.

Nejsem schopná říct, kudy jsme jeli, ani jak dlouho to trvalo.

Zato vím naprosto jistě, že čím víc času uběhlo, tím víc jsme cítili, že se blíží den D. Bylo to prosté: s dalšími najetými kilometry se silnice začaly zlepšovat a najednou byly bez děr a hrbolů.

Věděla jsem, že mne na konci té dlouhé cesty čekají pomeranče a mandarinky.

Blížili jsme se k cíli.

Než jsme se vydali na cestu, otec nám vysvětlil, že v Rumunsku už dál žít nemůžeme. Zdůrazňoval, že už od dětství snil, že se jednou vydá na Západ, přestože jeho rodnou zemi bude vždycky Rumunsko. Tady se narodil, tady vyrůstal, studoval tu i pracoval.

V téhle zemi se oženil, narodily se mu tady děti.

A v téhle zemi, která byla vůči Romům tak nevlídná, chtěl žít, ne jako Rom, ale jako běžný občan.

Jenomže události, ke kterým se přidaly hloupost a rasismus, ho přiměly změnit plány.

Během té dlouhé cesty jsme sice neměli moc času si povídat, ale občas za námi přišel, aby nás uklidnil, hlavně po tom prvním neúspěchu a nuceném návratu do Temešváru.

„Děti, uvidíte, že tam budeme mít vlastní dům. Najdu si práci, vy budete moct pořádně vystudovat, abyste mohli mít krásné zaměstnání,“ sliboval nám.

V přítmí kamionu nám těch několik milých a povzbudivých slov pomohlo zapomenout na zápach, který nás v té kobce tak soužil. Jeho slova nás zahřála u srdce, opět v nás vzbudila naději. Mým bratrancům, sestrám a všem dalším dětem, které s námi cestovaly, se při těch slovech vrátil na tvář úsměv.

Naše maminky dokonce začaly zvesela zpívat, aby to oslavily, aby daly najevo, že se blíží konec naší dlouhé cesty.

Těšili jsme se, až tam budeme. Museli jsme obětovat tolik věcí, abychom dorazili až sem. Už alespoň tři dny jsme nejedli. Ale v tom rámusu jsem ani neslyšela, jak mi kručí v břiše!

Po asi deseti dnech byla naše hlučná, strastiplná a bolestná cesta u konce, dorazili jsme na místo. Urazili jsme na ní takových 1500, 2000, 2500 kilometrů, soukali se po malých silničkách, vyhýbali se hraničním přechodům a strašně jsme riskovali.

Když utichl hluk motoru a otevřely se dveře kamionu, úsměv na rtech nám rychle ztuhl.

Před námi se rozprostírala skládka posetá spoustou starých karavanů, řádně ohlodaných zubem času. Stály tam přímo uprostřed odpadků.

V dálce stoupal k nebi černý dým, a halil do tmy horizont.

Ještě nás bolely oči z toho, jak dlouho jsme seděli v šeru, a to, co jsme viděli, mělo jen smutné ponuré barvy. A přitom jsem čekala, že uvidím samou modrou, zelenou a žlutou.

Mnoho dní jsem dýchala jen smrad, lehce tlumený šátkem, který jsem si uvázala přes obličej, ale ani teď se ke mně nedonesla vůně květin, pomerančů a slunce. Můj nos naopak dráždila nepříjemná směs zápachu odpadků a spáleného dřeva.

Byli jsme na místě a museli jsme vystoupit, na tenhle kus špinavé, prašné a nehostinné země. A já jsem celou dobu předtím doufala, že až vystoupím, uvidím alespoň kousek zeleně.

Ještě dnes mi zní v uších řidičova slova: „Vystupte si, jste v cíli. Tak dělejte, mám na práci i jiné věci!“

Právě jsme dorazili do Itálie, na předměstí Říma.

Přesně se to jmenovalo Casilino.

Casilino, špinavý slum, kde končila cesta Romů hledajících exil, kam převa-
děči bez skrupulí vykládali svoje oběti.

Kdyby mému otci při odjezdu z Rumunska někdo řekl, že naše cesta skončí
právě tady, nikdy by nás nenechal nastoupit. V životě by nikomu nezaplatil tako-
vou šílenou cenu, aby se ocitl právě tady.

Moji rodiče by nikdy neutratili veškeré svoje úspory a část jmění mých pra-
rodičů, aby skončili v téhle bídne díře, daleko od vysněné Francie.

Řidič ale nechtěl o ničem ani slyšet. Dostal za úkol nás všechny vyložit tady,
dělal to tak při každé cestě, a musel se co nejrychleji vrátit zpátky – naložit další
zájemce o život na Západě.

Když jsem to příšerné místo spatřila, rozbrečela jsem se. Nikdy jsem nevidě-
la tolik bídy, takovou spoušť. Ani později jsem nezažila nic horšího.

Byla to obrovská skládka, všude se válely odpadky. A když říkám všude,
myslím to vážně: pokrývaly zem, povalovaly se po střeších, vlály ve větru.

Mezi vraky aut, hromadami palet a odpadu všeho druhu pobíhaly slepice,
kohouti, psi, krysy a děti.

Přijeli jsme do největšího a nejstaršího romského tábora v Evropě. Něco ta-
kového jsme nečekali. O ničem takovém jsme nesnili.

Žili tu Romové z Rumunska, Srbska a další, kteří utekli z Balkánu před vál-
kou. Vypadalo to jako město nebo spíš velký slum, kde všichni žili v mizerných,
nelidských podmínkách.

Bez jakéhokoli řádu tu vedle sebe stály staré zchátralé karavany, často jen
tak, na holé zemi, a něco, co vzdáleně připomínalo domky, vyrobené z prken,
kusů plastu a starých kartonů.

Stály tu také staré maringotky bez oken. Na střeších všech těch chatrčí le-
žely pneumatiky, aby je nerozfoukal vítr.

Na téměř každém karavanu nebo provizorním přístřešku bylo sprejem nebo
barvou napsané číslo, to aby se lidé na téhle obrovské ploše, ležící necelých deset
kilometrů od Vatikánu, alespoň trochu orientovali.

Když přelo, bylo všude bláto.

Když bylo teplo a sucho, všechno zaplavil červenohnědý prach. A všude po-
bíhaly krysy a naháněly mi hrůzu.

S obrazem té báje cizí země, který jsme si v našich pošetilých představách
malovali, tohle nemělo nic společného. Měli jsme ho v hlavě před naším odjez-
dem z Rumunska, a teď se roztrhl na tisíc kousků. Představa o cizí pohostinné
zemi s krásnou přírodou se nám rozplynula před očima.

Plakali jsme od prvního dne, od první chvíle, kdy jsme vystoupili na půdu
tábora. Všichni jsme brečeli, chtěli jsme se otočit a vrátit zpátky. Říkali jsme si,
že je tu ještě větší bída než v Rumunsku.

Potom přišel můj strýc Vasil. Konečně tu byl někdo, koho jsme znali. Trochu
se nám ulevilo. Bydlel tu se svými dětmi už několik měsíců.

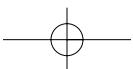
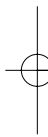
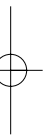
Taky odjel zkusit svoje štěstí. Taky naletěl převaděčům, kteří mu samozřejmě neřekli, že se i jeho sen roztrhne o zbytky karavanů na vrakovišti v Casilinu.

I on plakal, když dorazil na tohle rozlehlé místo jen místy ohraničené pletivem, na kterém visely igelitové tašky, kusy drátů, staré boty...

Během několika měsíců se Vasil změnil. Zdálo se mi, že zestárnul. Změnily se i jeho děti, moji bratřenci.

Přišlo mi, že nějak rychle dospěli. Že je tady život ani trochu nešetřil, že tu všechno bylo mnohem složitější než u nás, v Hanul Rosu.

Z francouzštiny přeložila Kateřina Turková

Recenze | Anotace | Informace

Anina Ciuciu, Frédéric Veille
Je suis Tzigane et je le reste: Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne.
/ Kateřina Turková

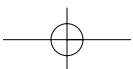
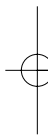
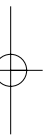
Natalia Gancarz, Dina Karpowicz
Mietek na wojnie. Bachtalo and-o bibachtalipen. / Lada Víková

Andrej Giňa
Pařiv – Ještě víme, co je úcta. Vyprávění, úvahy, pohádky. / Eva Danišová

Lukáš Houdek, Radka Patočková a Renata Berkyová (eds.)
Mojí milí. Sbírka romské narativní prózy. / Karolína Ryvolová

Norbert Mappes-Niediek
Chudáci Romové, zlí Cikáni. / Renáta Berkyová

Lidia Ostałowska
Farby wodne (Akwarely pro Mengeleho) / Ctibor Nečas

Anina Ciuciu, Frédéric Veille
Je suis Tzigane et je le reste:
Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne.
(Jsem Romka a jsem na to hrdá:
Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu)

Paris: City Editions 2013, 208 s., ISBN: 978-2-8246-0439-8

Kniha *Je suis Tzigane et je le reste* (Jsem Romka a jsem na to hrdá) s podtitulem *Des camps de réfugiés Roms jusqu'à la Sorbonne* (Z romských uprchlických táborů na Sorbonnu) je společným dílem rumunské Romky Aniny Ciuciu a Frédérica Veille, francouzského novináře a spisovatele, autora několika popularizačních a komerčně úspěšných biografii (mj. autora knihy *Žádám vás o právo zemřít* mladého tetraplegika Vincenta Humberta, která nejen ve Francii rozpoutala velkou diskuzi o právu na eutanazii). Předmluvu ke knize *Je suis Tzigane et je le reste* napsal Damien Draghici (v době, kdy byla kniha publikována, působil jako poradce rumunského premiéra pro romskou problematiku, nyní je poslancem evropského parlamentu), druhou předmluvu vysvětlující vznik knihy pak Frédéric Veille sám.

Anina Ciuciu se narodila v rumunském městě Craiova, vyrůstala v romském ghettu a krátce před započatím školní docházky se s rodiči přestěhovala na místní sídliště mezi rumunské obyvatelstvo. Ve školce i ve škole se stávala terčem posměchu spolužáků, a když navíc v roce 1997 její otec přišel o zaměstnání, rozhodl se opustit Rumunsko a vydat se do Francie, „země lidských práv“. O této možnosti přemýšlel již dlouho, veškeré úspory a sebe se svou rodinou svěřil do rukou převaděčů. Řízením osudu se rodina do Francie nedostala hned napoprvé, strávila ještě několik měsíců v tenkrát jednom z největších romských slumů západní Evropy, na římském předměstí Casilino. Situace nebyla jednoduchá ani ve vysněné Francii, rodina vystřídala několik sociálních bydlení, nakonec před hrozícím vyhoštěním dala přednost životu v obytné dodávce, než se jí díky pomoci zvenčí podařilo svou situaci stabilizovat. Anina i její sestry mohly začít chodit do školy, kde se Anina brzy zařadila mezi premiantky (na prvním stupni dokonce přeskočila jednu třídu), její vynikající školní výsledky a osobní odhodlání ji nakonec zavedly až na magisterské studium práv na pařížské Sorbonně.

Anina v knize vypráví svůj životní příběh, cestu z romského ghetta na okraji rumunského města Craiova až do Paříže, na právnickou fakultu prestižní francouzské univerzity – Sorbonny, cestu z okraje společnosti mezi „elitu“. Skrze poutavý, dojemný a místy dobrodružný příběh autoři zprostředkovávají čtenářům pohled „zevnitř“ nejen na romskou kulturu, ale také na otázku přistěhovalectví, převaděčství, život v chudobě, neustálý boj proti předsudkům a byrokracii.

Kniha je členěna do sedmi kapitol, každá z nich uceleně líčí konkrétní část Aniny životní etapy a průběžně explicitně vysvětluje historický, společenský, politický, případně kulturní kontext líčených událostí. Čtenář tak získává určité povědomí o postavení a životě Romů

v Rumunsku za socialismu, na počátku devadesátých let i v současnosti, výjimečně líčení zasahuje i hlouběji do historie (str. 162). Autoři obvykle podávají jen stručný přehled událostí, zkratkovitost pak může vést k nepřesnostem či věcným chybám (např. na straně str. 21 je příchod Romů z Indie přímo spojen s územím Rumunska a je datován již do roku 800). Více prostoru je věnováno kontextu kulturnímu. Některé události (např. svatba rodičů nebo Aniny starší sestry, úmrtí některého člena rodiny, atp.) přímo vybízejí k osvětlení vybraných romských reálií. Autorka se detailně věnuje například popisu romské svatby a celkově otázce postavení romské ženy v rodině, jejím statusům a rolím. Čistotu dívky před svatbou vnímá jako jeden z prvků romské identity. Velký prostor je věnován významu rodiny obecně a vzhledem ke skutečnosti, že je Anina studentkou práva, detailně popisuje i instituci romského soudu *kris* (str. 165–168). Vedle vlastních úvah o povaze a významu práva, hodnotovém systému Romů, se autorka věnuje také otázce vlastní identity a její proměny. K tomuto tématu mj. podotýká: „(...) Považovala jsem se za *Bourgeanku*, obyvateľku města *Bourg en Bresse*, zůstávala jsem *Romkou*, ale čím dál více jsem se cítila i jako *Francouzka* (str. 140). (...) *Romská kultura je s tou francouzskou naprosto slučitelná. Důkazem jsem já: žiju jako Francouzka, ale nezapomínám na své kořeny. Z každé kultury jsem si vzala něco a udělala si z toho vlastní směr. Z romské kultury jsem si zachovala sebeúctu, úctu ke starším a rodinnou soudržnost. Možná to zní namyšleně, ale myslím, že jsem si zachovala jen ty dobré stránky* (...)“ (str. 151).

Kniha Ciuciu není pouhým vyprávěním příběhu, jejím cílem je zároveň rozpoutat debatu, má do určité míry plnit funkci osvětovou, a to nejen vůči francouzskému (neromskému) čtenáři, ale i vůči čtenáři romskému. Autorčina angažovanost je patrná v celé knize, nejvíce však v jejím závěru, kde otevřeně vyjmenovává a kritizuje stereotypy (negativní i romantizující představy) o Romech a zároveň vysvětluje, co ji vedlo k napsání knihy: „(...) uznávám, že je možné prezentovat můj úspěch jako něco výjimečného. A jestli to přispěje k tomu, aby si lidé řekli, že Romové mohou být také pracovití a slušní lidé, tak je to dobře. Často se stává, že se proti Romům vede něco, čemu říkám mediální válka. A pokaždé se cítím napadena. Mám pocit, že Romové jsou národní nepřátelé jak ve Francii, tak v Rumunsku. Tak bojuji. Už od gymnázia jsem bojovala tím, že jsem se ke svému romství hlásila a neustále opakovala, že jednoho dne budu studovat právo na univerzitě. (...)“ (str. 216–217). O něco dále se obrací i k romským čtenářům: „Byla bych ráda, kdyby se o mé cestě k úspěchu a poselství doslechli i Romové v Rumunsku. Chtěla bych je přesvědčit, že se nemají spokojit s životem, jaký vedou (...). Když na sobě pracujeme, můžeme uspět – s trochou štěstí a trochou pomoci.“ (str. 217)

Kniha *Je suis Tzigane et je le reste* je angažovaná autobiografie, která velmi čtivou formou zprostředkovává lidský příběh a na jeho pozadí popisuje život některých Romů současnosti. Historický, politický i společenský kontext líčí ze subjektivní perspektivy, nejde příliš do hloubky, přesto se ale nedopouští větších kontroverzí. Autoři počítají spíše s neinformovaným čtenářem, čtenáři, který se v problematice orientuje, proto mohou některá místa připadat trochu zdouhává. Tyto pasáže však vyrovnává autentická výpověď Aniny, která čtenáři otvírá své nitro a sdílí s ním své pocity křivdy i radosti, otevřeně mluví o příjemných i nepříjemných životních událostech a svými postoji si dokáže čtenáře získat na svou stranu.

Kateřina Turková

Natalia Gancarz, Dina Karpowicz

Mietek na wojnie. Bachtalo and-o bibachtalipen

Tarnow: Muzeum Okręgowe w Tarnowie, 2013, 59 s., ISBN 978-83-62719-88-4

Kniha polských autorek se od běžné knižní produkce pro děti velmi liší. Ač je určena malým dětem a i samotní dětské čtenářky knížku na první pohled (formátem i větším zastoupením obrazového materiálu než textu) i na dotek (obal působí hebkce, až sametově) okamžitě identifikují jako knihu „pro děti“, svým obsahem je spíše apelem, mementem. Čtenářům se pomocí dojemného příběhu zprostředkuje především smutná zkušenost, kniha tak rozhodně není pohlázením po duši. Zároveň ale může přinést pro děti důležité poznání: skutečný život není pohádka, za války se mocní lidé k těm jiným, odlišným lidem chovali nespravedlivě, odsoudili nevinné, dělali na nich pokusy, týrali děti hladem ..., proto takovou hrůzu nesmí lidé nikdy více dopustit.

Důležitou otázkou je, pro jak velké děti je tato knížka určena. Svým zpracováním je typickou knihou pro malé čtenáře: více obrázků než textu, velká písmena, aby si děti mohly knihu číst samy. Děti starší devíti let ji určitě budou považovat za knihu pro malé děti, ale přínosná může být i pro starší (mohou ji např. číst rodiče společně s nejmenšími dětmi, ale mohou přizvat i ty starší).

Díky působivému vyprávění malého romského chlapce se dětský čtenář (či posluchač) stává na chvíli (nebo jeden večer) průvodcem malého vězně koncentračního tábora (postupně si znalý čtenář domyslí, že *cikánského* tábora v Auschwitz II–Birkenau). A už v prvních větách textu bude patrné, že ačkoliv se kniha vztahuje k válečné historii, informace nebudou to hlavní, co si z knihy čtenářky mají odnést. Podstatným bude prožitek, děti se mohou postupně seznámit a oblíbit si hlavního hrdinu, nového kamaráda, malého Mietka:

„Bydlím v táboře. Jmenuji se Mietek, ale říkají mi Bachtalo, to znamená Šťastný. Asi proto, že jsem nejmladší, a tak mne všichni rozmazlují. Mám tři bratry a dvě sestry a jedna ze sester je moje dvojče. Jsme úplně stejní. Ona je také nejmladší, ale i tak je starší než já. Jmenuje se Sára.“ (s. 6)¹ „Máma říká, že jsme tu několik měsíců, ale to, co bylo před tím, se mi asi jen zdálo. Máma říká, že je to asi z hladu. Tábor je takové místo, kde je strašně moc lidí, kteří vůbec nevypadají jako lidé. Jsou vyčerpaní a strašně vyhublí.“ (s. 8) Za úsvitem „máma říká“ / „dospělí říkají“ se obvykle dozvídáme, jak dospělí pomáhají hravému a optimisticky založenému Mietkovi porozumět situaci a neztratit naději na záchranu, a to i přes to, že se spolu s ním musí vyrovnávat s bolestivými ranami, které jim válka přináší: Mietkovi umírají jeho nejbližší (dva starší bratři na tyfus, sestra Sára se stane obětí lékařských experimentů při výzkumu dvojčat). Jméno lékaře Mengeleho se dětský čtenář (pokud se nebude vyptávat rodi-

1 Z polštiny přeložila (jak tuto citaci, tak i následující) autorka recenze za pomoci Z. Kratochvíla.

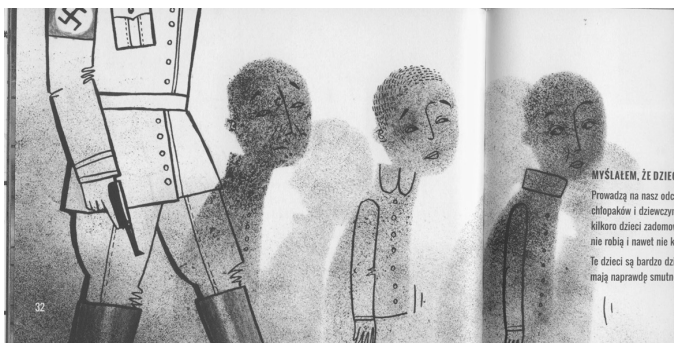
čů) nedozví, ale zažije hrůzu, kterou si prožil malý Mietek coby očitý svědek Mengeleho experimentu, jehož následkem mu sestra-dvojče zemřela.

Celá knížka však není ponurá, místy je i úsměvná, psaná živým a z pohledu dospělých jazykem dítěte: krátké a srozumitelné věty, jaké by dítě mohlo použít, kdyby si psalo svůj deníček. Čtenář sleduje, jak se šikovný a všímavý kluk s velkou touhou po normálním dětství vyrovnává se svou situací, když osobitě dětsky vypráví: „*Bydlíme v dřevěném voze bez kol, kterému se říká barák. Je pravda, že je ohromný, ale bydlí nás tady tolik, že musíme spát po několika na jedné pryčně, jsou nepohodlné, z matrací vylézají štěnice, které nás během spánku hryžou. Nesnáším štěnice.*“ (s. 10) Nebo když popisuje „hru na počítání“, při které se děti z celého tábora snaží schovat tak, aby nebyly započítány jinými počítajícími dětmi. O tom, že je Mietek v „koncentráku“ kvůli svému cikánskému původu, se čtenáři domýšlejí nejprve jen z náznaků: „*Bydlíme s rodiči a vlastně celý den nic neděláme. Strýčkové, kteří si vzali nástroje, nám hráli po cikánsku pro potěšení, ale od doby, co jim Němci přikázali hrát na povel, nás hudba už tolik netěší.*“ (s. 13) Postupně z dalších zmínek vyplývá, že romský původ spojuje všechny v této části tábora, např. když Mietek vypráví, že zde má: „*...kamarády z různých zemí. Z Německa, Rakouska, Čech, Holandska a už ani nevím, odkud ještě. Všichni si rozumíme, protože mezi sebou mluvíme cikánsky.*“ (s. 25) Až ke konci knihy se malý Mietek (a s ním i čtenář) dozvídá odpovědi na své otázky: kdo jsou Árijci (pojem, který Mietek kolem sebe slyší a nerozumí mu) a proč jim Němci nadávají do špindírů? Je to tehdy, když učený a hrdý strýček Anselm z Rakouska malému Mietkovi předává hrdost na své romství, vypráví mu o společném indickém původu, ukazuje mu, že se nemá za svůj původ stydět. Sám však na svou hrdost doplatí svým životem, když si nenechá nadávat od německého dozorce (s. 51-53). V průběhu knihy se mísí naděje i beznaděje, tak jak ji Mietek prožívá. Už na začátku knihy se musí Mietek vyrovnat se zklamáním: přijeli další Romové z Polska, oprávněně se těšil na „patyw“ (tradiční oslavu), následně prožíval obavy spolu se svou rodinou, obavy dospělých, jak oslavu uspořádají, když nic nemají, aby nakonec společně s nimi oplakával všechny, na něž se tolik těšil (babičku, kamarády), protože jim z celého transportu do tábora nikoho nepřivedli. Dozvěděl se jen, že byli všichni odesláni rovnou do plynu. I tuto informaci autorka textu (kteřou je mimochodem etnoložka a romistka, ale i spisovatelka, scénáristka a designérka, Natalia Gancarz) předává dětskému čtenáři citlivě, aby ji mohl spolu s malým Mietkem pochopit: „*Máma se rozplakala, jen mne objala a řekla, že nežijí, že je Němci zabili. Ale tomu nerozumím, že Němci zabili najednou tolik lidí.*“ (s. 22) A postupně i vstřebat či odmítnout jako skutečnost, která do dětského světa nepatří: „*Nemohl jsem spát a myslel na to, že se bojím a že to je nespravedlivé. Té noci jsem se stal dospělým, protože dospělí v táboře jsou smutní.*“ (s. 22). Jak děj probíhá, střídají se stále méně často smutné momenty s těmi radostnějšími. Čtenář spolu s Mietkem přeje štěstí vězňům odhodlaným k útěku, raduje se z jejich úspěchu a sleduje, jak jsou ostatní za trest bití, ale navzdory tomu prožívají radost, že se útěk jiným podařil. Ovšem v závěru už z dospělých v táboře číší tolik beznaděje, že je to i na Mietka moc.

Těžko si představit, že si tuto knihu mnoho dětí oblíbí a budou se k ní vracet tak, jako se děti rády k oblíbeným knihám vrací. Přesto je kniha vítanou alternativou pro náročnější rodiče. Stejně jako se dospělí snaží vést své děti k poznání odkazu Anny Frankové² nebo jim kupují dětské knihy dotýkající se v tomto žánru nepatřičných témat, kde jsou ústředními aktéry např. nemoc dítěte a jeho smrt³, může se tato kniha jevit velmi dobrou pomůckou pro zprostředkování základního povědomí o tzv. romském holocaustu (pro nějž autorka v závěrečném vysvětlení užívá coby romský název *samudaripen*). A určitě bude tato kniha patřit k těm, které na dítěti nechají nesmazatelné stopy, pomohou

2 Deník Anny Frankové vydalo např. nakladatelství Triáda v Praze v r. 2006.

3 Gaarder, Jostein. 1999. *Jako v zrcadle, jen v hádance*. Praha: Albatros, 139 s.

Ukazka z ilustrací knihy *Mietek na wojne*, s. 32–33.

tříbit jeho postoje a odpor k této temné části lidské historie. Pomůže tomu i poslední kapitolka knížky, kdy už Mietkova beznaděj vrcholí. Název kapitoly je „Co s námi bude?“ a Mietek v ní vyjadřuje touhu po jiné realitě: „*Chci, aby se to nikdy nestalo, chci, aby se vrátil sen, ve kterém nebyly dráty, tábor, hlad, štěnice a smrt. Chci, aby žila Sára. Pláčeme, protože už víme jistě, že se odtud nedá odejít. A není to spravedlivé: jedni zabíjejí druhé jen proto, že si myslí, že jsme horší. Přitom nás ani neznají*“, aby na úplný závěr zazněla jeho první slova jako jeho životní krédo: „*A já se jmenuji Bachtalo, to znamená Šťastný*.“ Tato věta tak vyznívá jako výkřik do tmy, z níž se noří otázky dětských čtenářů: Jak to tedy s Mietkem dopadlo? Pro správnou odpověď slouží v knize následující dvoustrana nazvaná „Informace pro rodiče“. Zde je v několika větách shrnuta historie cikánského tábora od jeho založení, přes fungování až po likvidaci, s dovětkem, že v roce 2011 Polský sněm schválil 2. srpen (v noci z 2. na 3. srpna 1943 byli v plynových komorách vyvražďeni všichni zbývajících vězňů „cikánského tábora“ v Auschwitz II–Birkenau) jako Den památky vyhlazení Romů a Sintů. Je ale na rodičích, zda a jak svým dětem otázku po konci zodpoví. Mohou pravdivě říci, že konec v knížce není, že to je knížka s „otevřeným koncem“, ale stejně tak mohou své dítě zasvětit do dějin romského holocaustu a naplánovat společnou pietní návštěvu nějakého koncentračního tábora, kam malému Mietkovi aspoň zajedou zapálit svíčku.

Na závěr věnujme aspoň letmou pozornost výtvarnici, Dianě Kaprowicz, která velice dovedně pomocí jednoduchých černobílých vyobrazení pomáhá malým (ale i dospělým) čtenářům vytvořit si představu života v táboře, jak je vnímán očima dítěte. Přesně vystihuje, že spíše než obličejové velkých lidí a přesný popis tábora dítě vnímá vysoké boty německých dozorců, či naopak bosé nohy vězňů ve sprše, pozornost zaměřuje na zaťaté pěsti či naopak na sepnuté ruce, a na mnoho detailů, předmětů, které nahánějí hrůzu, nebo k nimž se naopak děti utíkají jako ke své naději. Ačkoliv součástí knihy není vyjádření autorek, jaké materiály pro svou knížku prostudovaly, předpokládáme, že jednou z inspirací mohlo být dílo Ceiji Stojky, v jejímž válečném vyprávění, stejně jako i v jejích obrazech, se odráží prožitek dítěte, kterým tehdy byla.⁴ I prostřednictvím obrázků získává čtenář dojem autentické dětské výpovědi, kterou je nutné brát takovou, jaká je, a nebude se tedy ptát po smyslu knihy a tvůrčím záměru autorek.

Věříme, že takto zpracovaná tragická a zoufalá historie bude mít jen a jen pozitivní dopad na čtenáře a že se najde mnoho odhodlaných rodičů, kteří své děti k poznání, a tedy i odmítání jakýchkoliv forem rasismu třeba i pomocí této knihy povedou. A věříme též, že se toto dílko stane inspirací i pro české tvůrce, nebo že se dočká své české adaptace.

Lada Viková

4 Srov. Stojka, Ceija. 2008. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Praha: Argo (ve spolupráci s Romano džaniben).

Andrej Giňa

Paťiv – Ještě víme co je úcta. Vyprávění, úvahy, pohádky.

Uspořádaly a k vydání připravily Karolína Ryvolová a Helena Sadílková.

Praha: Triáda, 2013, 315 s., ISBN 978-80-7474-076-3

Spisovatel Andrej Giňa se mezi Romy těší velké úctě. V Rokycanech, kde žije, je známou osobností i pro majoritní obyvatele. Moc jsem se těšila na výběr z jeho tvorby, protože jsem jeho texty od devadesátých let četla v romských periodikách. Osobně jsme se potkali v prosinci 2013 na autorském čtení v Památníku národního písemnictví v Praze.

Knihu *Paťiv – Ještě víme co je úcta*, kterou vydalo nakladatelství Triáda, jsem četla v česko-romském vydání, a mohla jsem tedy porovnat, jak se podařil překlad z romštiny do češtiny. Romský text byl pro mě zajímavý taky kvůli dialektu, kterým autor píše. Karolína Ryvolová v knize též některá úskalí překladu popisuje.

Karolína Ryvolová je též autorkou úvodních dvanácti stran knihy, které jsou excelentním souhrnem životních, politických i spisovatelských ambicí autora. Napsat v recenzi ještě něco jiného je velmi obtížné, protože autorka neopomněla vůbec nic, co by pro čtenáře mohlo být zajímavé. Zajímavé to bylo i pro mě.

Pan A. Giňa je známý tím, že své texty píše zásadně romsky, protože, jak píše v dopisech Mileně Hübschmannové, nesnášel socialistickou formulu „zařadte se!“. Důraz na romství, úctu k rodičům a ostatním lidem jsou nosnou součástí autorových povídek.

Čtenáři, který není Rom, povídky pana A. Gini přibližují každodenní starosti a radosti obyčejných Romů. Věrně mapují sociální situaci Romů od čtyřicátých let až po současnost. Specifický romský humor pan A. Giňa skvěle popsal v povídce *Ve vlaku*. Při čtení se mi okamžitě vybavují moji známí nebo postavy, o kterých jsem slychala jako malá, a vyprávění mu věřím. V každé vesnici nebo romské osadě žili hudebníci, místní šašci, páry, které byly ostatním pro smích, a podobně. Já sama jsem také vyrostla v prostředí, kde se vyprávělo, vzpomínalo na staré časy, starší nám tak předávali naši romskou kulturu. U pana Gini je tato orální zkušenost cítit v každé povídce. Přenesl vypravěčský styl z romských „paramisa“ i do povídek ze současnosti. Postavy musí být detailně popsány, aby si je čtenář (posluchač) uměl představit. V povídce *Na lavičce* tak autor popisuje tři kamarádky, které se scházejí v parku. Jednou z nich je Beta: „Malá, silná, osmačtyřicetiletá ženská, nebo spíš baba s břichem jako soudek a s brýlemi jako popelníky.“ (s. 196) Všechny postavy mají romská jména, která většinou vystihují osobu, o níž se vypráví. Vysoká hubená žena má přezdívku *Hura* – struna. U Romů jsou přezdívky rovnocenné s křestním jménem a nejčastěji jsou dány lidem už v dětském věku. Můžou být také ironické, komické, ale nejsou nikdy takové, aby urážely. Sám autor má přezdívku „*Andriš – gojar*“, je totiž mezi Romy známý tím, že prodával vepřová střívka na výrobu romského jídla goja.

Těžké válečné období pan Giňa zpracoval v povídce *Jak jsme si museli zbourat vlastní domy*. Myslím, že se s tímto traumatem z dětství vyrovnal až postavením nového vlastního domu – viz další dopis z 12. 4. 1984 Mileně Hübschmannové.

Pravdivě popisuje i Romy, kteří už vyrostli v Čechách, ale po změně politického systému se pohybují na okraji společnosti. Tráví čas v hernách, nemají stálou práci a nemyslí na to, co bude zítra. Autor o tom píše v povídce *Jsmě hloupí, nebo nemocní?* Cituji: „*Odpoledne – jen co otevřeli – se Kašuko vydal do romské banky, jak se tady říká herně. Nikam jinam Romové své peníze nenosí. V herně už bylo plno, u automatů stála fronta.*“ (s. 212)

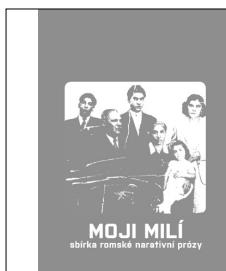
V recenzi A. Scheinostové (*Romano vodí* březen 2014¹) na tuto knihu jsem četla, že dopisy pana Gini Mileně Hübschmannové jsou k textům přidané jako appendix, tedy něco, co není důležité. Já bych naopak doporučila čtenářům, aby si dopisy přečetli. Až z nich je totiž patrné, jak byl a je pan Giňa aktivní a angažovaný. Jak moc mu záleží na tom, aby Romové byli rovnocennými partnery pro majoritní obyvatele. Cení si autorova osobního zápalu v politickém a společenském dění, jeho pracovitosti a skromnosti.

Kniha je napsaná s láskou, s pokorou a bez falešných příkras.

Za sebe bych autorovi chtěla popřát, aby prožil ještě mnoho let společně s rodinou, aby mu sloužilo zdraví, ať má dobré počasí při prodávání zboží a aby jeho knihu četlo mnoho čtenářů.

Eva Danišová

1 Recenze je dostupná na <http://www.romea.cz/cz/romano-vodi/andrej-gina-pativ-jeste-vime-co-je-ucta-recenze-aleny-scheinostove>

Lukáš Houdek, Radka Patočková a Renata Berkyová (eds.) **Moji milí. Sbírka romské narativní prózy.**

Praha: Kher, 2015, 106 s.

Za necelé tři roky své existence vydalo online nakladatelství Kher šest knižních publikací, na svých internetových stránkách zveřejnilo desítky jednotlivých povídek a básní a etablovalo se jako autorita na poli romské literatury. Jejich činnost se ubírá dvěma směry. Za prvé podporují nové autory (Ladislav Husák: *Žurka*), respektive nepublikovaná díla (Irena Eliášová: *Listopad*), jež by si jen s obtížemi hledala své vydavatele. Za druhé zveřejňují už dříve otištěné texty zavedenějších autorů, doplněné o nové povídky, nežádka vzniklé na objednávku nakladatelství, v tematicky laděných povídkových sbírkách (pohádková *Otcův duch*, vzpomínková *Moji milí*). Využívají tak potenciálu internetu jako široce přístupné demokratické platformy, kde se autoři a čtenáři vzájemně (a bezplatně) setkávají.

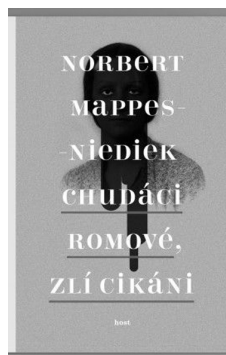
Přidanou hodnotou posledně jmenovaného počinu je fakt, že se jejím prostřednictvím editoři Lukáš Houdek, Radka Patočková a Renata Berkyová pokusili definovat žánr narativní prózy, vycházející z tradičních romských vyprávění *vakeribena*, a určit jeho parametry. Do teorie romské literatury tím vnášejí nový nástroj, který usnadní přemýšlení o romské tvorbě, a proto je dobré podívat se na jeho definici z trochu větší blízkosti.

V úvodním slově editoři popisují významnou psychohygienickou roli tradičních vyprávění coby důvodu k zasmání i k zamyšlení a rovněž jako matrice pro řešení obtížných životních situací. Postulují dvě polohy této prózy, jak jsou zastoupeny v jejich antologii: jsou to texty věnované blízkým, kteří pro pisatele zosobňují pozitivní individuální i etnický vzor, a potom „krátké příběhy (...) ze současnosti či nedávné minulosti“. První typ textů je výrazně homogenní a charakterizuje ho nezastíraný patos, nostalgie nad mizením starého světa a vlídný nadhled, s nímž autoři vzpomínají na některé výstřednosti svých hrdinů (např. Eva Danišová „Balíky“, Emil Cina „Jedeme k dědovi“ nebo Markéta Šestáková „Kino“). Typickým rysem je subjektivita a motivací je nejen „pocit[...] ohrožení Romů vyvolan[ý] tvrdou asimilační politikou“, ale rovněž touha vytvořit alternativní obraz menšiny pro většinu, a převrátit tak vztah dominantního centra a ovládané periferie. V tomto smyslu mají tyto osobní vzpomínky politický náboj.

Druhý typ textů je výrazně různorodější. Hledat za každou cenu styčné body mezi črtou o listopadové revoluci (Věra Duždová „Má sametová“), historkou o opilecké záměně bytů (Erika Oláhová „Sedmé patro“) a třeba konverzační anekdotou o nevěře (Andrej Giňa „Tři vejce“) se může zdát trochu násilné. Implicitně však tento výběr odhaluje, že s narůstajícím časovým odstupem od idylicky vnímané slovenské domoviny se stále důrazněji prosazuje individuální vklad jednotlivých autorů, jejichž osobitý styl je vzdaluje vypravěčství a naopak přibližuje spisovatelství. Čím jsou zpracovávány události čerstvější, a zvláště pokud v nich autoři byli sami aktéry, tím větší je potřeba stylizace. Věrný popis, který obstojí u dávných příběhů, by neobhájil na první pohled banální obsah, jakým je lovení domácího škůdce (Irena Eliášová „Chytrá myška“).

Přehlídka vzpomínkových vyprávění *Moji milí* je zábavná i tesklivá, sentimentální i krutá, především však čtivá. Krátké útvary nesou pečeť romských kulturních specifíků, ať už formou humoru nebo specifickým přístupem k pointě. Výrazně se liší od hlavního literárního proudu, což není nedostatečnost, ale jejich ústřední plus. Juxtapozice dvou typů zařazených textů ukazuje, že za narativní prózu nelze automaticky počítat vše, co má charakter autobiografického nebo sousedského vyprávění. Historky ze současnosti vykazují daleko vyšší úroveň literárnosti a svědčí o postupující individualizaci romských autorů.

Karolína Ryvolová

Norbert Mappes-Niediek **Chudáci Romové, zlí Cikáni.**

Host, 2014. 300 stran, ISBN 978-80-7294-869-7

Norbert Mappes-Niediek je nemecký novinár zaoberajúci sa predovšetkým problematikou juhovýchodnej Európy, publikuje v mnohých nemeckých, rakúskych a holandských periodikách, okrem iného i v prestížnom nemeckom týždenníku *Die Zeit*. Monografia *Chudáci Romové, zlí Cikáni* nie je jeho prvotinou, napísal niekoľko kníh o problematike balkánskych krajín, je však prvou, v ktorej sa explicitne venuje Rómom, a ktorá vznikla na popud zvýšeného ohlasu verejnosti na jeho publikované články o Rómoch. Recenzovaná kniha sa z veľkej miery venuje životným pomerom východoeurópskych Rómov, predsudkom a stereotypom, ktoré sa k nim viažu, ale i fenoménu, ktorý autor sám pomenúva ako „gypsy industry“, u nás známejšieho pod názvom „etnobiznis“.

Zväzok by sme mohli bez väčších zábran zaradiť medzi žurnalistické žánre. Autor nevychádza ani pri knižnom formáte zo svojej pozície novinára, čo dokladá i množstvom konkrétnych príkladov a udalostí čerpaných buď z vlastných skúseností, alebo sekundárnych zdrojov. Reportážny formát je pre čitateľa pútavý a nenudí. Na druhej strane mu nemožno uprieť vecný, trizvy a často analytický pohľad, ktorý neprináša krátkozraké a jednoduché riešenia, ale postupne odhaľuje skutočné príčiny problémov, často spojovaných s prívlastkom „rómsky“. Už samotný názov recenzovanej knihy vyvoláva kontroverzné otázky, ktoré čitateľovi ostatne i predkladá stručný obsah na prebale: „Máme Romy litovať, alebo se před nimi mít na pozoru?“, uvádza hneď prvá veta a ponúka dva extrémne postoje, ktoré spoločnosť voči Rómom zaujíma, a ktoré často v konečnom dôsledku stoja za národnými či medzinárodnými programami. Autor trefne odhaľuje politiku východnej a západnej Európy voči Rómom, ktorá sa, každá svojim spôsobom a optikou, snaží vyriešiť ich nízky sociálny status a začlenenie do spoločnosti. Zatiaľ čo východ vidí problém v správaní a kultúre Rómov, západ viní väčšinovú spoločnosť z diskriminácie. Podľa autora však ani jeden z nich nemá pravdu. Problémy Rómov a s Rómami sa nedajú vyriešiť za predpokladu, že budeme hovoriť o tzv. rómskom probléme. Ak sa má niečo zlepšiť, hovorí hneď v úvode Mappes-Niediek, bude nutné tieto problémy správne pomenovať.

V nasledujúcich kapitolách sa tak snaží jednoduchým jazykom zodpovedať, čo je na predsudkoch voči Rómom pravdivé, prečo sa nemôžu dostať z kruhu sociálneho vylúčenia a v čom sú vlastne tak iní. Vyvádza z omylu tých, ktorí veria predstavám o organizovaných migráciách Rómov z Východu smerom na Západ sťahujúcich sa kvôli dômyselnému využívaniu štátnej podpory. Hovorí, že rovnako ako Rómov, tak i etnických Srbov či kosovských Albáncov vedie k migrácii hospodárska situácia ich vlastnej zeme. Polemizuje o tom, čo všetko väčšinová spoločnosť nazýva obchodovaním s ľuďmi, a vysmieva sa naľúknutým predstavám o gangsterských rómskych bandách, ktoré násilne nasadzujú žobrákov do ulíc na Západe, a zároveň

predkladá inú možnosť interpretácie množstva chudobných ľudí prúdiacich žobrať za hranice rodnej vlasti. Na konkrétnych príkladoch dokazuje, že sa často jedná skôr o púhy únik z biedy, než aby sa aktéri nechávali nedobrovoľne vykorisťovať inými. Podobne pristupuje i k ďalším predsudkom a omylom väčšinovej spoločnosti o „rómskej“ kriminalite, nízkej či nulovej inteligencii rómskych detí alebo neschopnosti vymaniť sa z biedy sporením a väčšou snahou. A keď sa v jednu chvíľu zdá, že Rómov obhajuje a za ich spoločenskú i priestorovú segregovanosť kladie vinu majorite, hneď zase v druhú chvíľu sám vnáša otázky, ktoré by napadli opo-
nujúceho čitateľa.

Zaujímavou kapitolou je oddiel venujúci sa úvahám nad Rómami ako národnostnej skupi-
ne. Autor si kladie otázku, či Rómovia vlastne sú národom, alebo len tvoria akúsi spodinu spo-
ločnosti. Do opozície tak stavia etnológov a sociológov, poľažmo „rómskych etnológov“
a „rómskych sociológov“, pričom nie je celkom jasné, či má na mysli ich etnický pôvod alebo
len odborné zameranie. Každopádne sa snaží popísať oba vedecké a názorové prúdy, ktoré
sa teda buď zaoberajú z princípu svojej odbornosti jazykom, zvykmi, dejinami, teda znakmi,
ktoré utvárajú rómsku identitu, alebo sa zameriavajú na otázky sociálneho postavenia, nízkeho
vzdelania či zlého zdravotného stavu. Autor často naznačuje, i priamo hovorí, že Rómovia
vlastne žiadny národ netvoria, ale ani sa ním stať nemôžu, pretože „chudým Romům k tomu
chýbí nejen ekonomické a sociální předpoklady, ale především také určité území.“ (s. 207)
V nasledujúcich podkapitolách síce hovorí o spoločnej histórii, predovšetkým z obdobia 2. sv.
vojny, a „romském národním hnutí“, usilujúcim aj o politickú angažovanosť, otázku národa
však autor nečakane zhrňuje do vety: „To všechno z Romů národ, tedy společenství lidí
s vlastní politickou vůlí a samostatným rozdělováním ekonomických statků, ještě nečiní.“
(s. 221) Mappes-Niediek na jednej strane presviedča čitateľa, že rómsky národ je abstraktnou
predstavou, ktorá v skutočnosti neexistuje, na druhej strane predkladá rôzne dôkazy o spo-
ločných rysoch, ktoré jeho teóriu nepodporujú. Sám napríklad uznáva, že existencia spoločné-
ho jazyka, teda rómčiny, je znakom, ktorý podporuje kolektívnu identitu a ktorý ide mimo chu-
dobu. „Romština se svým indickým základem slovní zásoby představuje určitý unikát
a nedovoluje nám tak smést společné kulturní rysy Romů beze všeho ze stolu a prohlásit
Romy za nízkou společenskou vrstvu.“ (s. 205)

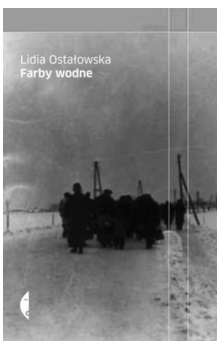
Mappes-Niediek ďalej hovorí, že Rómov z východnej a juhovýchodnej Európy spojuje viac
ich vlastná odlišnosť voči Nerómom než pocit súdržnosti, čo dokladá i súhrnné pomenovanie
pre všetkých, ktorí nie sú Rómami. Podľa tvrdenia autora je špecifické a jednotné exonymum
platné pre všetkých Nerómom, ale aj pre takého človeka, ktorý sa sám nechce nazývať Ró-
mom. Žiaľ, v tomto prípade autor neuvádza žiadny konkrétny príklad ani zdroj, z ktorého vy-
chádza. Okrem nesprávne uvedeného termínu pre Neróma *gadža*, v *plurálu gadžové*, chýbajú
autorovi hlbšie znalosti o endonymnom pomenovaní jednotlivých rómskych skupín. Je zrejmé,
že čerpá len z vlastných kusých informácií, pravdepodobne z oblastí Kosova a Srbska, čo
však explicitne neuvádza, a dopúšťa sa tak ešte väčšej a chybnnej paušalizácie. Tú završuje de-
dukciou, že ak pojem *gadža* znamená i „sedliak“, vyjadruje sa tým určitý posmech voči ľuďom
citovo pripútaným k pôde, a tým teda i pocit nadradenosti zo strany kočovníkov. Veľmi ne-
obratne pracuje s otázkou samotnej rómskej identity. Vychádza napríklad z výsledkov sčítania
ľudu, kedy sám priznáva a odhaľuje príčiny nízkeho počtu Rómov, ktorí sa k rómskej národ-
nosti verejne hlásia (napríklad i kvôli vlastnej túžbe byť pre spoločnosť neviditeľní a mať životný
klud), no vzápätí vyvodzuje z nízkeho čísla verejne „priznaných“ Rómov záver, že Rómovia
vlastne Rómami byť nechcú (inak by sa pri súpise predsa k rómskemu pôvodu hlásili). V tejto
kapitole autorovi chýba väčšia znalosť z terénu a širší záber pri kontakte so samotnými Rómami.

Záver knihy sa snaží zodpovedať na prvotnú otázku pozície Rómov v spoločnosti a na prí-
činy ich sociálnej segregácie, a vyúsťuje tak do konštatovania, že „původcem zla nejsou sa-

motní Romové, není jím ani vztah většiny vůči menšině. Je jím především sama většinová společnost.“ (s. 262) Avšak k tomu, aby bolo možné vyriešiť problémy, ktoré sa koniec koncov dotýkajú celej spoločnosti, podľa Mappes-Niedieka nie sú nutné, ani potrebné, programy Európskej únie zamerané na transnacionálnu rómsku menšinu. Tie sú vo svetle potierania chudoby nanajvýš neefektívne a profitujú na nich len tí, ktorí s Rómami na sociálnom dne nemajú prakticky nič spoločné. U väčšiny problémov existujú koncepty a stratégie ako z nich von, avšak „rómsky problém“ riešenie nemá už zo svojej podstaty. Ale pretože sa veľkej časti Rómov týkajú skoro všetky sociálne problémy, ako uvádza autor, sú označovaní za ich príčinu. To, čo je potrebné urobiť, nemá s Rómami v zásade nič spoločné, radšej než dekádu rómskej inklúzie je potrebné vytvoriť desaťročie potierania chudoby. Aj keď ku koncu sám Mappes-Niediek dodáva, že predpokladom pre fungovanie spoločnosti je, že nikto nesmie byť diskriminovaný kvôli farbe pleti alebo pôvodu.

Jedným z plusov monografie ako takej, ktorá môže pôsobiť ako taká „veľkoreportáž“ v knižnom šate, je samotný prístup autora, ktorý v sebe nezaprie skúseného novinára a snaží sa byť v čo najväčšej miere objektívny. Pozitívna je jeho snaha o argumentačnú vyváženosť, hoci pre informovanejšieho čitateľa by nemuseli byť poznatky v niektorých statiach, obzvlášť týkajúcich sa historických, etnologických či lingvistických znalostí, dostačujúce. A hoci sú konkrétne príklady z terénu osviežujúce, človek sa veľmi ľahko môže stratiť v tom, o akých Rómoch a z akého európskeho regiónu autor vlastne hovorí. Recenzovaná kniha neprináša revolučné objavy o Rómoch v Európe, ale ponúka možnosť dívať sa na vec inou optikou, čo môže pre čitateľa predstavovať obohacujúci zdroj.

Renata Berkyová

Lidia Ostalowska **Farby wodne**

Wołowice: Wyd. Czarne, 2011, 263 s., 978-83-7536-286-2

(*Akvarely pro Mengeleho*, Praha: nakladatelství P3K, 2014, 221 s., ISBN 978-80-87343-38-8)

Autorka je významnou novinářkou, spisovatelkou a aktivistkou. Narodila se ve Varšavě (1954) a absolvovala polonistiku na Varšavské univerzitě. Po studiích se stala reportérkou týdeníků *Ita* a *Przyciółka*. Za stanného práva v Polsku ji postihl zákaz publikační činnosti. Spolupracovala se Solidaritou a po roce 1989 se stala novinářkou jednoho z nejprodávanějších polských deníků, *Gazeta Wyborcza*, kde působí dodneška. Založila a je členkou rady dobročinné organizace *ITAKA*.

Hlavní postavy pro svou prozaickou tvorbu si vybírá z komunit, které společnost pro jejich etnické, biologické nebo sociokulturní odlišnosti nesnáší, podezírá a pronásleduje. Vydala knihy *Cygan to Cygan* (2009, 2012), *Farby wodne* (2011), *Bolało jeszcze bardziej* (2012) a *Balanga w transie* (2013). Druhý z uvedených titulů se stal hitem v pravém smyslu toho slova – byl nominován mezi deset nejlepších polských knižních publikací roku a současně obdržel prestižní cenu *Warszawskiej Premiery Literackiej* (2012).

Tento reportážní román, který vyšel koncem loňského roku v českém překladu Lucie Zako-palové, vypráví prostou formou a bez emocí neobvyklý příběh mladé brněnské Židovky Diny Gottliebové, která musela z Mengelova příkazu portrétovat vězně a vězeňkyně osvětimského cikánského tábora.¹ Nikoliv fiktivní, ale skutečná událost je podána na základě široké materiálové báze, čerpající jednak z bohaté bibliografie odborné i beletristické literatury (v té postrádám jedině snad sborník *Die Kinder von Auschwitz-Birkenau* s životopisem zachránky-ně portrétů), jednak z přemíry memorátů, publikovaných nebo uložených v audiovizuální či transkribované podobě v *Archiwum Państwowego muzeum w Oświęcimiu-Brzezince* (mezi nimi i vzpomínkových vyprávění Antonína Růžičky-Absolona nebo Františka Janoucha).

Dramatizaci vyprávěného děje by bezesporu prospěl podrobnější popis záchrany portrétů, k čemuž jsou k dispozici (pokud si dobře vzpomínám) zajímavé a dosud nevyužité údaje zejména v obsáhlé svědecké výpovědi Stanisława Krcze.

Z drobnějších nedopatření lze vytknout nesprávně uváděná jména učitele a spisovatele Schoře (správně má být Zhoře, který odhalil Dinino výtvarné nadání), prof. Lichtáka (správně Jana Lichtága, v jehož ateliéru drobné plastiky začala protagonistka studovat a našla tam i krátké útočiště, když musela školu pro neárijský původ opustit), portrétované Céline (správně Pauline Lagrenové, tanečnice a francouzské Sintky, zavlčené v lednu 1944 do Auschwitz-Birkenau a odtud v dubnu do Ravensbrücku), respektive i samotné Diny (jejíž přezdívka

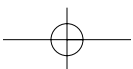
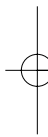
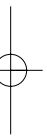
¹ Tématu portrétů a osudu D. Gottliebové se autor recenze odborně věnoval od r. 1990, jeho poslední texty k tématu viz RDž 1-2/2000 a 1/2010 – pozn. red.

a umělecký pseudonym zní v 1. pádě nikoliv Dina, ale Dinah). Podobně je vícekrát chybně uváděn také název údajné brněnské Akademie výtvarných umění (ve skutečnosti Školy uměleckých řemesel).

Přeložený český text se plně shoduje s původním polským; nebyl krácen, ani jinak upravován s výjimkou tří podčarových vysvětlivek, jejichž podstatně větší počet by čtenář s určitostí rád přijal a uvítal. Zcela odlišné mezi oběma vydáními jsou naopak jejich obrazové přílohy: při výběru a sestavení té české se přitom dalo použít dochovaných fotografií Diny z jejího brněnského a francouzského období a rovněž Ewy Krczové jako školačky nebo studentky (tato výtka je ovšem adresována spíše redaktorovi či grafikovi než samotné autorce, popřípadě překladatelce).

Recenzovaný reportážní román Lidie Ostalowské je výjimečnou publikací nejenom z hlediska uměleckého, ale i dokumentárního. Vypráví totiž podmanivým a elegantním způsobem neuvěřitelný životní příběh a současně podává v jeho konturách přesný a faktograficky věrný obraz opomíjeného romského holocaustu (a přispívá tak k udržení tohoto fenoménu v individuální a kolektivní paměti).

Ctibor Nečas

Romano džaniben – 21. ročník – 2/2014

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky a dále byl financován hlavním městem Praha z Celoměstských programů podpory aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2014.

Finančně též podpořila Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Vydává Romano džaniben
Biskupcova 85, 130 00 Praha 3
e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktoři: Pavel Kubaník, Helena Sadílková
Redaktorky: Jiřina Stolařová, Lada Viková

Redakční rada:

Mgr. Michael Beníšek; PhDr. Jan Červenka, Ph.D.; Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.;
PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Anna Jurová, CSc.; Mgr. Pavel Kubaník;
PhDr. Arne B. Mann, CSc.; Mgr. Helena Sadílková, M.A.; Mgr. Lada Viková;
Dipl.-Phys. Peter Wagner, Ph.D.; PhDr. Renata Weinerová, CSc.

Seznam recenzentů je uveden na webových stránkách
www.dzaniben.cz.

Sazba: Petr Teichmann
Obálka: Daniela Kramerová
Tisk: VS Tisk, Praha
Náklad: 300 ks
Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovního a balného)
ISSN 1210-8545
Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24. 6.1994.